

ΜΑΡΚΟΣ ΓΡ. ΜΑΡΚΟΒΙΤΗΣ
Η ΑΥΤΟΒΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ

ΜΑΝΩΛΗΣ ΒΑΣΣΑΜΙΔΗΣ: ΤΟ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟ ΚΑΙ ΣΥΓΓΡΑΦΙΚΟ ΤΟΥ ΕΡΓΟ
ΝΙΚΟΣ ΣΠΑΡΤΗΣ: ΔΑΣΚΑΛΟΣ ΚΑΙ ΣΥΜΠΟΛΙΤΗΣ
ΓΙΑΤΙ ΟΙ ΑΡΧΑΙΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΑΝΑΣΤΑΙΝΑΝ ΤΟΥΣ ΘΕΟΥΣ ΤΟΥΣ:

κάθε μέρα **ΣΤΗΝ ΟΘΟΝΗ* ΣΑΣ!**

όλα τα νέα και οι δραστηριότητες του συλλόγου
καθημερινά στις οθόνες σας με ένα κλικ!

παλαιά τεύχη του περιοδικού «Νιάουστα»
σε ψηφιακή μορφή για το αρχείο σας

* ιστοσελίδα διαθέσιμη σε όλους τους Η/Υ, tablet pc & smartphones
email: nioustas@gmail.com

ΑΠΡΙΛΙΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ 2013
Έτος 38ο - Τεύχος 143
Αριθμός ISSN: 1106 2118

ΙΔΡΥΤΕΣ
Σύλλογος Αποστόλων Νάουσας
(†) Οδυσσεύς Ντινόπουλος

ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ
Πολιτιστική Εταιρεία Νάουσας
«Αναστάσιος Μιχαήλ ο Λόγιος»

ΕΚΔΟΤΗΣ
Αλέξανδρος Οικονόμου, Πρόεδρος Δ.Σ.

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ
Αλέξανδρος Οικονόμου
Ευγενία Ζάλιου
Πέτρος Στοιδής
Δημήτρης Παζός
Θεόδωρος Ζώτας
Ελισάβετ Χατζημυλίου-Ρούκαλη
Δήμητρα Τζάκη-Μησαλίκη

ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ - ART DIRECTOR
Δημήτρης Παζός

**ΓΡΑΦΕΙΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ
ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ**
• Δημοτική Βιβλιοθήκη Νάουσας
Δ. Σολωμού 3, Τ.Κ. 59200, Νάουσα
τηλ. 2332024102
• Αλ.Ε. Οικονόμου, Κορανάτσιου 2
59200 Νάουσα, τηλ. 23320 29380

ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΟΣ ΒΕΡΟΙΑΣ
Γιάννης Κορτσιώλης - Γεωπόνος
τηλ. 23310 60331

ΕΚΤΥΠΩΣΗ
ΗΛΚΩΣ Φ. - ΡΑΛΛΗΣ Κ. & ΣΙΑ Ο.Ε.
3ο κλμ. Νάουσας - Σ.Σ. Νάουσας
Τηλ. & Fax: 23320 41319

*Η συντακτική επιτροπή του περιοδικού δεν
φέρει καμία ευθύνη για τα ευυπόγραφα κεί-
μενα που δημοσιεύονται. Την ευθύνη φέρει
ο υπογράφων το κείμενο.*

**ΔΙΑΚΙΝΗΣΗ ΠΕΡΙΟΔΙΚΩΝ,
ΕΜΒΑΣΜΑΤΑ, ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ**
• Αλέξανδρος Οικονόμου
Κορανάτσιου 2, Νάουσα, Τ.Κ. 59200,
τηλ.: 23320 29380
• Δημοτική Βιβλιοθήκη Νάουσας
Σολωμού 3, Τ.Κ. 59200, τηλ. 23320 24102

ΚΩΔΙΚΟΣ ΕΝΤΥΠΟΥ
104360 - ISSN 1106-2118

*Περιοδικά και βιβλία αποστέλλονται ταχυ-
δρομικά με αντικαταβολή. Είναι διαθέσι-
μα όλα τα παλιά τεύχη του περιοδικού για
να συμπληρώσετε ενδεχομένως τις ελλεί-
ψεις σας.*

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ
Λεπτομέρεια από ζωγραφικό έργο της
Μαρίανος Κοτακίδου από την έκθεση
«Έργα Παρόλληλα» των Εικαστικών Ερ-
υστριών Νάουσας (2013)

Τεύχος Νο 143 Περιεχόμενα

ΑΠΡΙΛΙΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ 2013

04 Editorial

05 Εν συντομία

09 Μιχάλη Τιβέριου

Γιατί οι αρχαίοι Έλληνες ανάσταιναν τους θεούς τους;

12* Χρήστου Ζάλιου

Προσωπίδες και προσωπιδοφορία: Από τις γιορτές
του Διονύσου μέχρι τα σημερινά αποκριάτικα δρώμενα (Μέρος Β')

24 Μάριου Διαμ. Μαρκοβίτη

Μάρκος Γρηγ. Μαρκοβίτης (Νάουσα 1905 - Μόσχα 1938)

30 Γιώργου Μάλλιου

Μανώλης Βαλσαμίδης: Το πολιτιστικό και συγγραφικό του έργο

38 Αλέξανδρου Οικονόμου, Θωμά Δραγουμάνου, Θεοπίστης Κεφαλά-Σπάρτη
Το «φαινόμενο» Νίκος Σπάρτης: Δάσκαλος και Συμπολίτης

44 Παντελή Τσαλουχίδη, Δήμητρας Τζάκη

Οι δύο νέες ποιητικές συλλογές του Ηλία Τσέχου

47 Δ. Στυλιανίδη, Θ. Σωτηρόπουλου, Α. Σιμώνη, Δ. Αλμαλιώτη

Η Βιταμίνη Ε και ο συνεργηστικός ρόλος του σεληνίου

Με το νέο τεύχος του περιοδικού μας που κρατάτε στα χέρια σας ερχόμαστε να σας κρατήσουμε συντροφιά στις διακοπές σας (για όσους τυχερούς θα μπορέσουν να τις απολαύσουν!) ή απλά τα δροσερά καλοκαιρινά βράδια στο μπαλκόνι σας, για όσους παραμείνουν εντός των τειχών».

Η ύλη του, όπως πάντα πλούσια, περιλαμβάνει τα υλικά από τις δύο εκδηλώσεις-αφιέρωματα που διοργάνωσε η Πολιτιστική μας Εταιρεία προς τιμήν των κ. Μανώλη Βαλσαμίδη και Νίκου Σπάρτη τον Δεκέμβριο του 2012 και τον Ιανουάριο του 2013 αντίστοιχα, το δεύτερο μέρος της έρευνας για τα προσωπιδοφόρα δρώμενα, αλλά και διάφορα ακόμα θέματα εξαιρετικού ενδιαφέροντος.

Ανάμεσα σ' αυτά ξεχωρίζει η Αυτοβιογραφία του Μάρκου Γρηγορίου Μαρκοβίτη ένα ιδιαίτερα σημαντικό ντοκουμέντο που δημοσιεύεται για πρώτη φορά. Πρόκειται για ένα από τα πολλά ντοκουμέντα του ογκώδους αρχειακού υλικού (ένας απίστευ-

τος πλούτος πληροφοριών) που κατέχουν σήμερα τα ανίψια του και το οποίο απέκτησαν σταδιακά μετά το καλοκαίρι 2011, επέλεξαν δε το περιοδικό μας για την πρώτη του δημοσίευση, και γι' αυτό τους ευχαριστούμε ιδιαίτερα.

Και βέβαια η ποίηση. Ένα μικρό αφιέρωμα στα δύο τελευταία ποιητικά βιβλία του Ηλία Τσέχου «Νόμοι αφιερώσεων» (2012) και «Τα πλήθη του ενός». Έτσι για να ονειρευόμαστε τα δροσερά καλοκαιρινά βράδια, στα οποία επικεντρώνονται και οι ευχές μας για το καλοκαίρι!

Πολιτιστικά και άλλα, του τριμήνου

Για ακόμα μια φορά και λόγω ίσως της οικονομικής κρίσης που χτυπά πρώτα τον πολιτισμό, η πόλη στρέφεται πολιτιστικά προς τα μέσα και τρέφεται αποκλειστικά από τον εαυτό της. Το πολιτιστικό τραπέζι και πάλι μεταξύ Απριλίου-Ιουνίου από την άποψη των τοπικών πολιτιστικών δράσεων φαίνεται ότι είναι πλούσιο. Πλούσιο σε τί όμως... Αυγαταίνουν οι παρέες είναι αλήθεια και σχεδόν δεν υπάρχει χώρος που να περισσεύει για κάτι άλλο. Παραδοσιακοί Σύλλογοι, μουσικά σχήματα, χορωδίες και ωδεία, εικαστικοί σύλλογοι και εταιρείες γύρω από την τέχνη γενικώς, θεατρικές ομάδες που ξεφυτρώνουν σαν τα μαρουλόφυλλα. Όλοι έχουν κάτι να πουν και κάτι πάει να πει αυτό για τις ανάγκες έκφρασης και συμμετοχής.

Εκείνο που φαίνεται να λείπει είναι το άνοιγμα της πόλης προς τα έξω, η διάδραση με άλλους καλλιτεχνικούς τόπους και ορίζοντες. Υπάρχουν και εξαιρέσεις βέβαια: η τύχη αίφνης να έχουμε συντοπίτη μας τον Θάνο Μήτοαλα ή Διευθυντή της Εστίας Μουσών τον αρχιμουσικό της Συμφωνικής Ορχήστρας Θεσσαλονίκης ή και κάποιες άλλες μεμονωμένες περιπτώσεις και προσπάθειες που λειτουργούν πλέον θεσμικά, αλλά μια αφορά το χρόνο και δίχως καμιά αξιολόγηση για το τι είναι αυτό που πραγματικά μένει ως πολιτιστικό κέρδος για την πόλη. Με το χαλάζι της άνοιξης και όχι μόνο, τα πράγματα προσιωνίζονται ακόμα πιο φτωχά. Το σκόρπισμα τόσων τοπικών δυνατοτήτων χρειάζεται ένα συντονισμό, ένα βήμα άλλων διαμετρήματος έτσι ώστε να ανοίξει το σύνορο. Το θέμα είναι ποιος θα το αναλάβει αυτό το εγχείρημα.

Ραντεβού στο σπίτι μου

Αρχίζοντας από τα θεατρικά, η φετινή πλούσια χειμερινή θεατρική περίοδος για την πόλη μας ολοκληρώθηκε με δύο ακόμη ερασιτεχνικές παραστάσεις: Η νεοσύστατη ομάδα «ΘΕΑτρική Πινελιά», σε συνεργασία με το λαογραφικό Σύλλογο Βλάχων, ανέβασε σε πανελλήνια «πρώτη» τη φαρσκωμωδία του Νίκου Ζώρη «Ραντεβού στο σπίτι μου» σε σκηνοθεσία του παλαίμαχου Φώτη Ιγνατιάδη και με την παρουσία του συγγραφέα στην πρεμιέρα. Στην παράσταση συμμετείχαν: Γιάννης Ράπτης, Νικολέτα Τσέλιου, Σταύρος Εξεντάρας, Αγγελική Αντιφάκου, Γρηγόρης Γκιούρος, Αφροδίτη Τσιώτη, Ηλιάνα Τσίλη, Τάνια Στοίου και Κρύστα Γιαννάκη. Τη μουσική επιμέλεια είχε ο μουσικός Κώστας Κωτούλας.

Μια δεύτερη ευκαιρία

Με τη σειρά της η ομάδα «Ερας-Τέχνες», γνωστή και από παλιότερες παραγωγές της «έκλεισε» τη σεζόν με την κωμωδία

του Γιάννη Καραμπέλκου «Μια δεύτερη ευκαιρία» σε σκηνοθεσία Γιώργου Μπέκα. Ένα έργο για τις επιπτώσεις μιας ζωής μέσα στο ψέμα. Στην παράσταση συμμετείχαν οι: Απόστολος Μπέκας, Χρυσούλα Μαμαγιάννου, Γιάννης Καραμπέλκος, Γιώργος Μπέκας, Αλέξης Κότσουφας, Ελισάβετ Παπακωνσταντίνου, Ματίνα Τσένκου, Μαρία Τσεχελίδου, Χάρης Τομπουλίδης, Δημήτρης Δροσούνης, Δημήτρης Δούτσος.

.....

30 χρόνια «Εστία Μουσών»

Η μουσική, μπορούμε να πούμε, είχε την τιμητική της την περίοδο αυτή, με αφορμή κυρίως τα «γενέθλια» του Δημοτικού Ωδείου της Εστίας Μουσών, που έκλεισε τα τριάντα χρόνια λειτουργίας, από την ίδρυσή του το 1982, από τον αείμνηστο Δήμαρχο Δημήτρη Βλάχο. Σε συνεργασία με τον Σύλλογο Γονέων και Κηδεμόνων του Ωδείου διοργανώθηκαν τρεις τουλάχιστον «μεγάλες» μουσικές εκδηλώσεις:

* Πρώτα, το Ρεσιτάλ πιάνου με τον καταξιωμένο, διεθνούς

φήμης Βεροιώτη νεαρό πιανίστα Παναγιώτη Τροχόπουλο, ο οποίος ερμήνευσε έξοχα τρία πολύ απαιτητικά κομμάτια του διεθνούς πιανιστικού ρεπερτορίου, και ιδιαίτερα τη «Συμφωνία για σόλο πιάνο» του Αλτάν, μαγεύοντας το λιγοστό, είναι αλήθεια, κοινό που ανταποκρίθηκε στην πρόσκληση.

* Στη συνέχεια η Συμφωνική Ορχήστρα Θεσσαλονίκης, με τρεις νεαρούς Ναουσαίους σολίστ, χάρισε στο κοινό της πόλης μια μουσική παράσταση υψηλού επιπέδου στο πλαίσιο του εορτασμού του Ολοκαυτώματος της Νάουσας: ο Δημήτρης Πέκας βιολοντσέλο, ο Ιάσωνας Γιατζόγλου πιάνο και ο Νίκος Τσαντεκίδης βιολί, κάτω από τη διεύθυνση του Βλαδμίρ Σιμεωνίδη, Δ/ντή της Εστίας Μουσών, ερμήνευσαν έργα Χέντελ, Μπαχ, Μότσαρτ και Μπετόβεν. Η παράσταση διανθίστηκε με την εμφάνιση τεσσάρων προχωρημένων μαθητριών του τμήματος μπαλέτου της Εστίας Μουσών. Χόρεψαν η Κωσταντίνα Αθανασούλη, η Άρτεμις Κάλη, η Αγγελική Δόιου και η Ειρήνη Αθανασούλη.

* Τέλος ο διακεκριμένος και διεθνώς αναγνωρισμένος κιθαριστής συμπολίτης μας Θάνος Μήτσας δώρισε, στην κυριολεξία, ένα σπάνιο ρεσιτάλ κιθάρας υψηλού επιπέδου στο μουσικό κοινό της πόλης μας, ερμηνεύοντας έργα Ισπανών, Ιταλών και σύγχρονων Λατινοαμερικάνων συνθετών και αποσπώντας, για μια ακόμη φορά τον θαυμασμό των ακροατών του.

.....

Η ετήσια συναυλία του «Ωδείου Ναούσης»

Από την πλευρά της η χορωδία και μοντολινάτα του Ωδείου Ναούσης έδωσε την καθιερωμένη ετήσια συναυλία της στο Δημοτικό μας Θέατρο. Με μαέστρο τον Δημήτρη Παρόλα χορωδοί και μοντολινάτα, πάνω από 100 άτομα επί σκηνής, παρουσίασαν ένα αρκετά πλούσιο πρόγραμμα, χωρίς όμως «εσωτερική» συνοχή, και απέσπασαν τα εύσημα από το κοινό. Το ιστορικό μουσικό σωματείο της πόλης συμμετέχει σε χορωδιακά φεστιβάλ σε Ελλάδα και Εξωτερικό, συνεργάζεται με κατοικωμένους μουσικούς και έχει στην

πόλη μας φανατικούς φίλους.

.....

«Στις Ρίζες του Μεγάλου Αλεξάνδρου»

Στο πολιτιστικό κέντρο της Σχολής Αριστοτέλους στα Ισβόρια παρουσιάστηκαν οι δύο πρώτες δράσεις της ενδοπεριφερειακής -διαδημοτικής συνεργασίας «στις ρίζες του Μεγάλου Αλεξάνδρου». Πρόκειται για την έκδοση ενός καλοίσθητου έντυπου σε δύο γλώσσες (ελληνικά και αγγλικά) με τίτλο «Στις ρίζες του Μεγαλέξανδρου. Μυθικές διαδρομές, αληθινές εικόνες» και για την κατασκευή μιας ιστοσελίδας στο διαδίκτυο www.ancientmacedonia.gr.

Οι κοινές αυτές δράσεις υλοποιήθηκαν από τους Δήμους Βέροιας, Δίου-Ολύμπου, Νάουσας, Πέλλας και την Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας, με τη συνεργασία των Αρχαιολογικών Υπηρεσιών ΙΖ' ΕΠΚΑ, ΚΖ' ΕΠΚΑ και Α.Π.Θ.-Αρχαιολογικό Τμήμα, με σκοπό την ανάδειξη και την προβολή των αρχαιολογικών μνημείων Ημαθίας, Πέλλας, Πιερίας (Αιγές-Βεργίνα, Δίον, Πέλλα, Σχολή Αριστοτέλους, Μακεδονικοί Τάφοι Ανθεμίων, Αρχαίο Θέατρο Μιέζας). Μπαίνοντας στην ιστοσελίδα ο επισκέπτης διαβάζει: Οι Αιγές, το Δίον, η Μιέζα και η Πέλλα δεν είναι μόνον τέσσερις από τους σημαντικότερους αρχαιολογικούς χώρους στους οποίους μπορεί να περιηγηθεί ο επισκέπτης, αλλά είναι οι πόλεις που συστήνουν την καρδιά του αρχαίου βασιλείου των μακεδόνων. Είναι η γη όπου οι απόγονοι του Δία και του Ηρακλή ίδρυσαν το κράτος που επρόκειτο να φτάσει έως τα πέρατα του κόσμου, η γη όπου ανατράφηκαν και ανδρώθηκαν ο Φίλιππος Β' και ο Αλέξανδρος ο Μέγας, η γη από όπου ρίχθηκε, διαδόθηκε και ταξιδεύει ακόμα ο ελληνικός πολιτισμός στην πιο ανοιχτή, ανεκτική, ευφυή και γονιμοποιό του διάσταση.

.....

«Αριστοτέλους Περίπατοι»

Ο Όμιλος Τουριστικής Ανάπτυξης Νάουσας οργάνωσε στον ίδιο χώρο Ημερίδα με τίτλο: «Αριστοτέλους Περίπατοι: Από τη Σχολή Μιέζας (Ισβόρια Νάουσας) στο Λύκειο Αθηνών». Επίκεντρο ο Αριστοτέλης ο οποίος συνέγραψε στο Λύκειον των Αθηνών και δίδαξε στο χώρο που πήρε και το όνομά του, στη Σχολή Αριστοτέλους. Στην Ημερίδα μίλησαν η αρχαιολόγος Έφη Λυγκούρη με θέμα «Το Λύκειο και ο Αριστοτέλης» και η καθηγήτρια της Φιλοσοφικής του ΑΠΘ Δήμητρα Σφενδόνη-Μέντζου, με θέμα: «Αριστοτέλης, ο οικουμενικός φιλόσοφος».

«Ο Μέγας Αλέξανδρος και ο Αραβοϊσλαμικός κόσμος»

Μια καταπληκτική διάλεξη, που εντάσσεται στον κύκλο διαλέξεων «Μέγας Αλέξανδρος: από τις Αιγές στην Οικουμένη» που διοργανώνει η ΙΖ ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων κάθε δεύτερη Τετάρτη, σχετικά με τον Μέγα Αλέξανδρο και τον αραβοϊσλαμικό κόσμο, είχαν την ευκαιρία να απολαύσουν οι παρευρισκόμενοι στην αίθουσα διαλέξεων του Πολιτιστικού Κέντρου της Σχολής Αριστοτέλους στα Ιαθρία Νάουσας την Τετάρτη 26 Ιουνίου. Ο καθηγητής της έδρας αραβοϊσλαμικών σπουδών του ΑΠΘ κ. Χασάν Μποντάουι, παρουσίασε την πορεία και τη σχέση του Μεγίστου των Ελλήνων Αλεξάνδρου με τον αραβικό κόσμο και την Ανατολή καθώς και στην απήχηση που είχαν οι αξίες του ελληνισμού στον Αραβικό κόσμο, επισημαίνοντας ότι στο Κοράνι, το βασικό θρησκευτικό κείμενο του Ισλάμ, ένα ολόκληρο κεφάλαιο είναι αφιερωμένο στον Μέγα Αλέξανδρο, τον οποίο αναφέρει ως «Δικέρατο»! «Ο Αλέξανδρος υπήρξε πρόσωπο του δικαίου, του θάρρους, προστάτης των λαών και των πολιτισμών τους. Δεν είναι περίεργο ότι ενώ εμφανίστηκε ως κατακτητής στις χώρες που κατέλαβε, έγινε δεκτός ως «απελευθερωτής» από τους λαούς που κατοικούσαν σ' αυτές;...» αναρωτήθηκε ο ομιλητής. «...Πρέπει να αναζητηθούν οι ανθρώπινες αξίες που γέννησε η Ελλάδα ως κοιτίδα της φιλοσοφίας, του θεάτρου και της μυθολογίας που είναι ανεξάντλητη πηγή γνώσεων, συμβόλων και προβληματισμών. Στη σημερινή Ελλάδα έχουμε έλλειμμα υποδειγμάτων προς μίμηση και περίσσειμα προς αποφυγή... Η προσφυγή στην ιστορία, όχι ως λατρεία και προσκόλληση στο χθες, αλλά για την άντληση διδαγμάτων είναι μονόδρομος» τόνισε στην εισήγηση του ο κ. Μποντάουι.

.....

Το αρχαίο «Παγκράτιο» αναβίωσε στη Σχολή Αριστοτέλους

Τέλος, μία διαφορετική εκδήλωση από αυτές που έχουμε συνηθίσει να βλέπουμε, έγινε το Σάββατο 15 Ιουνίου, στη Σχολή του Αριστοτέλη στη Νάουσα.

Με αφορμή την επέτειο του θανάτου του Μεγάλου Αλεξάνδρου (στις 10 ή 13 Ιουνίου 323 π.Χ.) και στα πλαίσια των εκδηλώσεων για τη φετινή διοργάνωση του Παγκοσμίου Συνεδρίου και του Ευρωπαϊκού Πρωταθλήματος Πα-

γκρατίου Αθλήματος στη Βέροια, αθλητικοί σύλλογοι πολεμικών τεχνών από την περιοχή μας που ασχολούνται με το Παγκράτιο Άθλημα έκαναν μία παρουσίαση – επίδειξη στον χώρο της σχολής, υπό την αιγίδα της ΙΖ ΄ ΕΠΚΑ και της ΕΟΠΑ. Από την πόλη μας πήρε μέρος ο Αθλητικός Σύλλογος πολεμικών τεχνών «ΚΕΝΤΑΥΡΟΣ» Νάουσας με προπονητή τον κ. Γεώργιο Κουσαρίδη και 14 αθλητές τους Φώτη Παπουτή, Αναστασία Βασιλειάδη, Σταύρο Τσιακίρη, Θεοδώρα Φειδάντη, Θωμά Ιωάννου, Θεοδώρα Εξηντάρη, Γιώργο Θανασούλη, Σωκράτη Μόρα, Χρίστο Λίτο, Δημήτρη Μουραφετλή, Γιώργο Βάντσια, Ελένη Γεωργακοπούλου, Κων/νο Μίγγα και Γιάννη Κυριήτη.

.....

«Έργα Παράλληλα»

Η φετινή χρονιά των Εικαστικών Εργαστηρίων Νάουσας, τη λειτουργία των οποίων έχει αναλάβει ο Σύλλογος για τη Διάδοση των Εικαστικών Τεχνών Νάουσας, έκλεισε με μια ιδιαίτερη Έκθεση. Ο ποιητικός λόγος και η εικαστική του έκφραση απετέλεσε το εκπαιδευτικό πρόγραμμα για τα τμήματα ζωγραφικής και χαρακτικής των εργαστηρίων. Οι μαθητές των τμημάτων αυτών ήρθαν σε επαφή με τους ποιητές της Ημαθίας και απέδωσαν εικαστικά την επαφή τους με τον ποιητικό λόγο που τους ενέπνευσε. Τα έργα παρουσιάστηκαν στην αίθουσα εκθέσεων της Δημοτικής βιβλιοθήκης σε μια ιδιαίτερη βραδιά λόγου και εικαστικής απόδοσης με τη συνοδεία μουσικής.

Συμμετείχαν με έργα τους οι σπουδαστές Α. Αλεξίου, Τ. Αλεξίου, Α-Μ. Αλεξάκη, Κ. Βογιατζούλη, Λ. Δαλαμάρα, Θ. Ζιόκας, Ε. Λουμπουρδή-Καλαϊδίδη, Α. Μπέρσου, Γ. Μπράτσου, Ε. Μώκα, Ε. Ντάρη, Α. Παλοντζίδου, Μ. Ποποδοπούλου, Α. Σμέρνου, Κ. Τζομάλη, Δ. Σταμένου, Ν. Φραγκοπούλου και Ξ. Χονδρού, που εμπνεύστηκαν τα έργα τους από ποιήματα των Μ. Γιαννακοβίτου, Α. Γιτόπουλου, Δ. Καρασάββα, Θ. Μαρκόπουλου, Δ. Ντίκα, Α. Ξανθίδου, Γ. Σακαλή, Η. Τσέχου και Ξ. Χονδρού.

Την έκθεση παρουσίασε ο Νικόλας Μπλιάτσας, Διευθυντής των Εικαστικών Εργαστηρίων, ενώ ο Η. Τσέχος από την πλευρά των ποιητών χαιρέτησε την εκδήλωση. Τα ποιήματα απέδωσαν τα μέλη της Ομάδας «Αΐρεσις» Μ. Αδαμίδης, Κ. Βογιατζούλη και Γ. Κασαπίδης. Οι Κ. Μάιου στο τσέλο και η Σ. Μάιου στο βιολί συνόδεψαν μουσικά τη βραδιά της εκδήλωσης.

«Καλοκαίρι εν χορώ»

Ο Όμιλος «Αράπιτσα», κλείνοντας τη φετινή του δράση, παρουσίασε στο κατάμεστο θερινό Δημοτικό θέατρο μια δρασερή μουσικοχορευτική παράσταση πλαισιωμένη από θεατρικές εμβόλιμες σκηνές και κινηματογραφικές εικόνες. Οι μικροί και μεγάλοι χορευτές του ομίλου χόρεψαν τους τοπικούς μας παραδοσιακούς χορούς, αλλά και αντιπροσωπευτικούς χορούς από πολλές άλλες περιοχές της χώρας, καλώντας τους θεατές σε μια νοερή δρασερή καλοκαιρινή περιήγηση σε διάφορα μέρη της πατρίδας μας γεμάτη χρώματα και μουσικές.

.....

Νέα βιβλία

Και ανάμεσα σ' όλα αυτά είχαμε και τις επίσημες παρουσιάσεις στο Δημοτικό θέατρο δύο νέων συγγραφικών πονημάτων συμπολιτών μας, αφιερωμένων ο καθένας στον τομέα του.

* Πρώτα παρουσιάστηκε το βιβλίο του εκπαιδευτικού Κώστα Λαπαβίτσα «Η ιστορία του μπάσκετ στη Νάουσα 1952-1989». Τον συντονισμό της παρουσίασης είχε ο διευθυντής της ΕΤ-3, δημοσιογράφος κ. Κώστας Μπλιάτσας, ενώ για το βιβλίο και γενικά για το μπάσκετ και τον αθλητισμό μίλησαν οι κ. Βασιλακόπουλος πρόεδρος της Ελληνικής Ομοσπονδίας Καλαθοσφαίρισης και ο επί χρόνια συνεργάτης του στην ΕΟΚ κ. Χρυσόστομος Δεινόπουλος.

Ο κ. Μπλιάτσας τόνισε πως είναι άρρηκτη η σχέση του πολιτισμού με τον αθλητισμό ενώ χαρακτήρισε τη Νάουσα «πόλη των αισθήσεων». Αναφερόμενος στην εποχή εκείνη είπε χαρακτηριστικά: «Οι Κυριακές της Νάουσας του '60 περιλάμβαναν εκκλησιασμό, πουτίγκα στου Θωμά και ...μπάσκετ, που ήταν και το άθλημα των...όμορφων». Το βιβλίο αυτό, είπε, περιέχει «ίχνη από τα καλύτερα μας χρόνια». Ο ίδιος ο συγγραφέας (ο επονομαζόμενος και «Τρόντζος» του

Ναουσαϊκού μπάσκετ) είπε πως κατάφερε να ολοκληρώσει την συγγραφή του βιβλίου από την αγάπη που τρέφει προς το μπάσκετ, προς τη Νάουσα και προς τους συμπαίκτες του. «Σκοπός μου είναι να καταδειχθεί η αξία του αθλητισμού και να παρακινήθούν οι νέοι προς αυτόν, αλλά και μάθουν όλοι οι Ναουσαίοι την ιστορία του μπάσκετ», είπε χαρακτηριστικά, προσθέτοντας ότι μέσα από τον αθλητισμό αναπτύσσεται και ενδυναμώνει η προσωπικότητα και ο χαρακτήρας ενός παιδιού.

* Στο πλαίσιο των «Παυλείων» έγινε η παρουσίαση του νέου βιβλίου του Μανώλη Βαλσαμίδη «Η πόλη της Νάουσας με τον Αλή Πασά και οι Ξένες δυνάμεις» από τους π. Αθανάσιο Νίκου, δρ. Θεολογίας, Αλέξανδρο Οικονόμου, αρχιτέκτονα και Πέτρο Στοίδη, φιλόλογο, ο οποίος επιμελήθηκε και την προβολή που συνόδευε και εικονογραφούσε την παρουσίαση. «...Δεν μονοπωλώ το δικαίωμα του ιστορικού συγγραφέα ή του ιστορικού ερευνητή... Τα όσα έχω γενικώς γράψει μέχρι τώρα είναι σπαράγματα που θέλουν τον μάστορά τους να τα συνταιριάξει και με λίγη προσπάθεια να ανασυνθέσει την εικόνα της ιστορικής διαδρομής αυτού του τόπου...» αναφέρει ο κ. Βαλσαμίδης. Όπως λέει και ο Γκαίτε «Ο ιστορικός δεν μπορεί να παραδώσει ένα τελειωμένο έργο, παρά μόνο ένα έργο όπου μένει πάντα αισθητή η έγνοια της αναζήτησης, της συλλογής, του μπολώματος, της συγκόλλησης» επεσήμανε ο κ. Στοίδης.

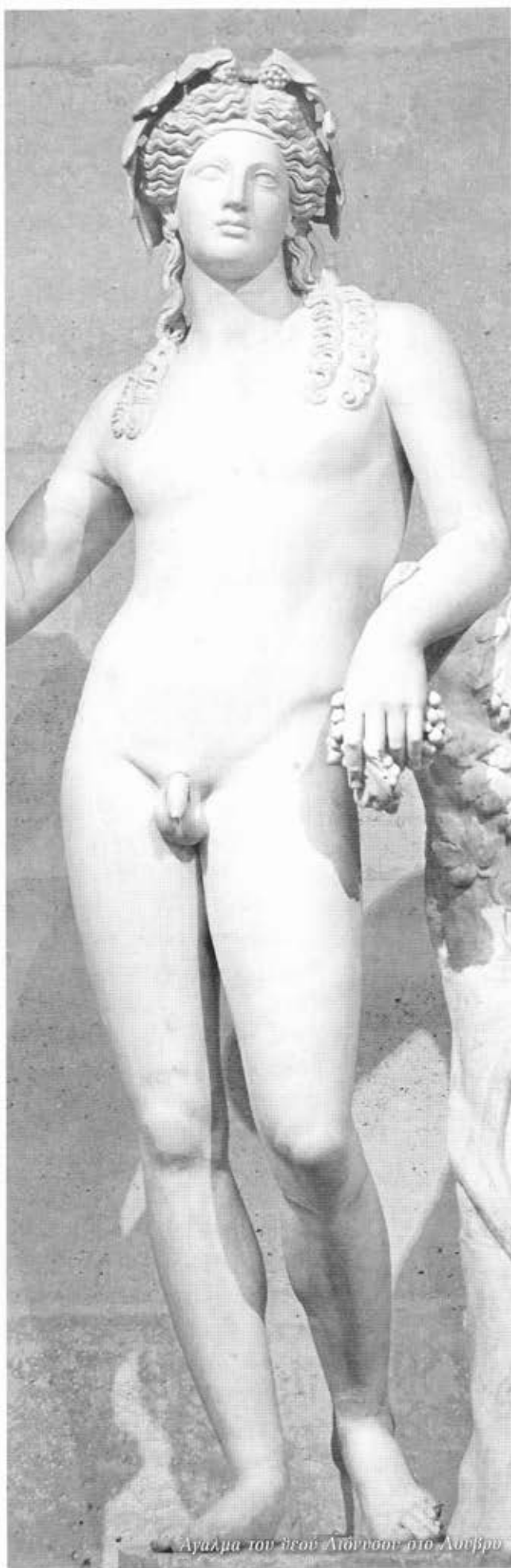
Έτσι, ο «ανήσυχος νέος» των 84 Μαΐων, μας παρέδωσε το νέο πόνημά του, που τον ταλάνισε δημιουργικά τα τελευταία χρόνια, έργο στο οποίο αποκαλύπτει τις περιπετειώδεις, συχνά αιματηρές, σχέσεις της αυτόνομης Νάουσας με τον Αλή πασά, το θειό των Ιωαννίνων καθώς και το ρόλο των λεγόμενων «προστάτιδων δυνάμεων» στην ελληνική υπόθεση. «Το ανά χείρας πόνημα δεν μειώνει, ούτε αντικαθιστά την ιστορία των Πλαταρίδη - Στουγιονάκη, με την οποία γαλουχήθηκαν κοντά ένα αιώνα οι πολίτες της Νάουσας» σημειώνει στον επίλογο του βιβλίου του ο κ. Βαλσαμίδης. «Η δική μας εργασία αποκαθαίρει και προβάλλει τα γεγονότα, είναι μια νέα θεώρηση στο εύρος και το βάθος τους. Υποθέσεις του παρόντος πονήματος επαληθεύθηκαν απολύτως από τα αρχεία του Αλή Πασά, των οποίων έγινε ευρεία χρήση... Ας θεωρηθεί η εργασία αυτή συνέχεια της καταγραφής των προηγούμενων ιστοριογράφων...»

ΓΙΑΤΙ ΟΙ ΑΡΧΑΙΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΑΝΑΣΤΑΙΝΑΝ ΤΟΥΣ ΘΕΟΥΣ ΤΟΥΣ;

*Γράφει ο Μιχάλης Α. Τιβέριος,
καθηγητής Κλασικής Αρχαιολογίας στο Α.Π.Θ.*

Στην αρχαία Ελλάδα, γράφει ο Μ. Τιβέριος, όπως και σε πολλές θρησκείες του αρχαίου κόσμου, απαντώνται παραδόσεις σύμφωνα με τις οποίες θεοί γνώρισαν τον θάνατο και στη συνέχεια την ανάσταση. Ο Διόνυσος είναι ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα θεού που πέθαινε και ανασταινόταν κάθε χρόνο.

Ο Απρίλης είναι ο μήνας στη διάρκεια του οποίου έχουμε την πιο μεγάλη γιορτή των ορθοδόξων Χριστιανών, που είναι τα Πάθη και η Ανάσταση του Κυρίου. Ιδιαίτερα για τους Έλληνες η γιορτή αυτή αποκτά πρόσθετη σημασία, αφού αρκετές φορές η Ανάσταση του Θεανθρώπου συσχετίστηκε με την ανάσταση της ίδιας της φυλής, ενώ συγχρόνως τους θύμιζε και πανάρχαια θρησκευτικά και λατρευτικά δρώμενα που η αρχή τους χάνεται στο βάθος των αιώνων, σε χρόνους πολύ πριν από τον ερχομό του Σωτήρα. Σε πολλές θρησκείες του αρχαίου κόσμου και στην αρχαία Ελλάδα απαντώνται παραδόσεις σύμφωνα με τις οποίες θεοί γνώρισαν τον θάνατο και στη συνέχεια την ανάσταση, όπως π.χ. ο φοινικικός Άδωνις

Αγαλμα του θεού Διόνυσου στο Λούβρο

ή ο ελληνικός Διόνυσος. Επειδή μάλιστα συχνά οι τεθνεώτες και αναστάντες αυτοί θεοί συμβαίνει να είναι θεοί της γονιμότητας, πολλοί έχουν υποστηρίξει ότι η ιδέα αυτή του θανάτου και της ανάστασης εκ νεκρών είναι παρμένη από την ετήσια εναλλαγή των εποχών, όπου το νέκρωμα της φύσης κατά τη διάρκεια του παγερού χειμώνα το διαδέχεται το ξαναζωντανεμά της κατά τη διάρκεια της ζωοδότρας άνοιξης. Επομένως με τα πάθη αυτά των θεών συμβολίζονται οι λειτουργίες της ίδιας της φύσης και, όπως είναι γνωστό, η πίστη συχνά εκφράζεται με συμβολισμούς.

Γύρω από τον ετήσιο αυτό αγώνα ανάμεσα στην ακαρπία και την ευφορία της γης υφάνθηκε και ο ιστός αρκετών αρχαίων μυστηριακών τελετών, γι' αυτό ακριβώς και η συνήθης εποχή διεξαγωγής τους ήταν το τέλος του καλοκαιριού ή η αρχή του φθινοπώρου, με τα πρώτα πρωτοβρόχια.

Τα μυστήρια, που γνώρισαν ιδιαίτερη άνθηση κατά τους χρόνους της ύστερης αρχαιότητας, υπόσχονταν στους μυημένους σ' αυτά μόνιμη σωτηρία και μια ευτυχισμένη μετά θάνατον ζωή. Έτσι, σε δημόσιες αλλά κυρίως σε απόκρυφες τελετουργίες, οι πιστοί σκηνοθετούσαν τις διάφορες φάσεις αυτού του αγώνα, αναπαριστώντας τις ποικίλες περιπέτειες του πάσχοντος θεού τους.

Ο θάνατος και η ανάσταση

Όπως παρατηρεί ο Πλάτων, καθώς ο άνθρωπος πλησιάζει προς τον θάνατο αρχίζει να σκέπτεται για πράγματα που πριν δεν τον απασχολούσαν καθόλου, ενώ συγχρόνως αρχίζει να δίνει πίστη και σε δοξασίες υπερφυσικές.

Έτσι και στην αρχαιότητα, πολλοί πίστευαν ότι με τις μυήσεις αυτές θα βοηθηθούν να κερδίσουν την πολυπόθητη αθανασία και ακόμη θα αποκτήσουν τη δυνατότητα και μετά θάνατον «να διασκεδάζουν και να χορεύουν» σε καταπράσινους λειμώνες στον καθαρό αέρα.

Ορισμένοι θρησκειολόγοι έχουν υποστηρίξει ότι η κεντρική ιδέα όλων αυτών των μυστηριακών θρησκειών ήταν ο θάνατος και η ανάσταση και έχουν συνδέσει τους σχετικούς μυστηριακούς μύθους με τα πάθη κάποιου θεού. Έτσι έχουμε τον θάνατο του Διονύσου, του Αιτρώ, του Οσίριδος. Στα μυστήρια που σχετίζονται με τους θεούς αυτούς συναντούμε ακολουθίες πένθους που στη συνέχεια τις διαδέχονται τελετουργίες χαράς και αγαλλίασης. Το αβάστακτο πένθος της Ίσιδος για τον φόνο του αγαπημένου της αδελφού και συντρόφου, του Οσίριδος, που τον είχε κατακρεουργήσει ο θεός της σκιάς Σετ (ή Σεθ), σταματά όταν βρίσκει και συναρμολογεί όλα τα διαμε-

Ο Διόνυσος, χωρίς αμφιβολία, ήταν κι αυτός ένας θεός της βλάστησης και σαν τέτοιος ήταν ένας πάσχων θεός, που πέθαινε και ανασταίνόταν κάθε χρόνο. Ωστόσο τα επεισόδια που σχετίζονται με τον θάνατό του, ο οποίος προκαλούσε τον μαρασμό της φύσης, μπορούμε να πούμε ότι δεν αποτελούσαν σημαντικό μέρος της όλης διήγησης.

λισμένα κομμάτια του, δίνοντάς του ξανά τη ζωή. Το ίδιο συμβαίνει και με τους πιστούς της. Μιμούμενοι τη θεά τους, αναζητούν τον Οσίρι, κτυπώντας με αλαλαγμούς τα στήθη τους.

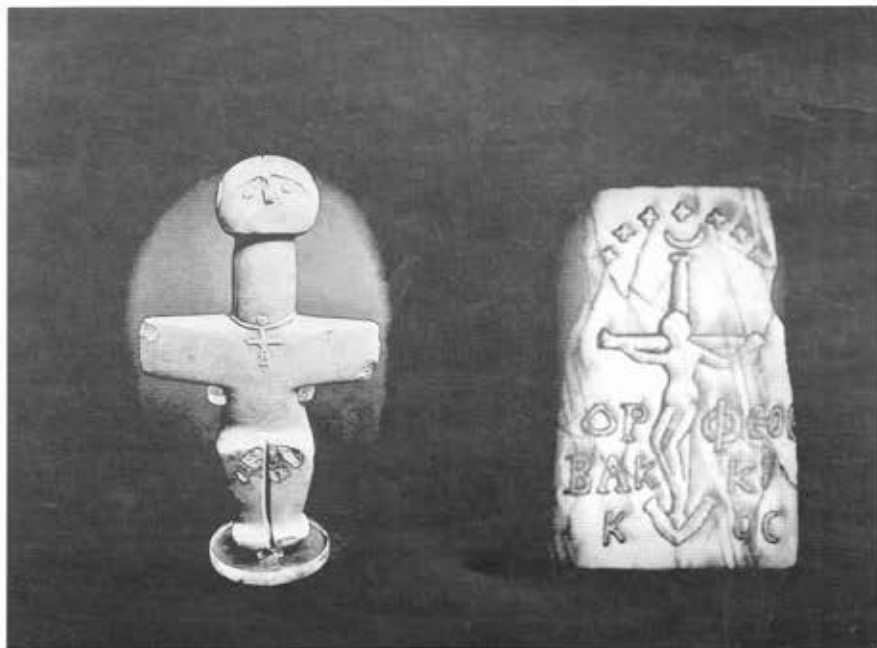
Μόλις ξαναντικρίζουν τον θεό, τότε τον θρήνο τον διαδέχεται ανείπωτη χαρά. Ο Πλούταρχος προτρέπει τα βάσανα της Ίσιδας, όπως αναπαριστώνται στις σχετικές τελετές, να γίνονται μαθήματα ευσέβειας και παρηγοριάς για όλους τους θνητούς που τους βρίσκουν τέτοια κακά.

Ο Ιούλιος Φίρμικος Ματερνός, πολιτικός και συγγραφέας του 4ου αι. μ.Χ., που αλλαξοπίστησε και έγινε Χριστιανός, μας παραδίδει ενδιαφέρουσες λεπτομέρειες σχετικές με παγανιστικές μυστηριακές τελετές. Έτσι ανάμεσα σε άλλα μας περιγράφει και μια σκηνή κατά την οποία μπροστά σε ένα ομοίωμα κάποιου θεού, που κείτονταν νεκρός πάνω σε ένα φορείο, εξελίσσονταν σκηνές οδυρμού και θρήνου.

Ο Διόνυσος, χωρίς αμφιβολία, ήταν κι αυτός ένας θεός της βλάστησης και σαν τέτοιος ήταν ένας πάσχων θεός, που πέθαινε και ανασταίνόταν κάθε χρόνο. Ωστόσο τα επεισόδια που σχετίζονται με τον θάνατό του, ο οποίος προκαλούσε τον μαρασμό της φύσης, μπορούμε να πούμε ότι δεν αποτελούσαν σημαντικό μέρος της όλης διήγησης.

Εκτός από αναφορές στον βίαιο θάνατό του και τον διαμελισμό του υπήρχαν και παραδόσεις που έκαναν λόγο και για μια ομαλή κατάβασή του στον Άδη, προκειμένου να φέρει στον πάνω κόσμο, στον κόσμο των ζωντανών, τη μάνα του τη Σεμέλη.

Η κάθοδός του αυτή έγινε από

αριστερά: Η «επίκλησις» του Διονύσου, το θείον Βρέφος Διόνυσος με φωτοστέφανο (ψηφιδωτό)
δεξιά: Εδώλιο εσταυρωμένου και αναθηματική πλάκα που απεικονίζει τον Ορφέα Βάκχο

την Αλκυονία λίμνη στη Λέρ-
να της Αργολίδας, για την οποία
υπήρχε παράδοση ότι ήταν απύθ-
μενη. Έτσι κανένας στην αρχαιό-
τητα, ούτε και ο ίδιος ο αυτοκρά-
τορας Νέρων, δεν είχε μπορέσει
να μετρήσει το βάθος της. Στους
Δελφούς, μέσα στο άδυτο του
ναού του Απόλλωνος, «παρά το
χρηστήριον», έδειχναν τον τάφο
του θεού. Ο Διονύσιος ο Αλικαρ-
νασσεύς, που έζησε προς τα τέλη
του 1ου αι. π.Χ., μιλά για θρήνους
κατά τη διάρκεια «των διονυσια-
κών παθών».

Αλλά για τις τελετουργίες τις σχε-
τικές με τον θάνατό του, όπως άλ-
λωστε και γι' αυτές που σχετίζο-
νται με την ανάστασή του, ξέρου-
με λιγοστά πράγματα. Κύρια αι-
τία ήταν η ευσέβεια των αρχαί-
ων συγγραφέων που δεν ήθελαν
να κοινοποιήσουν τίποτε «περί ων
ου θέμις τοις αμύητοις ιστορεῖν».
Ένα χαρακτηριστικό στοιχείο των
τελετουργιών που συνδέονται με
την ανάσταση του θεού ήταν και
το κάλεσμά του, η «επίκλησις»,

από τους πιστούς του, που τον
καλούσαν, ακόμη και με μικρές
σάλπιγγες, να ανέβει και να πα-
ρουσιαστεί σ' αυτούς.

Στον κόσμο των Ιώνων η «επιφά-
νεια» του θεού γινόταν κατά τη
διάρκεια των Ανθεστηρίων. Ένα
σημαντικό δρώμενο της γιορτής
αυτής, που είναι πολύ χαρακτη-
ριστικό ότι γιορταζόταν και αυτή
κατά τη διάρκεια της άνοιξης,
ήταν ο ερχομός του θεού πάνω
σ' ένα τροχοφόρο πλοίο.

Το ότι ο Διόνυσος ερχόταν με ένα
πλεούμενο πιθανόν να οφειλόταν
στο ότι ο θεός είχε κατεβεί στον
Κάτω Κόσμο μέσα από μια λίμνη,
την Αλκυονία. Αλλά και ο Αρι-
στοφάνης στους «Βατράχους» του
βάζει τον Διόνυσο να κατεβαίνει
στον Κάτω Κόσμο από μια περιο-
χή της Αθήνας, που την έλεγαν
Λίμναι, και της οποίας το όνομα
σαφώς υποδηλώνει και πάλι κά-
ποια λίμνη ή έστω ένα βαλτότοπο.
Με τη θριαμβευτική επανεμφά-
νιση του θεού οι πιστοί του ξε-
σπούσαν σε ουρανομήκεις φω-

νές και χαρούμενα τραγούδια και
ξεφάντωναν με χορούς και πα-
νηγύρια. Και εκτός από πάσχο-
ντες θεούς στην αρχαία μυθολο-
γία υπάρχουν και ήρωες που εί-
χαν κατορθώσει να νικήσουν τον
θάνατο, όπως ο Ηρακλής, ο Ορ-
φέας, ο Καπανέας κ.ά.

Μετά από τα παραπάνω μπορούμε
να υποθέσουμε ότι το μέγα θαύ-
μα της Ανάστασης του Χριστού,
το σημαντικότερο ασφαλώς γεγο-
νός της επίγειας ζωής Του, κατά
το οποίο έχουμε τη νίκη της ζωής
και την ήττα του θανάτου, έγινε
πιο εύκολα κατανοητό από τους
Έλληνες· και από τους υπόλοι-
πους ελληνίζοντες της όψιμης
αρχαιότητας, που αποτελούσαν το
πιο σημαντικό και συνάμα το πιο
ζωντανό κομμάτι του τότε γνω-
στού και πολιτισμένου κόσμου.

Γιατί ανάλογα συμβάντα διηγού-
νταν και για τους θεούς και ήρω-
ες που είχαν στεριώσει και είχαν
κυριαρχήσει στα μέρη τους πολύ
πριν κάνει την εμφάνισή Του ο
Ναζωραίος. ■

ΠΡΟΣΩΠΙΔΕΣ ΚΑΙ ΠΡΟΣΩΠΙΔΟΦΟΡΙΑ

ΑΠΟ ΤΙΣ ΓΙΟΡΤΕΣ ΤΟΥ ΔΙΟΝΥΣΟΥ ΜΕΧΡΙ
ΤΑ ΣΗΜΕΡΙΝΑ ΑΠΟΚΡΙΑΤΙΚΑ ΔΡΩΜΕΝΑ (ΜΕΡΟΣ Β')

Γράφει ο Χρήστος Σ. Ζάλιος, Εκπαιδευτικός-Συγγραφέας

Η προσωπιδοφορία στη Ρωμαϊκή περίοδο

Οι Ρωμαίοι μιμούμενοι τους αρχαίους Έλληνες χρησιμοποίησαν και αυτοί το θεατρικό προσωπείο, η χρήση του οποίου με τη διάδοση της «παντομίμας», απλώθηκε σε όλη τη Ρωμαϊκή αυτοκρατορία. Σύμφωνα με αναφορές των Διομήδη και Δονάτου, η χρήση των προσωπίων τεκμηριώνεται στην

εποχή του Τερέντιου. Τα προσωπεία των Ρωμαίων διαιρούνταν σε τραγικά και κωμικά και κάλυπταν όχι μόνο το πρόσωπο αλλά και το πίσω μέρος του κεφαλιού.

Στις γιορτές των Κρονίων και των Λυκαίων που τελούσαν οι Ρωμαίοι, οι δούλοι μεταμφιέζονταν σε κυρίους, οι δε πανηγυριστές, αλείφοντας το πρόσωπο με αίμα και γάλα, φοράντας δέρματα, πε-

ριέτρεχαν μεθυσμένοι τους δρόμους και επιδίδονταν ανεξέλεγκτα σε κάθε είδους διασκέδαση. Ακόμη και οι στρατιώτες μεταμφιεσμένοι με φύλλο αρκείου¹ ή συκιάς ακολουθούσαν τα πομπικά άρματα, διακωμωδώντας τους νικηφόρους στρατηγούς.

Τις ρωμαϊκές αυτές γιορτές που τελούνταν στις αρχές του χρόνου, (πρώτα άρχιζαν από τις 25 Δεκεμ-

βρίου) διατήρησε ο χριστιανικός κόσμος κατά τις αποκριές και αφού απέβαλλε την ειδωλολατρία διαφύλαξε σε μεγάλο βαθμό τα έθιμά του. Παρόλο που η εκκλησία και πολλοί από τους χριστιανούς αυτοκράτορες καταδίκασαν τις αποκριές και επιχείρησαν να αποτρέψουν τους χριστιανούς από το να συμμετέχουν στις «ανήθικες και διαβολικές» αυτές διασκεδάσεις, όλες οι προσπάθειες απέβησαν μάταιες.

Η προσωπιδοφορία στη Βυζαντινή περίοδο

Κατά τους ρωμαϊκούς και βυζαντινούς χρόνους, η προσωπιδοφορία συνεχίζεται τόσο στις θεατρικές παραστάσεις της εποχής όσο και στις γιορτές του λαού που αντικατέστησαν τις γιορτές προς τιμή του Διόνυσου.

Προσωπιδοφορία στο θέατρο

Η προσωπίδα ως απαραίτητο συστατικό της θεατρικής σκευής ακολούθησε στο πέρασμα των χρόνων την πορεία του θεάτρου που είχε σαν κύριους σταθμούς: Στα κλασικά χρόνια την τραγωδία και την κωμωδία, στα ελληνιστικά τη Νέα Κωμωδία και στα ρωμαϊκά τη Ρωμαϊκή Κωμωδία κατ' αρχάς και υστερότερα το μίμο που κυριάρχησε στις σκηνές.

Οι παραστάσεις των αρχαίων δραμάτων αρχίζουν να περιορίζονται σε εκτελέσεις ορισμένων αποσπασμάτων και από τη ρωμαϊκή εποχή το προβάδισμα στις προτιμήσεις του κοινού, αλλά και της εξουσίας, θα το έχουν περισσότερο δύο νέες θεατρικές μορφές: ο μίμος και

ο ορχηστής παντομίμος.

Σύμφωνα με τον Ι. Βιβιλάκη (1999), το Μιμοθέατρο ήταν μια αυτοσχεδιαστική κωμική παράσταση με έντονα ρεαλιστικά στοιχεία και θεματική από τη μυθολογία, την καθημερινή ζωή και τη χριστιανική λατρεία. Ο παντομίμος στηριζόταν αποκλειστικά στο σώμα του: *μόνος πάνω στη σκηνή και με τη βοήθεια προσωπείων παρουσίαζε μυθολογικές διηγήσεις παρμένες συνήθως από τη δραματική ποίηση.*

Συνέχεια του Ρωμαϊκού μίμου ήταν ο βυζαντινός συνάδελφός του. Το βυζαντινό μιμοθέατρο αντλούσε τα θέματά του από τη μυθολογία, την καθημερινή ζωή ή τα χριστιανικά μυστήρια. Ο βυζαντινός μίμος εκτός από το λόγο και την κίνηση του σώματος χρησιμοποιούσε σαν εκφραστικό μέσο και το πρόσωπο, σε

Γυναίκα παντομίμος που κρατάει τριπλό προσωπείο των ηρώων που υποδύεται (Ανάγλυφο από ελεφαντοστό 1ος αι. μ.Χ., Αρχαιολογικό Μουσείο Βερολίνου)

αντίθεση με το ρωμαίο συνάδελφό του, που φορούσε προσωπίδα. Την προσωπίδα τη χρησιμοποιούσε μόνο στις περιπτώσεις μυθολογικού μιμοδράματος.

Παράλληλα με το μιμοθέατρο έδρασε στους πρωτοβυζαντινούς αιώνες και ο παντομίμος, ένα θεατρικό είδος, όπου ένας χορευτής με προσωπίδα χόρευε ένα μυθολογικό συνήθως θέμα, με τη συνοδεία μουσικής και χορωδίας που εξηγούσε το περιεχόμενο του παντομιμικού χορού (Ναλμπάντης 1984).

Μετά τους κλασικούς χρόνους κατασκευάστηκε μια ιδιαίτερη διπλή προσωπίδα που τα δύο μισά της παράσταναν διαφορετικά πρόσωπα. Το μικρότερο προσκήνιο έδινε στον υποκριτή τη δυνατότητα να παίζει, χωρίς αυτό να γίνεται άμεσα αντιληπτό, ολόκληρες σκηνές έχοντας γυρισμένη προς το κοινό μόνο τη μια μεριά της μάσκας του. Αν έπρεπε ν' αλλάξει έκφραση, αρκούσε να κάνει γρήγορα μια απλή μεταβολή.

Η αντιμετώπιση της προσωπιδοφορίας από το Χριστιανισμό

Η εκκλησία αντιμετώπιζε το θέατρο και τις μεταμφιέσεις ως την τελευταία επιβίωση της ειδωλολατρίας που έπρεπε να εκλείψει.

Πρέπει ωστόσο να επισημάνουμε ότι ο χριστιανισμός, αν και ονομάτισε το Διόνυσο ως τον μεγαλύτερο εχθρό του, δεν μπόρεσε να απαλλαγεί εύκολα από αυτόν. Ακόμη και στα τέλη του 7ου αι. μ.Χ., η «Πενθέκτη² Οικουμενική Σύνοδος» ασχολείται μαζί του και απαγορεύει ρητά στους χριστιανούς να

1. Άρκειον: το φυτό Αρκουδοβότανο

2: Η Πενθέκτη Οικουμενική Σύνοδος συγκλήθηκε από τον Αυτοκράτορα Ιουστινιανό Β' το 691 στο ανακτορικό δωμάτιο του Τρούλλου, από όπου έλκει και την ονομασία «Εν Τρούλλω Σύνοδος». Συμμετείχαν 211 επίσκοποι και το έργο της ήταν συμπληρωματικό αυτού των Ε' και ΣΤ' Συνόδων.

τον επικαλούνται, να χρησιμοποιούν διονυσιακά προσώπεια και να παριστούν διονυσιακά δρώμενα. Με τους κανόνες ΝΑ' και ΞΒ' απαγορεύει τους μίμους, τα θέατρα και τη χρησιμοποίηση κωμικών, σατυρικών και τραγικών προσώπων, τις λαϊκές διασκεδάσεις που γίνονταν στις Καλένδες, στα Βουτά και τα Βρουμάλια, τις μεταμφιέσεις ανδρών και γυναικών, τις παλιές εθνικές γιορτές προς τιμήν του Διόνυσου.

Απαγόρεψαν να αναφέρουν ακόμη και το όνομα του «βδελυκτού Διόνυσου» κατά το πάτημα των σταφυλιών για το βγάλσιμο του κρασιού. Σε όσους από τους κληρικούς συμμετείχαν στα παραπάνω επιβαλλόταν η ποινή της καθαίρεσης, ενώ στους λαϊκούς η ποινή του αφορισμού.

Κανόνες ΝΑ' και ΞΒ' Πενθέκτης Οικουμενικής Συνόδου

Κανών ΝΑ'

Καθόλου ἀπαγορεύει ἡ ἀγία αὕτη καὶ οἰκουμενικὴ σύνοδος, τοὺς λεγομένους μίμους, καὶ τὰ τούτων θέατρα, εἰτά γε μὴν καὶ τὰ τῶν κυνηγίων θεώρια, καὶ τὰς ἐπὶ σκηνῆς ὁρχήσεις ἐπιτελεῖσθαι. Εἰ δέ τις τοῦ παρόντος κανόνος καταφρονήσῃ, καὶ πρὸς τι ἑαυτὸν τῶν ἀπηγορευμένων τούτων ἐκδῶ, εἰ μὲν κληρικὸς εἴη, καθαιρεῖσθω, εἰ δὲ λαϊκός, ἀφορίζεσθω.

Κανὼν ΞΒ'

Τὰς οὕτω λεγομένας Καλένδας, καὶ τὰ λεγόμενα Βοτά, καὶ τὰ καλούμενα Βρουμάλια, καὶ τὴν ἐν τῇ πρώτῃ τοῦ Μαρτίου μηνὸς ἡμέραν ἐπιτελούμενην πανήγυριν, καθάπαξ ἐκ τῆς τῶν

Βενετσιάνικες μάσκες

πιστῶν πολιτείας περικαιρεθῆναι βουλόμεθα. Ἀλλὰ μὴν καὶ τὰς τῶν γυναικῶν δημοσίας ὁρχήσεις, ὡς ἀσέμνους, καὶ πολλὴν λύμην καὶ βλάβην ἐμποεῖν δυναμένας, ἔτι μὴν καὶ τὰς ὀνόματι τῶν παρ' Ἑλλήσι ψευδῶς ὀνομασθέντων θεῶν ἢ ἐξ ἀνδρῶν, ἢ γυναικῶν γινόμενας ὁρχήσεις, καὶ τελετάς, κατὰ τι ἔθος παλαιόν, καὶ ἀλλότριον τοῦ τῶν Χριστιανῶν βίου, ἀποπεμπόμεθα, ὀρίζοντες, μηδένα ἄνδρα γυναικεῖαν στολὴν ἐνδιδύσκεσθαι, ἢ γυναῖκα τὴν ἀνδράσιν ἀρμόδιον. Ἀλλὰ μήτε προσωπεῖα κωμικά, ἢ σατυρικά, ἢ τραγικά ὑποδύεσθαι· μήτε τὸ τοῦ βδελυκτοῦ Διόνυσου ὄνομα, τὴν σταφυλὴν ἐκθλίβοντας ἐν ταῖς ληνοῖς, ἐπιβοᾶν· μηδὲ τὸν οἶνον ἐν τοῖς πίθοις ἐπιχέοντας γέλωτα ἐπικινεῖν, ἀγνοίας τρόπῳ ἢ ματαιότητος, τὰ τῆς δαιμονιώδους πλάνης ἐνεργοῦντας. Τοὺς οὖν ἀπὸ τοῦ νῦν τι τῶν προειρημένων ἐπιτελεῖν ἐγχειροῦντας, ἐν γνώσει τούτων καθισταμένους, τούτους, εἰ μὲν

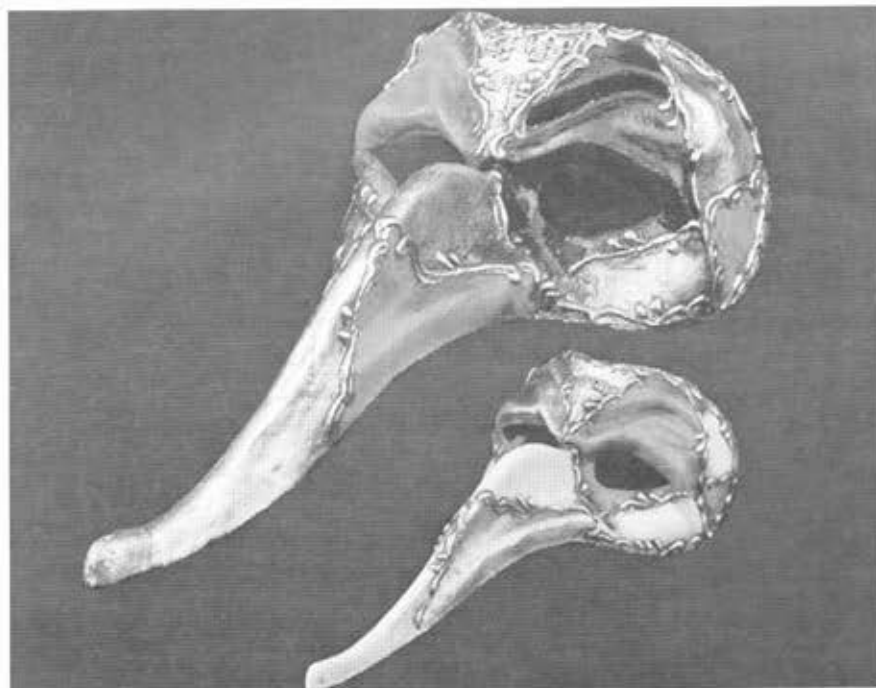
κληρικοὶ εἶεν, καθαιρεῖσθαι προστάσσομεν· εἰ δὲ λαϊκοί, ἀφορίζεσθαι.

Η προσωποπιδφορία στις Καλένδες, τα βυζαντινά Κλητόρια και τις Αποκριές

Όπως είναι γνωστό από τις περιγραφές του Λιβάνιου³, τον 4ο αιώνα οι Καλένδες ήταν η κατ' εξοχήν γιορτή όλων των υπηκόων του Ρωμαϊκού κράτους και διαρκούσαν από την πρώτη μέχρι την πέμπτη Ιανουαρίου, δηλαδή επί πέντε συνεχείς ημέρες.

Πλούσιοι και φτωχοί, αστοί και αγρότες, οδοιπόροι και θαλασσοπόροι θεωρούσαν θρησκευτικό χρέος να γιορτάσουν αυτή τη μεγάλη γιορτή με εξαιρετική πομπή και ευωχία. Από άλλον όμως σύγχρονο του συγγραφέα, τον Άγιο Αστέριο⁴ επίσκοπο Αμασειας (εν έτει 395), πληροφορούμαστε ότι

3: Λιβάνιος: υπήρξε ρήτορας και σοφιστής της Ύστερης Αρχαιότητας (4ος αι. μ.Χ.). Έμεινε γνωστός για το κλασικιστικό του ύφος και για τη νοσταλγία του για το κλασικό παρελθόν και τον παγονιστικό κόσμο που χανάταν. Υπήρξε ο πολυγραφώτερος συγγραφέας της αρχαιότητας. Γεννήθηκε το 314 μ.Χ στην Αντιόχεια και σπούδασε στην Αθήνα. Πέθανε το 392 ή 393 μ.Χ. στην Αντιόχεια.

Προσωπίδες της Κομέντια ντελ άρτε

στις Καλένδες σπουδαιότατο ρόλο έπαιζε και το θέατρο, στις παραστάσεις του οποίου οι ηθοποιοί προσωποδοφορούσαν.

Οι Βυζαντινοί αφού εκχριστιάνισαν τις Καλένδες, τις γιόρταζαν κατά το ίδιο χρονικό διάστημα, δηλαδή από τη γέννηση του Χριστού μέχρι τα Θεοφάνεια, με διαφορετική όμως τελετή. Στη δωδεκάμηρη αυτή γιορτή, της οποίας τα πρώτα ιστορικά ίχνη βρίσκουμε στη βασιλεία του Ιουστινιανού, ο λαός διασκεδάζε τρώγοντας και πίνοντας με αυτοκρατορικά έξοδα μέσα στην αυλή που ονομαζόταν των *δεκαεννέα ακκουβίτων*, αυτά δε τα συμπόσια, δεν ήταν απλώς παρόμοια με τις Αντιοχικές Κλήσεις αλλά παραδόξως είχαν και το ίδιο όνομα με αυτές, τα ονόμαζαν «Κλητόρια».

Οι εορτολογικές αυτές περιπλοκές

βέβαια δεν έγιναν τυχαία αλλά υπαγορεύτηκαν από την εκκλησία, η οποία είχε σκοπό να εξαλείψει με αυτό τον τρόπο τα τελευταία λείψανα των εθνικών παραδόσεων. Ο κανόνας της εν Τρούλλω συνόδου κατά των Καλανδών, συγχέει επίτηδες τις Καλένδες με πολλές άλλες εθνικές γιορτές, με τη μονομερή βέβαια πρόθεση, όπως με τη σύγχυση (μπερδεμα) καταργηθεί η διάκριση του συγκεκριμένου χρόνου κάθε γιορτής, ο οποίος αποτελούσε την κυριότητα βάση της παράδοσης αυτών των πομπών της δημοτικής παράδοσης.

Μέχρι τα χρόνια των Σταυροφοριών, η παλιά Καλανδική πομπή, δηλαδή τα συνεχή συμπόσια, οι θεατρικές παραστάσεις και κυρίως οι προσωποδοφορίες, συγχέονται με τα Κλητόρια και κυρίως με τα λεγόμενα Βοτά και Βρουμάλια.

Από το ΙΓ' αιώνα όλες αυτές οι γιορτές εξαφανίζονται, αφού όμως πρώτα μεταβίβασαν όλα τα δρώμενά τους στις Αποκριές. Το όνομα αυτό (Αποκρεύσιμος ή Αποκρεώσιμος) το συναντάμε για πρώτη φορά επί Ιουστινιανού, όπου δηλώνει απλώς τις τελευταίες κρεατοφάγες ημέρες πριν από την Τεσσαρακοστή των Χριστουγέννων και του Πάσχα. Από τους Παλαιολόγους όμως η Αποκρία παίρνοντας συνεπίκουρο και το θέατρο, ενθρονίζεται ως η κατ' εξοχήν βακχική γιορτή με κυριότερο χαρακτηριστικό τις μεταμφιέσεις.

Τα προσωπεία στην Ιταλία

Στην Ιταλία όπου η χρήση του προσωπείου παρουσιάζεται ήδη από τον 14ο αιώνα, εκτός από τις αποκριάτικες μεταμφιέσεις το προσωπείο χρησιμοποιείται και από τις κυρίες των ευγενών για προστασία του δέρματος από την επίδραση της ατμόσφαιρας. Είναι πασίγνωστοι οι περίφημοι μασκοφόροι της Ρώμης, της Φλωρεντίας και ιδιαιτέρως της Βενετίας.

Το δικαίωμα του να φορά κανείς προσωπίδα ήταν γενικό και αναγνωρισμένο στη Βενετία περισσότερο από οπουδήποτε αλλού. Τα προσωπεία που χρησιμοποιούνταν ήταν διαφόρων ειδών. Είτε ήταν προσαρμοσμένα σε όλη την ενδυμασία που φορούσαν οι μεταμφιεσμένοι είτε διαστρέβλωναν με γελοίο τρόπο τους χαρακτήρες του προσώπου είτε απλώς κάλυπταν το πρόσωπο. Τέτοια ήταν κυρίως των κυριών και των ευπατρίδων, που κατασκευάζονταν από μετά-

4: Αστέριος Αμοσειάς: Κληρικός και συγγραφέας. Ο Αστέριος Αμοσειάς συγκαταλέγεται στους Πατέρες της Εκκλησίας. Έζησε τον 4ο-5ο αιώνα και ήταν σύγχρονος των μεγάλων Πατέρων της Καππαδοκίας. Στο διάστημα 380-390 διετέλεσε επίσκοπος Αμοσειάς. Συνέγραψε σειρά ομιλιών. Το έργο του χαρακτηρίζεται για το αρχαϊζον και κομψό ύφος του.

ξι και κάλυπταν μόνο το πάνω μέρος του προσώπου. Η αρχή δε των νεότερων προσωπειών από κερί, χαρτόνι, μετάξι πρέπει να αναζητηθεί στη Βενετία και συνδέεται με τις λαμπρές γιορτές που γίνονταν τις αποκριές.

Η προσφώνηση σε κάθε προσωπιδοφόρο ήταν: *siora maschera* (κυρία προσωπίδα). Η προσωπιδοφορία άρχιζε από τη δεύτερη μέρα των Χριστουγέννων και εξακολουθούσε μέχρι την Τετάρτη της πρώτης βδομάδας της μεγάλης Σαρακοστής και μέχρι τις μέρες της λεγόμενης μικρής Αποκριάς (*Carnevalone*).

Οι πατρίκιοι φέροντας προσωπίο και φορώντας το μανδύα που ονόμαζαν *bautta*⁵ μπορούσαν να μπουν οπουδήποτε. Το ίδιο δικαίωμα είχε και ο απλός λαός, ο οποίος φορώντας προσωπίδες μπορούσε να μπει ακόμη και στις αίθουσες των μεγάλων των Βενετών ευγενών.

Τις προσωπίδες που χρησιμοποιούσαν στο καρναβάλι της Βενετίας και στη λεγόμενη «Κομέντια ντελ άρτε»⁶ τις φορούσαν ερασιτέχνες ηθοποιοί στα σκετς που παίζονταν πάνω στα άρματα κατά τις καρναβαλικές γιορτές. Περιφερόμενοι θίασοι έπαιζαν στις ιταλικές πόλεις μικρές κωμικές ιστορίες, από τις οποίες ξεπήδησαν οι γνωστοί λαϊκοί ήρωες του ιταλικού θεάτρου σαν τον Πουλτσινέλα και τον Αρλεκίνο.

Στη Βενετία, η χρήση προσωπιείου κατά τη διάρκεια όλου του χρόνου, επέτρεπε το απαγορευμένο, δηλαδή τον τζόγο, τη μοιχεία, ακόμη

Βενετσιάνικες μάσκες

και την παρακολούθηση μιας θεατρικής παράστασης από τις γυναίκες. Όταν η Βενετία κυριάρχησε στις ελληνικές περιοχές επέβαλλε σ' αυτές επίσημα ή ανεπίσημα και πολλά από τα βενετικά έθιμα. Αυτό μπορούμε να το πούμε κυρίως για τα Επτάνησα, ιδιαίτερα για την Κέρκυρα και τη Ζάκυνθο αλλά και σε μικρότερο βαθμό για ορισμένες περιοχές της Ηπείρου, όπως τα Γιάννενα.

Η περίοδος της Τουρκοκρατίας και τα σημερινά αποκριάτικα δρώμενα

Την περίοδο της τουρκοκρατίας, η προσωπιδοφορία συνεχίστηκε από τους Έλληνες, κυρίως μέσα στα αποκριάτικα έθιμα και σ' αυτά του δωδεκαήμερου. Η προσωπιδοφορία την περίοδο των Αποκριών θεωρήθηκε πάντα ως ένα από τα

ισχυρότερα έθιμά τους και σε πολλές περιπτώσεις το απαίτησαν ως προνόμιο από την τουρκική ηγεσία. Οι Τούρκοι πάλι από την πλευρά τους, κατά την συνηθισμένη τακτική τους προς τους λαούς που κατακτούσαν, όποτε τους συνέφερε σέβονταν τα έθιμα των κατακτημένων λαών και παραχωρούσαν εκτός από τα διοικητικά και τα οικονομικά και εθιμικά προνόμια, όπως η προσωπιδοφορία και η μεταμφίεση.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα του τρόπου με τον οποίο παραχωρούσαν τέτοιου είδους προνόμια, έχουμε κατά την κατάκτηση των Ιωαννίνων από το Σινάν Πασά.

Στην τουρκική κοινοποίηση που απηύθυνε ο Μέγας Βεζίρης Σινάν Πασάς κατά το έτος 1431 στους πολιορκημένους Γιαννιώτες υπόσχεται πολλά προνόμια και καταλήγει

5: *bautta* ή *tabarro*, ήταν μικρός μανδύας από μαύρο μετάξι που τον έριχναν μόνο πάνω στους ώμους και το πλευρό και κάλυπτε το κεφάλι πάνω στο οποίο τον στήριζε το τρίκωφο καπέλο.

6: Η *κομέντια ντελ άρτε* (*Commedia dell'arte*) είναι η ονομασία της λαϊκής ιταλικής αυτοσχεδιαστικής κωμωδίας η οποία ήταν δημοφιλής μεταξύ του 16ου και του 18ου αιώνα και έγινε σύντομα αγαπητή και έξω από τα σύνορα της Ιταλίας.

Προσωπίδες της Κομέντια ντελ άρτε

με τη φράση «και ότι άλλο ζητήσετε θα σας το δώσουμε». Πράγματι τότε ζητήθηκαν από τους Γιαννιώτες και πολλά άλλα προνόμια που τους δόθηκαν και μεταξύ αυτών: *Να εξασκούν με πλήρη ελευθερία τις θρησκευτικές τους τελετές και τα απαρχαιωμένα έθιμα.* (Αραβαντινός 1856).

Ο Αραβαντινός μας λέει ότι μεταξύ των συνθηκών που απορρέουν από τα προνόμια τους είναι και η προσωποδοφορία κατά τη διάρκεια των εορτών της αποκριάς. *Η προσωποδοφορία ήταν ανέκαθεν εν χρήση και την διατήρησαν παρά τις πάσης φύσεως περιπέτειες και αντιξοότητες των προηγούμενων ετών. Και προσπάθησαν με χαρά να διατηρήσουν αυτή τη συνήθεια, επειδή οι απλοί άνθρωποι πίστευαν ότι αυτό το έθιμο είναι μεγάλο προνόμιο και στολίδι για την κοινωνία.* Κατά τον ίδιο, η συνήθεια της προσωποδοφορίας (τη σπουδαιότητα της οποίας αμφισβητεί) φαίνεται να ξεκίνησε από την εποχή κατά την οποία κυβερνούσαν την Ηπειρο Δούκες και Δεσπότες ιτα-

λικής καταγωγής και πιθανόν από την εποχή του Καρόλου του Α', ο οποίος ήταν Δεσπότης της Ηπείρου στις αρχές του 14ου αιώνα.

Οι Γιαννιώτες όμως φαίνεται να έχουν άλλη άποψη και ως προς τη σπουδαιότητα και ως προς την καταγωγή των αποκριάτικων εθίμων τους. Γι' αυτό και κατά την παράδοση της πόλης στους Τούρκους, πήραν από το Σουλτάνο Μουράτ Β' Χάτι Σερίφ (ιερό αυτόγραφο διάταγμα) μεταφρασμένο και στα ελληνικά, με το οποίο απαριθμούνται και εξασφαλιζόνταν τα προνόμια με όρκο και στο όνομα του Μεγάλου προφήτη. Ανάμεσα στα προνόμια αυτά ήταν και «η προσωποδοφορία κατά τις εορτάς των Απόκριων» (Λαμπρίδης 1887).

Μετά το επαναστατικό κίνημα του 1612 στα Γιάννενα και τον εξισλαμισμό πολλών τιμαριούχων χριστιανών (1635) τα προνόμια των χριστιανών περιορίστηκαν μόνο στο δικαίωμα να φέρουν προσωπίδες τις μέρες της αποκριάς, να τελούν ελεύθερα τις θρησκευτικές τους τελετές χωρίς όμως κωδωνο-

κρουσίες και να φροντίζουν για τα γράμματα.

Φαίνεται λοιπόν ότι οι Τούρκοι εκτός των διοικητικών και οικονομικών προνομίων, έδιναν και προνόμια σχετικά με τις συνήθειες και τα έθιμα του απλού λαού, για τα οποία πολλές φορές υπήρχαν, όπως στην περίπτωση των Ιωαννίνων και γραπτές διαβεβαιώσεις ότι θα γίνουν σεβαστά.

Η προσωποδοφορία στα λαϊκά δρώμενα

Οι μεταμφιέσεις που συναντούμε σε ολόκληρη την Ελλάδα μέσα στα εθιμικά λαϊκά μας δρώμενα, αποτελούν εκδηλώσεις με ευετηριακό χαρακτήρα και πανάρχαια καταγωγή. Επιδιώκουν σύμφωνα με την παράδοση να διώξουν το κακό και να εξασφαλίσουν την καλοχρονιά, δηλαδή την καλή υγεία, τη βλάστηση και την καρποφορία της γης, όπως οι αρχαίες διονυσιακές γιορτές. Πολλές από αυτές τελούνται το Δωδεκαήμερο ενώ άλλες τις Αποκριές.

Έθιμα του Δωδεκαήμερου: Αράπηδες τους συναντάμε στη Νικήσιανη Καβάλας, στο Μοναστηράκι, στο Βώλακα, στην Πετρούσα, στον Ξηροπόταμο, στους Πύργους και στην Καλή Βρύση της Δράμας. Μπαμπούγεροι στην Καλή Βρύση Δράμας. Ραγκουτσάρια στην Καστοριά.

Έθιμα Αποκριάς: Κουδουνοφόροι Σοχού, Μπούλες Νάουσας, Γέρος και Κορέλα Σκύρου, Μπαμπούγεροι στο Φλάμπουρο Σερρών, Καλόγεροι στη Μαυρολεύκη Δράμας, παλαιότερα στη Βιζύη.

Τα τελετουργικά τους περιλαμβάνουν χορούς και αγερμούς, αναπαράσταση οργώματος και σποράς, αναπαράσταση γάμου, πλούσιο φαγοπότι, ευχές και πράξεις

αποτροπής του κακού, αναπαράσταση τελετών φυλετικής μύησης, αναπαράσταση θανάτου και επαναφοράς στη ζωή. Τα πανάρχαια αυτά έθιμα με κύριο χαρακτηριστικό τις μεταμφιέσεις, έχουν τις ρίζες τους στην αρχαία ελληνική θρησκεία και κυρίως στις γιορτές προς τιμήν του Διόνυσου, ενώ έχουν δεχτεί επιρροές και από το χριστιανισμό.

Λόγω έλλειψης χώρου, στο συγκεκριμένο άρθρο θα εξεταστούν μόνο η ενδυμασία και οι προσωπίδες που χρησιμοποιούνται σ' αυτά τα έθιμα. Το τελετουργικό, τα μέλη του θιάσου, ο χώρος και ο χρόνος τέλεσης, η μουσική, ο χορός, ο σκοπός καθώς και η προέλευση των εθίμων θα αποτελέσουν αντικείμενο κάποιας άλλης εκτενέστερης δημοσίευσής μου.

Οι Αράπηδες στο Βώλακα Δράμας

Η κύρια φορεσιά των Αράπηδων είναι οι μαύρες φλοκωτές κάπες. Γύρω από τη μέση τους περνούν τρία μεγάλα κουδούνια, ο ήχος των οποίων διώχνει το κακό. Στο κεφάλι φορούν μαύρες προσωπίδες από γιδοπροβιές. Στα χέρια κρατούν ένα ξύλινο σπαθί και ένα σακουλάκι με σιάχτη.

Οι Αράπηδες στη Νικήσιανη

Στη μέση τους φέρνουν τρία μεγάλα κουδούνια τα «τσιάνια» και ένα άλλο ιδιόμορφο κουδούνι, το «μπατάλη». Στις κνήμες των ποδιών τους φορούν μάλλινα κομμάτια υφάσματος, τα «καλτσιούνια». Αντί για παπούτσια φορούν τα «τσιρβούλια», που κατασκευάζονται από ακατέργαστο χοιρινό δέρμα. Το επιβλητικό κάλυμμα της κεφαλής που ονομάζεται Μπαρμπότα, είναι στολισμένο με κεντημένο μαντήλι και αποτελεί-

επάνω: Οι Αράπηδες στο Βώλακα Δράμας
κάτω: Οι Αράπηδες στη Νικήσιανη Καβάλας

ται από ακατέργαστο δέρμα τράγου, γεμάτο με χόρτο.

Μπαμπούγεροι στην Καλή Βρύση Δράμας

Η αμφίεση των Μπαμπούγερων αποτελείται από άσπρη περισκελίδα, γυναικείο μαύρο αμάνικο φλοκωτό επενδυτή που δίνει την εντύπωση προβιάς, άσπρο πουκάμισο και πέντε μεγάλα κουδούνια που ζώνονται στη μέση.

Το κεφάλι καλύπτεται με προσωπίδα από μάλλινο λευκό ύφασμα

του αργαλειού. Με κομμάτι προβιάς σχηματίζουν μουστάκι, μακριά γενειάδα και φρύδια. Κομμάτι επίσης από προβιά τοποθετείται στην απόληξη των κεράτων που σχηματίζονται ως συνέχεια της προσωπίδας, από το ίδιο υφαντό. Τα δόντια δημιουργούνται από δύο σειρές φασολιών. Γύρω από τα μάτια, τα ρουθούνια και τα κέρατα τοποθετούνται κόκκινα σιρίτια.

Μπαμπούγεροι στο Φλάμπουρο Σερρών

Ο Μπαμπούγερος από το Φλάμπου-

επάνω: Μπαμπούγερος στην Καλή Βρύση Δράμας και Κουδονοφόρος στον Σοχό
κάτω: Ο Γέρος και η Κορέλλα στη Σκύρο

ρο φορά στο σώμα μαύρα και καφέ δέρματα αιγοπροβάτων, ενώ γύρω από τη μέση του κρέμονται μεγάλα κουδούνια. Στο κεφάλι του φοράει ένα μαύρο, τεράστιο, μυτερό καπέλο περίπου τριών μέτρων, που καλύπτει ως προσωπίδα και το πρόσωπο, στολισμένο με χάντρες, κορδέλες και μαντίλια, τη λεγόμενη «μπαμπουσάρκα».

Καλόγεροι στη Βιζύη και
τη Μαυρολεύκη Δράμας

Οι Καλόγεροι στη Βιζύη γίνονταν

μόνο μια μέρα το χρόνο, τη Δευτέρα της Τυρινής. Το προσωπίό τους, σύμφωνα με την περιγραφή του Γ. Βιζυηνού, ήταν από δέρμα ελαφιού ή τράγου κουρεμένο στο πάνω μέρος του προσώπου και τρυπημένο στα μάτια και το στόμα, ακούρευτο όμως στο κάτω μέρος που έπεφτε σαν μακριά γενειάδα ως τη μέση του στήθους.

Κουδονοφόροι Σοχού

Η φορεσιά των Κουδονοφόρων αποτελείται από παντελόνι και γι-

λέκο, φτιαγμένα από δέρματα τράγου. Πάνω από τα δέρματα δένουν στη μέση τη ντουζίνα, τα τέσσερα μεγάλα μπρούτζινα κουδούνια και ένα χάλκινο, πολύ μεγάλο, στο πίσω μέρος του κορμιού και φορούνε την κόκκινη πλεχτή σάλπα. Στο κεφάλι φοράνε το καλπάκι που είναι μία προσωπίδα από μάλλινο μαύρο ύφασμα σε κωνικό σχήμα και στην κορυφή του κρεμιέται μια ουρά από αλεπού. Όλη η επιφάνεια είναι στολισμένη με κορδέλες. Στο στόμα, τα μάτια και τη μύτη υπάρχουν τρύπες ενώ στο μέτωπο ένας κεντημένος σταυρός. Κάτω από τη μύτη υπάρχει ένα μεγάλο άσπρο μουστάκι από ουρά αλόγου.

Ο γέρος και η Κορέλλα της Σκύρου

Στη Σκύρο έχουμε δύο τύπους μεταμφιέσεων. Τις νύφες και το Γέρο με την Κορέλλα. Οι νύφες είναι νέοι άντρες που φορούν τη γυναικεία φορεσιά της περιοχής τους και προσωπίδες από ναστόχαρτο ή παλιότερα από μεταξωτό λευκό μαντίλι. Ο Γέρος φοράει λευκή μάλλινη περισκελίδα (πανωβράκι) την οποία φορούσαν οι γεωργοί το χειμώνα. Στο πάνω μέρος του σώματος φορά μακριά μαύρη κάπα την οποία αναστρέφει έτσι ώστε το εξωτερικό τριχωτό μέρος να τον δείχνει αγριότερο. Τα άκρα της κάπας δένονται με λεπτό σχοινί στη μέση. Γύρω από τη μέση κρεμιούνται μεγάλα ποιμενικά κουδούνια (τροκόνια) διαφορετικού τύπου, ήχου και βάρους. Ως προσωπίδα χρησιμοποιεί ολόκληρο το δέρμα νεογέννητου αρνιού ή κατοικιού ή ακόμη και λαγού. Η ουρά και τα πόδια τοποθετούνται πάνω στο μέτωπο του Γέρου και καλύπτονται όπως και το κεφάλι από την κουκούλα του καπιότου, αφού πρώτα ανοιχτούν

δυο τρύπες για τα μάτια, όχι όμως και για το στόμα, γιατί δεν εμποδίζεται η αναπνοή λόγω του ότι το κάτω μέρος της προσωπίδας είναι ανοικτό.

Για να στερεωθούν η κουκούλα και η προσωπίδα, η κουκούλα περιβάλλεται από λευκό ζωνάρι τα άκρα του οποίου κρέμονται μπροστά στο στήθος. Η Κορέλλα φοράει ως προσωπίδα δέρμα μικρού αρνιού που έχει δύο τρύπες για τα μάτια ή ένα κομμάτι διαφανούς υφάσματος ή και προσωπίδα από ναστόχαρτο.

Οι Μπούλες της Νάουσας

Στη Νάουσα παρά το ότι δεν σώθηκαν γραπτές διαβεβαιώσεις από τους Τούρκους για τα εθιμικά πρόνομια, είναι γνωστό ότι τα αποκριάτικα έθιμα και ιδιαίτερα οι Μπούλες, ήταν πρόνομιο που γινόταν σεβαστό από τους Τούρκους και διατηρήθηκε ως έθιμο ζωντανό μέχρι τις μέρες μας.

Λόγω της σπουδαιότητας του εθίμου Μπούλες στη συνειδηση των κατοίκων, μπορούμε με μεγάλη βεβαιότητα να υποθέσουμε ότι ήταν πρόνομιο που απόκτησαν οι κάτοικοι από την κτίση της πόλης. Η μεγάλη αγάπη που έδειξαν και δείχνουν ακόμη και σήμερα οι Ναουσαίοι για το έθιμό τους, μας δείχνει πόσο βαθιά ήταν και είναι ακόμη ριζωμένο στην καρδιά και τη συνειδησή τους.

Σίγουρα, ο κατά την παράδοση ιδρυτής της πόλης, στρατηγός του σουλτάνου Μουράτ Α', Γαζή Εβρενός, ανάμεσα στα πρόνομια που υποσχέθηκε στους κατοίκους της Παλιονιάουσας και των γύρω περιοχών, που θα συνοικούσαν τη νέα

Προσωπίδα Μπούλας

πόλη, τη Νιάουστα, θα συμπεριέλαβε και το σεβασμό των παλιών εθίμων τους. Η προσωπιδοφορία πρέπει να ήταν εθιμικό πρόνομιο που δόθηκε από το Σουλτάνο Μουράτ Α' κατά την κτίση της πόλης στους κατοίκους της Νάουσας, για τον ίδιο λόγο που δόθηκε από το Σουλτάνο Μουράτ το Β' στα Γιάννενα, κατά την κατάκτηση της πόλης από τους Τούρκους.

Η προσωπίδα στις Μπούλες

Η προσωπίδα (Πρόσωπος κατά τη ναουσαϊκή διάλεκτο) που φοράνε οι Μπούλες, κατασκευάζεται από χοντρό πανί πάνω στο οποίο μπαίνει γύψος. Εσωτερικά αλείφεται με γνήσιο κερί για να είναι δροσερή. Το βάψιμο γίνεται με μείγμα που έχει ως βάση το αυγό. Η βάση είναι λευκή, τα φρύδια μαύρα, ενώ τα χείλη και τα μάγουλα κόκκινα. Στο μέτωπο υπάρχει το κίτρινο βα-

ράκι (στρογγυλό σημάδι). Στα μάτια έχει μικρά ανοίγματα στο μέγεθος της κόρης του ματιού και στη μύτη και το στόμα μικρές τρύπες για την αναπνοή. Κάτω από τη μύτη υπάρχει μουστάκι από αλογότριχα και κατράμι που κατά την παράδοση είναι «αρειμανίως ανεστραμμένο».

Το προσωπίδιο αυτό στηρίζεται πάνω σε κόκκινο, τσόχινο φέσι και στερεώνεται στο λαιμό με το «μαφέσι», κόκκινο βαμβακερό μαντίλι. Πάνω από το φέσι δένεται το «Ταράμπουλο» που είναι ζωνάρι, δίμιτο μεταξοβάμβακο.

Για την προσωπίδα που φοράνε οι Μπούλες έχουμε την παρακάτω περιγραφή από το Σταύρο Χωνό, το 1928: «*Προσωπίς δε πανομοιότυπος αυτή η σημερινή χρώματος ερυθρολεύκου παριστάνοντος τον σφριγηλόν νεανίαν, με μάτια μικρά, στόμα μικρόν αλλά μύστακα*

7: αρειμανίως: αγρίως, με πολεμοχαρή τρόπο, φιλομόχως και προκλητικώς

Προσωπίδα Νύφης και Προσωπείο Μπούλας με κόκκινο φέσι και «μαφέσι»

μακρόν αρειμανίως⁷ προς τα άνω στραμμένον εις ένδειξιν του ελευθέρου φρονήματος. Διά την κατασκευήν της προσωπίδος ταύτης ο Ναουσαίος Μπλατσιώτης αρκετόν χρόνον εμαθήτευσεν εις τεχνίτην Ιωαννίτην. Από τους οίους δε αυτού edιδάχθη την τέχνην ο μοναδικός εις το είδος αυτό Αριστείδης Μπλατσιώτης».

Από την περιγραφή αυτή είναι φανερό ότι ο παλαιότερος γνωστός και φημισμένος κατασκευαστής προσωπίδων στη Νάουσα, ο Αριστείδης Μπλατσιώτης, έμαθε την τέχνη του από Γιαννιώτη τεχνίτη. Όπως θα δούμε παρακάτω οι Γιαννιώτες κατασκεύαζαν παρόμοιες προσωπίδες, γιατί είχαν και παρόμοιο έθιμο με τις Μπούλες! Υπάρχουν πολλές ενδείξεις ότι οι Ναουσαίοι είχαν από πολύ παλιά δεσμούς με τα Γιάννενα και την Ήπειρο. Τοπικοί ερευνητές έχουν υποστηρίξει ακόμη και την καταγωγή από την Ήπειρο. Ας δούμε ψηφίδες αυτής της σχέσης.

• Μας είναι γνωστό ότι ο πολιού-

χος άγιος της Νάουσας, Όσιος Θεοφάνης, γεννήθηκε στα μέσα του 16ου αιώνα στα Γιάννενα και προερχόταν από επιφανή οικογένεια των Ιωαννίνων.

• Ο αρχαιότερος και σπουδαιότερος όλων των λογίων της Νάουσας ο Αναστάσιος Μιχαήλ (δεύτερο μισό 17ου αι. – αρχές 18 αι.), αφού τελείωσε την εκπαίδευσή του στα σχολεία της Νάουσας, συνέχισε τις σπουδές του πάνω στην Αρχαία Ελληνική Γλώσσα και τη Φιλολογία στα Γιάννενα.

• Τη χρονική περίοδο 1765 – 1775 φαίνεται να διαπρέπει ως σχολάρχης στα σχολεία της Νάουσας, ο Γιαννιώτης δάσκαλος, Αμφιλόχιος ο Παρασκευάς.

• Ο άρχοντας της Νάουσας Ζαφειράκης είχε σπουδάσει στα σχολεία των Ιωαννίνων, το ίδιο και ο γιος του γέρο Καρά Τάσου, ο Γιαννάκης.

• Ο έφορος αρχαιοτήτων Φ. Πέτσας στην ετυμολογική προσέγγιση που κάνει για την ονομασία της Νάουσας σε άρθρο του στα Μακεδονικά, υποστηρίζει ότι υπάρχει σίγου-

ρη σχέση ανάμεσα στη Νιάουστα και την Ήπειρώτικη Γλυτουνιάύστα, τη σημερινή Κλειδωνιά στο δυτικό Ζαγόρι της Ήπειρου.

• Ο ιστορικός της Βέροιας Χιονίδης σε άρθρο του για τον όσιο Θεοφάνη στα ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ διαπιστώνει: *Φαίνεται ότι δεν ήταν τυχαία η έλευσις και η παραμονή του Θεοφάνους εις την περιοχήν της Ναούσης, αλλά ο όσιος επεδίωξε να έλθη πλησίον των Ήπειρωτών Ναουσαίων, γενόμενος και πολιούχος της πόλεώς των.*

Είναι φανερό ότι από τα χρόνια της ίδρυσης της πόλης υπάρχει μεγάλη σχέση με την Ήπειρο και κυρίως τα Γιάννενα. Υπάρχει μεγάλη πιθανότητα σύμφωνα με την προφορική παράδοση και η καταγωγή πολλών Ναουσαίων να είναι από την Ήπειρο.

Ο ιστορικός ερευνητής της Νάουσας Στέργιος Αποστόλου, σε πρόσφατο άρθρο του στην εφημερίδα Νέοι Καιροί καταθέτει μαρτυρίες που συνηγορούν στην Ήπειρώτικη καταγωγή πολλών Ναουσαίων. Σύμφωνα με μαρτυρίες που συνέλεξε, μετά την κατάληψη των Ιωαννίνων (1431) από τους Τούρκους, μετοίκησαν στη Νάουσα διωκόμενες, οικογένειες οικοδόμων από τέσσερα χωριά της περιοχής Δωδώνης Ιωαννίνων.

Άλλη μαρτυρία εμφανίζει να εγκαθίστανται στη Νάουσα πρόσφυγες (αρβανιτόβλαχοι) από τη Μοσχόπολη, μετά την καταστροφή και λεηλασία της από Αλβανικά μισθοφορικά σώματα, το 1769, καθώς και από τη Νικολίτσα (περιοχή Κορυτσάς). Έχουμε ακόμη και μαρτυρίες για εγκατάσταση στη Νάουσα οικογενειών από την Κιάφα και άλλα χωριά του Σουλίου.

Μια επίσης σημαντική πληροφορία που αντλούμε από το αρχείο

του Αλή Πασά, μας λέει για εγκατάσταση στην πόλη Σαμαρινιωτών: Ο Αλή Πασάς στέλνει μπουγιουρντί στη Νάουσα με το οποίο προστάζει: οι Σαμαρινιώτες που εγκαταστάθηκαν στη Νάουσα να επιστρέψουν και να επανεγκατασταθούν στον τόπο καταγωγής τους.

Απαντώντας με Αρτζουχάλι με ημερομηνία 26 Ιουνίου 1801 οι προεστοί της Νάουσας αναφέρουν ότι «οι Σαμαρινιώτες αυτοί δεν ήρθαν πρόσφατα αλλά είναι εγκατεστημένοι στη Νάουσα πάνω από 30 χρόνια. Τον παρακαλούν να μην τους ενοχλήσει, καθώς και άλλους «γιεμπεντζήδες» (ξενόφερτους) που βρίσκονται στη Νάουσα, γιατί χάρη σε αυτούς που είναι περισσότεροι από τους Νιαουστινούς μπορεί και εκπληρώνει η πόλη τις φορολογικές της υποχρεώσεις».

Το έγγραφο δείχνει ότι η Νάουσα λόγω των προνομίων και των ελευθεριών που απολάμβανε ήταν πόλος έλξης των δυσσαρεστημένων Ελλήνων. Είναι πολύ πιθανό δε μετά την επανάσταση του Διονύσιου (1612) στα Γιάννενα και την κατάργηση των προνομίων που απολάμβαναν οι Γιαννιώτες, πολλοί Γιαννιώτες και Ζαγορίσιοι να μετανάστευσαν στην ελεύθερη από Τούρκους, αυτοδιοικούμενη και προνομιούχα Νάουσα.

Ο Κων/νος Τσιώμης πρόεδρος των εν Θεσσαλονίκη Ναουσαίων, σε επιστολή του στην εφημερίδα Φωνή Ναούσης στις 11/6/1961 συνδίδει τη Νάουσα με την Ήπειρο εκφράζοντας τη γνώμη ότι οι Ναουσαίοι έχουν καταγωγή από την Ήπειρο. Γράφει επί λέξει: «Ο χαρακτήρ μας, ο τρόπος ζωής μας πα-

λαιότερον, τα ήθη και έθιμά μας, το ένδυμα των παλαιότερων γυναικών και ανδρών, η βιοτεχνία μας, τα πάντα μαρτυρούν την συγγένειάν μας προς τους Δυτικομακεδόνας και Ηπειρώτας».

Η μαρτυρία που θα παραθέσω συνηγορεί ως προς τη συγγένεια που έχει το σημαντικότερο από τα έθιμα της Νάουσας «Οι Μπούλες» με παρόμοιο έθιμο των Ιωαννίνων «τις Προσωπίδες».

Ο Γιαννιώτης Κ. Κρυστάλλης δημοσιεύει στην ΕΣΤΙΑ το 1892 άρθρο

...κατά την εσπέρα συγκεντρώνονται όλοι οι προσωπιδοφόροι και ο λαός στην πλατεία των Μνημάτων, επιστρέφοντας από τους δρόμους και τις διάφορες συνοικίες και χορεύουν μέχρι τη βαθιά νύκτα. Όταν νυχτώσει για τα καλά το πλήθος αρχίζει να αραιώνει και οι προσωπιδοφόροι επανέρχονται στις συνοικίες τους χορεύοντας...

του με τίτλο «Αι Απόκρεω εν Ιωαννίνους» όπου περιέχονται οι παρακάτω σημαντικές πληροφορίες.

«Από τη σατραπεία του Αλή πασά Τεπελενλή οι προσωπιδοφορούντες (στα Γιάννενα) ήταν υποχρεωμένοι να ζητάνε την άδεια των αρχών, δηλαδή του Πασά και του Μητροπολίτη. Αφού δινόταν η άδεια, το πανηγύρι άρχιζε από την Κυριακή της κρεατινής. Από το μεσημέρι

του Σαββάτου οι κάτοικοι ξεχύνονται στις κεντρικότερες οδούς και πλατείες όπου γίνεται η παρέλαση των προσωπιδοφόρων. Ο μεγαλύτερος όμως συνωστισμός γίνεται στην πλατεία των Μνημάτων.

Στα Γιάννενα οι προσωπιδοφόροι τους οποίους ο λαός ονομάζει απλώς «προσωπίδες»⁸, ως επί το πλείστον απεικονίζουν με την ενδυμασία και την παρέλασή τους τα ηρωικά χρόνια των Αρματολών μας. Συγκροτούν όπως οι Αρματολοί, μπουλούκια από πέντε, επτά και περισσότερα πρόσωπα, μέσα στα οποία διακρίνονται οι καπετάνιοι και τα πρωτοπαλίκαρα από την ενδυμασία αυτών.

Φοράνε δε την εθνική μας στολή, επίσης όπως και οι Αρματολοί, με κοντή φουστανέλα, κάλτσες, γελέκια χρυσά, φλωροκαπνισμένα τοσπράζια, γάντζους, παλάσκες, χρυσοκέντητα σελάχια, αργυρά σταυρωτά πάνω στο στήθος. Έτσι ντυμένοι παίρνοντας μαζί τους και τα βιολιά βγαίνουν στους δρόμους χορεύοντας τους κλέφτικους χορούς.

Οι προσωπίδες τους είναι κατασκευασμένες με ιδιαίτερο τρόπο, παριστούν ομαλά, ωραία και μεγαλοπρεπή πρόσωπα στολισμένα με μεγάλα μάτια και παχύτατα μαύρα μουστάκια από μαλλί, αρειμανίως πάντοτε ανεστραμμένα. Στο κεφάλι φορούν είτε κόκκινο φέσι με μακριά φούντα με λευκό μαντήλι από μετάξι γύρω από το φέσι, είτε αλβανικό φέσι λευκό.

Κατά την εσπέρα συγκεντρώνονται όλοι οι προσωπιδοφόροι και ο λαός στην πλατεία των Μνημάτων, επιστρέφοντας από τους δρόμους και τις διάφορες συνοικίες και χορεύ-

8: Κατά τον λαογράφο Φαίδωνα Κουκουλέ, Μπούλο στη Σκύρο λέγεται το προσωπίδιο ή το γυναικείο κάλυμμα του κεφαλιού και στην Οινόυντο, μπούλο=μύσκα, μσκαράς. Μπορούμε λοιπόν να υποθέσουμε ότι ο Κρυστάλλης αναφέροντας το έθιμο ως «Προσωπίδες» εννοεί τις «Μπούλες».

ουν μέχρι τη βαθιά νύκτα. Όταν νυχτώσει για τα καλά το πλήθος αρχίζει να αραιώνει και οι προσωπίδοφόροι επανέρχονται στις συνοικίες τους χορεύοντας. Εκεί ανάβουν σε σταυροδρόμι ή στην πλατεία μεγάλη φωτιά τη τζαμάλα και γύρω από αυτή χορεύουν τραγουδώντας μέχρι τα μεσάνυχτα. Όσοι προσωπίδοφορούσαν την ημέρα εδώ βγάζουν τις προσωπίδες και τους βλέπεις να χορεύουν με τις αρματο-

λικές τους φορεσιές γύρω από τη φωτιά. Μετά τα μεσάνυχτα οι φωτιές σβήνουν και οι χορευτές διασκορπίζονται στα σπίτια τους. Το Σάββατο της Τυρινής επαναλαμβάνονται όσα έγιναν το περασμένο Σάββατο και την Κυριακή. Η Κυριακή όμως της Τυρινής που είναι και η τελευταία Κυριακή των αποκριών υπερέχει πάντων».

Πιστεύω ότι είναι εμφανέστατη η

ομοιότητα ανάμεσα στις «Μπούλες» της Νάουσας και στις «Προσωπίδες» των Ιωαννίνων ως προς την ενδυμασία, την προσωπίδα, αλλά και ως προς το τελετουργικό των λαϊκών αυτών δρώμενων. Εάν αυτά τα δύο πανάρχαια έθιμα των Ελλήνων έχουν συγγένεια ή ακολούθησαν ταυτόχρονα παράλληλους δρόμους, νομίζω ότι υπάρχει ανάγκη να γίνει συστηματικότερη έρευνα. ■

Βιβλιογραφία

1. IULII POLLUCIS, ONOMASTICON, (ΙΟΥΛΙΟΥ ΠΟΛΥΔΕΥΚΟΥΣ ΟΝΟΜΑΣΤΙΚΟΝ) EX RECENDIONE - IMMANUELIS BEKKERI, BEROLINI 1846.
2. Ruchner Walter, Το λαϊκό θέατρο στην Ελλάδα, Αρχαιολογία, τεύχος 12, Αύγουστος 1984, σελ. 53-56.
3. Αλεξάκης Επαμ., Αι απόκρεω ανά την Ελλάδα, Εστία, Τόμ. 29, Αρ. 7 (1890) σελ. 109-110.
4. Αποστόλου Στέργιος, Μαρτυρίες για την Ηπειρωτική καταγωγή οικιστικών πυρήνων της Νάουσας, Νέοι Καιροί, Σάββατο 15/6/2013, σελ. 10.
5. Αραβαντινός Π., Χρονογραφία της Ηπείρου, τ.Α', εν Αθήναις 1856.
6. Αραβαντινού Π., Ηπειρωτικών Γλωσσάριον, Εν Αθήναις 1909.
7. Βασδραβέλλη Κ.Ι., Ιστορικά περί Ναούσης εξ ανεκδότου χειρογράφου, ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ, τ. Γ', Θεσσαλονίκη 1956.
8. Βελισσοροπούλου Γιούλη, Στις απαρχές της θεατρικής τέχνης, Αρχαιολογία, τεύχος 12, Αύγουστος 1984, σελ. 11-13.
9. Βιβιλάκη Ιωσήφ, Το θέατρο στο βυζαντινό κράτος, αφιέρωμα στο ΕΠΤΑ ΗΜΕΡΕΣ της Καθημερινής, 1/8/1999, σελ. 15-17.
10. Βλάχος Άγγελος, Απόκρεω και προσωπίδοφόροι, Εστία, Τόμ. 1, Αρ. 6, (1876), σελ. 91-93.
11. Γκούτας Αχιλλέας, Σχετικά με την κτίση και θεμελίωση της Νιάουσας, Νιάουσα τ. Ζ', τεύχος 53, Οκτώβριος-Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1990, σελ. 139-140.
12. Δροσίνης Γεώργιος, Αι Απόκρεω εν Αθήναις, Εστία, Τόμ. 15, Αρ. 373 (1883), σελ. 121-126.
13. Ευστρατίου Κλαίρη, Το θέατρο γεννήθηκε στην Αθήνα, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ, Τεύχος 6, Φεβρουαρίου 1983, σελ. 22-24.
14. Ηλίας Α. Τσιτσέλης, Αι απόκρεω εν Επτανήσω και ιδίαι εν Κεφαλληνία, Ακρόπολις Φιλολογική, Τόμ. 1, Αρ. 10 (1888), σελ. 153-155.
15. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Κλασικός ελληνισμός (Γ2), Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 2000, σελ. 352-370.
16. Κοραβίος Ιωάννης (μτφρ.), Περί μεταμφίσεως και προσωπίδοφορίας, Ιλισός, Τόμ. 3, Αρ. 1 (1870), σελ. 26-28.
17. Κουκουλές Ι. Φαίδων, Οινουντικά ή μελέτη περί της ιστορίας των ηθών και των εθίμων και του γλωσσικού ιδιώματος του Δήμου Οινούντος της επαρχίας Λακεδαιμόνων, εν Χανίοις 1908.
18. Κουκουλές Φαίδων, Βίος και Γλώσσα, Ημερολόγιον της Μεγάλης Ελλάδος, τομ. 9, Αθήναι 1930, σελ. 423-426.
19. Κρυστάλλης Κ., Ηπειρώτικα αναμνήσεις: αι απόκρεω εν Ιωαννίνους, Εστία, Τόμ. 33, Αρ. 7 (1892) σελ. 97-100.
20. Λαμπράκη Άννα, Προσωπίδα, Αρχαιολογία, τεύχος 12, Αύγουστος 1984, σελ. 21-24.
21. Λαμπρίδης Ι., Τα Γιάννινα του Λαμπριδίου (Περιγραφή της πόλεως Ιωαννίνων), Εκδόσεις Βασιλίας Φανίτσης, β' Έκδοση, 1955.
22. Λάμπρος Π. Σπυρ., Αι απόκρεω εν Βενετία, Ημερολόγιον Σκόκου, Τόμ. 15, Αρ. 0 (1900) σελ. 152-160.
23. Λεβίδης Δ. Ν., Ιστορία του προσώπου, Ιλισός, Τόμ. 1, Αρ. 12, (1869),

σελ. 336-340.

24. Μέγας Α. Γεώργιος, Ζητήματα ελληνικής λαογραφίας, Αθήναι 1975.
25. Μπαμπινιώτη Γ., Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας, Αθήνα 2002.
26. Μπολέτη Κωνσταντίνου - Πιτένη Μιχάλη, Όψις και σκεύη, Σκηνικά μηχανισμοί και κοστούμια στο αρχαίο θέατρο, αφιέρωμα στο ΕΠΤΑ ΗΜΕΡΕΣ της Καθημερινής, 25/7/1999, σελ. 22-25.
27. Ναλπάντης Δημήτρης, Το βυζαντινό θέατρο, Αρχαιολογία, τεύχος 12, Αύγουστος 1984, σελ. 44-52.
28. Παναγιωτόπουλος Βασίλης, Αρχαίο Αλή Πασά, (1φ., 80x55 (396), 78, Νάουσα 26 Ιουνίου 1801), τ.Α', Αθήνα 2007.
29. Παπαγεωργίου Δ., Αι Απόκρεω εν Σκύρω, Λαογραφία, τ. Β', 1910, 35-47.
30. ΠΕΤΣΑ Μ.Φ. Νιάουσα - Πλυτουναύστα, ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ, τ. Ζ', Θεσσαλονίκη 1967.
31. Πολίτου Γ. Ν., Λαογραφικά Σύμμεκτα τ.Β', Εν Αθήναις 1921.
32. Πολίτου Γ. Ν., Λαογραφικά Σύμμεκτα τ.Γ', Εν Αθήναις 1921.
33. ΡΕΝΙΕΡΗ ΜΑΡΙΑ, «Σκηνοθετικές ενδείξεις και σκηνικά προβλήματα στις Βόσκες του Ευριπίδη», Διπλωματική εργασία Πρώτου Κύκλου Μεταπτυχιακών Σπουδών (Master), ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΑΤΡΩΝ, ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ, ΤΜΗΜΑ ΘΕΑΤΡΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ, ΠΑΤΡΑ, ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟ ΕΤΟΣ 2006-2007.
34. Σάθας Κ., Αι καλόνδαι αι απόκρεω και τα κούλουμα παρὰ τοις Βυζαντινοίς, Εστία, Τόμ. 5, Αρ. 122 (1878), σελ. 273-277.
35. Σηφάκης Μ. Γ. Η κοινωνική λειτουργία του θεάτρου στην αρχαία Ελλάδα, Αρχαιολογία, τεύχος 12, Αύγουστος 1984, σελ. 8-10.
36. Συντάκτης Φωνής Ναούσης, Τέλος εις τα περί Ναούσης, Φωνή της Ναούσης, αρ. φύλλου 479, σελ. 4, Κυριακή 11/6/1961.
37. ΧΙΟΝΙΔΗ Χ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ, Ο Όσιος Θεοφάνης ο Νέος (ο εξ Ιωαννίνων πολιορκίας της Μακεδονικής Ναούσης, η ίδρυσις της πόλεως και η καταγωγή των κατοίκων), ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ, τ. Η', Θεσσαλονίκη 1968, σελ. 223-238.
38. Χωνός Σταύρος, «Η ιστορία του καρναβάλου της Ναούσης», εφημερίδα Νάουσα, (γράφει με το ψευδώνυμο ΑΜΕΡΟΛΗΠΤΟΣ), Νάουσα 4/3/1928.

Πηγές στο Διαδίκτυο

- <http://1lyk-dramas.dra.sch.gr/activities/2003-2004/laikgiort/mpampougeroi.htm>
http://apolnarama.blogspot.gr/2012/01/blog-post_1716.html
<http://arxaiotheatro.blogspot.gr/>
<http://proplasmoi.blogspot.gr/2009/09/blog-post.html>
<http://www.ekivolos.gr/>
<http://www.hellinon.net/Prosopida.htm>
<http://www.komvos.edu.gr/masks/masks6.html>
<http://www.lykeionellinidon.gr/>
<http://www.melt.gr/>
<http://www.windmillstravel.com/gr/album.php>
 πηγή: <http://drama.e-citymap.gr/>

Οικογένεια Γρ. Μαρκοβίτη (περί το 1928:)
Ο Μάρκος όρθιος δεξιά

ΜΑΡΚΟΣ ΓΡΗΓ. ΜΑΡΚΟΒΙΤΗΣ

ΓΕΝΝΗΣΗ: 1 ΙΟΥΛΙΟΥ 1905 ΣΤΗ ΝΑΟΥΣΑ
ΘΑΝΑΤΟΣ: 19 ΜΑΡΤΙΟΥ 1938 ΣΤΗ ΜΟΣΧΑ

Γράφει ο Μάριος Διαμαντή Μαρκοβίτης

Η «αυτοβιογραφία» του Ochalis - Μάρκου Μαρκοβίτη που παρουσιάζεται στο άρθρο αυτό, είναι ένα ιδιαίτερα σημαντικό ντοκουμέντο που δημοσιεύεται για πρώτη φορά. Η ιστορική του σημασία για τη Νάουσα είναι πρόδηλη. Πρόκειται για ένα από τα πολλά ντοκουμέντα του ογκώδους αρχειακού υλικού (ένας απίστευτος πλούτος πληροφοριών) που κατέχουμε σήμερα. Το πολύτιμο αυτό Αρχείο αποκτήσαμε τα ανίψια του, σταδιακά μετά το καλοκαίρι 2011, ύστερα από τη γνωριμία και σύνδεσή μας με τον εγγονό του Μάρκου (και δικό μας ανιψιό) Dmitry Arakelyants, καθηγητή ψυχολογίας που ζει στη Μόσχα.

Η συμβολή του για την απόκτηση του Αρχείου υπήρξε καθοριστική. Ακολούθησε μια συγκινητική συνεργασία πολλών-πολλών ωρών με την αγαπημένη φίλη Μιροσλάβα Πόνου Δημητρίου, όριστη γνώστρια της ρωσικής και ελληνικής γλώσσας καθώς και της πολύ εξειδικευμένης πολιτικής και κομματικής ορολογίας του μεσοπολέμου και το προϊόν αυτής, μια αξιόπιστη μετάφραση όλων των στοιχείων¹.

Το Αρχείο αυτό, τα στοιχεία και αρχιεοκά υλικά που κατέχουν οι συγγενείς στην Ελλάδα και Ρωσία, με την προφορική μνήμη και μαρτυρίες που δεν χάθηκαν, η στάση των ΚΚ μέσα από αρχεία και μαρτυρίες, η πλούσια σήμερα βιβλιογραφία για το μεσοπόλεμο στην Ελλάδα και για τη δεκαετία του 1930 στην ΕΣΣΔ, απρόσιτη μέχρι πριν λίγα χρόνια, όλα αυτά αποτελούν ένα τεράστιο υλικό, μεγάλης ιστορικής αξίας, του οποίου η επεξεργασία και αξιοποίηση έχει ξεκινήσει, με την προοπτική συγγραφής και έκδοσης ενός βιβλίου. Σημειώνεται απλώς τώρα, ότι ο Μάρκος Γρ. Μαρκοβίτης - Ochalis Konstantin Vasil'evich (με το ρωσικό του όνομα) εκτελέστηκε το Μάρτιο 1938 με την κατηγορία της κατασκοπίας και ως εχθρός του λαού. Αυτή ήταν η ποινολογική κατηγορία με την οποία συλλαμβάνονταν από την διαβόητη NKVD² και εξοντώνονταν χιλιάδες επαναστάτες κομμουνιστές στα χρόνια των σταλινικών διώξεων και εκκαθαρίσεων, 1936-1938. Η αποκατάσταση για τον Μάρκο ήρθε το 1956, πρώτα από το Ανώτατο Δικαστήριο της ΕΣΣΔ, λίγο δηλαδή μετά το 20ο Συνέδριο, περίφημο για την «μυ-

στική έκθεση» του Χρυστούφ.

Στη συνέχεια, σχεδόν 10 χρόνια αργότερα, στη 10η Ολομέλεια της Κ.Ε. του ΚΚΕ στη Ρουμανία, έβγαλε και το ΚΚΕ μια απόφαση αποκατάστασης για τον Μάρκο και άλλους 12 «συντρόφους θύματα της προσωπολατρίας» όπως τους αποκάλεσε. Η απόφαση αυτή που καταχωρίστηκε για πολλά χρόνια στα υπόγεια των αρχείων του ΚΚΕ, ουδέποτε κοινοποιήθηκε στους συγγενείς του. Η μητέρα του και τα περισσότερα από τα αδέρφια του, έφυγαν από τη ζωή χωρίς ποτέ να μάθουν τι έγινε ο γιος και αδελφός. Η παρουσίαση της «αυτοβιογραφίας» αποτελεί απότιση φόρου τιμής στο Μάρκο Μαρκοβίτη, στους γονείς του, στα αδέρφια του, στους συντρόφους του εκείνων των χρόνων στη Νάουσα και Ελλάδα γενικά, στους συντρόφους αγωνιστές στα χρόνια που έζησε στην ΕΣΣΔ και ιδίως στους επαναστάτες θύματα των σταλινικών εκκαθαρίσεων. Αποτίνοντας φόρο τιμής στην ηρωική πόλη Νάουσα, όπου γεννήθηκε, μεγάλωσε και αγωνίστηκε ο Μάρκος, επιλέξαμε για την πρώτη αυτή δημοσίευση το θαυμάσιο περιοδικό της πόλης, τη «ΝΙΑΟΥΣΤΑ».

Οι υποσημειώσεις που ανήκουν στον υπογράφοντα, ίσως φανούν πολλές, κρίθηκαν όμως αναγκαίες για να ενημερωθεί ο αναγνώστης για όσα πιθανόν άγνωστα ή δυσνόητα αναφέρονται στην «αυτοβιογραφία».

Μάριος Διαμοντή Μαρκοβίτης

ΑΥΤΟΒΙΟΓΡΑΦΙΑ

Γεννήθηκα στην πόλη Νάουσα

(Ελληνικό Τμήμα της Μακεδονίας) τον Ιούλιο 1905. Ο πατέρας μου είναι κτηματίας από κληρονομιά. Είχε, όταν ήμουν ακόμη στην Ελλάδα, 300 εκτάρια γης. Το βασικό του εισόδημα προερχόταν από το νοίκιασμα των κτημάτων, σύμφωνα με το παλιό δίκαιο και απομυζούσε³ έτσι τους αγρότες-ενοικιαστές. Εκτός από αυτό είχε εισοδήματα από το νοίκιασμα δάσους⁴ και βοσκοτόπων και από την κτηνοτροφία. Σε ποια κατάσταση βρίσκεται τώρα δεν γνωρίζω, επειδή δεν έχω μαζί του αλληλογραφία.

Σαν μαθητής Γυμνασίου απεχθανόμουν την πολιτική. Την θεωρούσα ως ένα επάγγελμα των ψευτών του λαού, πολιτικάντηδες και νόμιζα ότι θα εξαφανιστεί όλο το «κακό» στον κόσμο και θα έρθει μια καλή ζωή για όλους, αν οι άνθρωποι μορφωθούν, αν πάψουν να πιστεύουν στο Θεό κλπ. Για το σκοπό αυτό γνωρίστηκα μέσες άκρες με τα θέματα της εκπαίδευσης, με τα προβλήματα των γλωσσών στην Ελλάδα, με την λογοτεχνία και τέχνη κλπ. και πρωτοστάτησα στη δημιουργία μερικών «προοδευτικών, διαφωτιστικών» και άλλων σωματείων (στις πόλεις Νάουσα, Βοδενά⁵, Θεσσαλονίκη).

Την ίδια εποχή αρχίζω να συμπαθώ το κομμουνιστικό κίνημα. Επισκεπτόμουν εργατικές συγκεντρώσεις, διάβαζα λίγο τη βιβλιογραφία που έπεφτε στα χέρια μου, αλλά ακόμη δεν καταλάβαινα τι θέλουν οι κομμουνιστές. Στο Γυμνά-

1: Εύκολα θα διαπιστωθεί από τον αναγνώστη ότι διατηρείται στον γραπτό λόγο (κατά τη μεταφορά της μετάφρασης από το μαγνητόφωνο) ο κυμώδης, ζωντανός λόγος της μεταφράστριάς. Οι διορθωτικές παρεμβάσεις υπήρξαν ελάχιστες.

2: NKVD: Λοϊκή Επιτροπή Εσωτερικής Ασφάλειας - Narodnii Komissariat Vnutrith Diei

3: Εντυπωσιακή η έκφραση απομυζούσε: ως κομμουνιστής ήταν κατά της ιδιοκτησίας και μάλιστα της μεγάλης και κατά κάθε μορφής εκμετάλλευσης. Επιπλέον σαν μέλος του ΚΚΕ έπρεπε να αρνείται την κοινωνική του προέλευση, ολομόνο του εάν επιείρετο για την μεγαλοτσιφλικάδικη οικογένειά του!

4: Στο Περιοδικό ΝΙΑΟΥΣΤΑ, Έτος 12ο, τόμος Θ', Τεύχος 71, στο αφιέρωμα «Η Νάουσα του 1910», παρατίθεται κατάλογος με τους επαγγελματίες Ναούσης τότε. Υπάρχει η κατηγορία «Δασών ιδιοκτησία» με τα παρακάτω ονόματα: Κανέλης Θεοδ., Μαρκοβίτην Αδελφοί, Μαρκοβίτην Αντώνιος, Μαρκοβίτην Κωνστ., Χατζή Δημητρίου Αδελφός, Χανός Σταύρος.

5: Βοδενά, όπως θυμούνται όλοι οι παλαιότεροι, ονομαζόταν η Έδεσσα, προφανώς λόγω των άφθονων νερών.

σιο των Βοδενών (1923) και Βέροι-
ας (αρχές του 1924) είχα αποβλη-
θεί για 5 μέρες και στα δυο, επει-
δή συμβούλευα τους μαθητές να
μη πληρώνουν την ξεχωριστή στο-
λή που μας υποχρέωναν στο scho-
λείο να ράβουμε και επειδή ο ίδιος
δεν υποτάχθηκε σε αυτό. Για αυτό
το λόγο και επειδή δεν ήμουν ευ-
χαριστημένος από το σχολικό κα-
θεστώς (συντηρητισμός στη μέθο-
δο και το περιεχόμενο, όπως λέ-
γαμε εμείς τότε οι πιο αναπτυγμέ-
νοι μαθητές, χωρίς να καταλαβαί-
νουμε ακόμη την ταξική φύση του
σχολείου). Έκανα δηλαδή στα εξής
Γυμνάσια της Ελλάδας: στη Νάου-
σα, τα Βοδενά, Θεσσαλονίκη Α' και
Β', Βέροια και Πάτρα στο Γ'.

Το Σεπτέμβριο 1924 βρισκόμενος
στην Πάτρα, μαζί με δυο άλλους
μαθητές, δημιουργήθηκε εκεί κομ-
μουνιστική ένωση μαθητών, τμή-
μα της νεολαίας. Έτσι έγινα μέ-
λος της Κομσομόλ⁶. Στο τέλος της
ίδιας χρονιάς ήρθα στη Θεσσαλο-
νίκη, όπου σε λίγο με το σύντροφο
Παρτσαλίδη⁷ και άλλους, δημιουρ-
γήσαμε την Κομσομόλ των μαθη-
τών (τμήμα της Κομσομόλ Θεσσα-
λονίκης). Για την «αντεθνική μου
δράση» στο Α' Γυμνάσιο Θεσσαλο-
νίκης, το συμβούλιο καθηγητών με
καλεί και με απειλεί με αποβολή
από όλα τα γυμνάσια του κράτους.
Το 1925 τέλειωσα το Γυμνάσιο στη
Θεσσαλονίκη και το φθινόπωρο
της ίδιας χρονιάς με κάλεσαν στο
στρατό (Α' σύνταγμα πεζικού στην
Αθήνα). Πρέπει να πω, αν και θε-
ωρούμεν τότε κομσομόλος, δεν
γνώριζα τί μεγάλη σημασία έχει η

δεξιά: Έδρωση Φιλοπρόοδου Συλλόγου «Μέγας Αλέξανδρος» το 1922
(ο Μάρκος Μαρκοβίτης καθιστός στο μέσο)

δουλειά ενός κομμουνιστή ανά-
μεσα στους στρατιώτες. Κι ακόμα
περισσότερο δεν ήξερα πώς γίνε-
ται αυτή η δουλειά. Δεν μπόρεσα
τότε, την περίοδο της δικτατορίας
του Πάγκαλου, να συνδεθώ με την
οργάνωση της πόλης. Γι αυτό πε-
ριορίστηκα σε απλή πολιτική προ-
παγάνδα και ύστερα από εννέα μή-
νες (τον Ιούνιο 1926) λιποτάκτησα.
Από τότε και μέχρι το 1930 ζούσα
με πλαστά χαρτιά.

Το καλοκαίρι 1926 αρρώστησα από
τύφο και παρέμεινα στη Νάουσα.
Το Σεπτέμβριο 1926 γράφτηκα στη
Νομική σχολή του Πανεπιστημίου
Αθήνας, αλλά δεν παρακολουθού-
σα καθόλου τα μαθήματα και δεν
είχα διαβάσει σχεδόν τίποτα. Πε-
ρίπου τον ίδιο καιρό, όντας μέλος
της οργάνωσης κομσομόλ των φοι-
τητών, πιάστηκα στη συγκέντρωση

των αντιδραστικών, ενάντια στους
οποίους εμείς ήμασταν και καταδι-
κάστηκα σε πέντε μέρες φυλάκιση.
Στις αρχές του 1927 εκλέχτηκα μέ-
λος της επιτροπής κομσομόλ των
φοιτητών της Αθήνας. Το καλοκαί-
ρι 1927 στη Νάουσα, όντας γραμ-
ματέας της τοπικής οργάνωσης της
κομσομόλ, πήρα δραστήριο μέρος
στην οργάνωση της απεργίας των
υφαντουργών ενός εργοστασίου,
γι αυτό και υπέστην διωγμούς⁸. Ως
αντιπρόσωπος αυτής της οργάνω-
σης πήρα μέρος στη συνδιάσκεψη
της οργάνωσης κομσομόλ Κεντρι-
κής και Δυτικής Μακεδονίας που
διεξήχθη στη Θεσσαλονίκη.

Τον Οκτώβριο 1927 έγινα τεχνικός
γραμματέας της Κ.Ε. της ΜΟΠΡ⁹
Ελλάδας στην Αθήνα, όπου δού-
λευα ως το Μάιο 1928. Ο μηνιαί-
κος μισθός μου ήταν 1500 δραχ-

6: Κομσομόλ: από τα αρχικά των ρωσικών: Πανερωσιακή Λενινιστική Κομμουνιστική Ένωση Νέων (1918-1991). Η αντίστοιχη ελληνική λεγόταν τότε ΟΚΝΕ: Ομοσπονδία Κομμουνιστικών Νεολαίων Ελλάδας (ίδρυση Νοέμβριος 1922).

7: Παρτσαλίδης Μήτσος: 1903-1980. Κορυφαία προσωπικότητα του ελληνικού κομμουνιστικού κινήματος με πολυσχιδή δράση και συμβολή, γενικότε-
ρα σε σημαντικά ιστορικά γεγονότα. Μέλος της ΟΚΝΕ από το 1924. Μετά τη διάσπαση του ΚΚΕ το 1968, στέλεχος του ΚΚΕ Εσωτερικού.

8: Για τη δράση του Μάρκου Μαρκοβίτη στη Νάουσα πολλές πληροφορίες δίνει και ο Στέργιος Σπυρ. Αποστόλου στο πολύ σημαντικό βιβλίο του: Η ΚΟΜ-
ΜΑΤΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΝΑΟΥΣΑΣ ΤΟΥ ΚΚΕ ΚΑΙ ΤΟ ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟ ΑΡΙΣΤΕΡΟ ΚΙΝΗΜΑ (1918-1937), εκδ. του ίδιου, Νάουσα 2003.

9: ΜΟΠΡ: Διεθνής Οργάνωση Βοήθειας Επαναστατών Αγώνιστών.

[illegible]

αριστερά:
Ο Μάρκος σε
μία από τις
σπάνιες φωτο-
γραφίες του

δεξιά:
Η πρώτη σελίδα της αυτοβιογραφίας στα ρωσικά

μές. Μετά, δούλεψα για ενάμισο μήνα ως διορθωτής στην εφημερίδα των δημοσίων υπαλλήλων και στο 'Ριζοσπάστη' (Κεντρικό όργανο του ΚΚΕ). Ταυτόχρονα στην Αθήνα ήμουνα μέλος των επιτροπών της κομσομόλ των φοιτητών και εργατών καθώς και μέλος του γραφείου της περιοχής της προπαγάνδας της κομσομόλ και έκανα διαλέξεις στους προπαγανδιστές. Πήρα μέρος σε όλες τις συνδιασκέψεις της οργάνωσης της περιοχής της κομσομόλ Αθήνας εκείνη την εποχή. Στις απεργίες των φοιτητών 1929 και 1928 πήρα δραστήριο μέρος και διώχτηκα.

Το καλοκαίρι 1928 ζούσα στη Θεσσαλονίκη με το ψευδώνυμο Μεγαλίδης και δούλευα ως υπάλληλος με μεροκάματο 50 δραχμές στην ελεύθερη ζώνη, από όπου με απόλυσαν το Σεπτέμβριο ως κομμουνιστή. Ταυτόχρονα στη Θεσσαλονίκη ήμουν γραμματέας της εργατικής οργάνωσης και πήρα μέρος στη συνδιάσκεψη κομσομόλ Κεντρικής και Δυτικής Μακεδονίας.

Το Φθινόπωρο 1928 έγινα μέλος του ΚΚΕ και γραμματέας της οργάνωσης Νάουσας. Το Νοέμβριο στις απεργίες των υφαντουργών πήρα δραστήριο μέρος καθοδηγητικό. Στη συγκέντρωση των απεργών πιάστηκα αλλά απελευθερώθηκα αμέσως με απαίτηση των μαζών. Μετά τις απεργίες ξαναπιάστηκα και έμεινα τρεις μήνες φυλακή (στη Βέροια), ύστερα απελευθερώθηκα στις αρχές 1929 με τον όρο να πληρώσω 8000 δραχμές ως εγγύηση και με την επιβλεψη της αστυνομίας. Χρήματα για την εγγύηση πλήρωσε ο πατέρας μου. Μια παρατήρηση: αν και είχα αρχίσει να δουλεύω, δεν είχα διακόψει εντελώς τις σχέσεις με το σπίτι μου. Για να μην αποσπασθώ από το κομμουνιστικό κίνημα, απέφευγα να βρίσκω για πολύ καιρό δουλειά σε αστικά ιδρύματα. Γι αυτό όταν έμεινα χωρίς δουλειά ή αρρώσταινα είχα βοήθεια όχι μόνο από τα αδέρφια μου (ο ένας ήταν γεωπόνος¹⁰ και με αγαπούσε, ο άλλος σιδηρουργός, μέλος της κομ-

σομόλ και αργότερα του ΚΚΕ), αλλά και από το σπίτι μου και το κόμμα το γνώριζε. Ο πατέρας μου σχετι κά με μένα δεν ήταν τόσο αντιδραστικός και κάπως με ανεχόταν. Και προφανώς αυτό εξηγείται όχι τόσο από το χαρακτήρα του και την αγάπη του για τον πρωτότοκο, όσο από την έχθρα του ως τσιφλικά σε σχέση με τους βιομήχανους, οι οποίοι αναπτύχθηκαν γρήγορα στην πατρίδα μου, ενώ ο ίδιος δεν πρόλαβε να μετεξελιχθεί¹¹. Ο ίδιος δεν πήρε μέρος στην πολιτική. Στις εκλογές ψήφιζε μοναρχικό κόμμα.

Το Μάρτιο 1929 με απέβαλλαν για πάντα από τα ελληνικά πανεπιστήμια για «κομμουνιστική δράση γενικά». Ταυτόχρονα, ευρισκόμενος στη Νάουσα, έμαθα έγκαιρα ότι με ψάχνουν στην αστυνομία, εκεί που υπηρετούσα στο στρατό και γι αυτό έφυγα. Όλο το καλοκαίρι δούλεψα ως εργάτης γης στη Γεωργική σχολή Θεσσαλονίκης με το επώνυμο Στυλιανίδης. Έπαιρνα ημερομίσθιο 55 δραχμές. Εκεί οργάνωσα απεργία των εργατών

10: Γεωπόνος ήταν ο Μάντης-Διαμονής Μαρκοβίτης (πατέρας μου) και σιδηρουργός ο Θωμάς Μαρκοβίτης. Πρόκειται για τα δυο μεγάλα αδέρφια του, αμέσως μετά από αυτόν. Για τα άλλα έξι αδέρφια του, γράφει σε άλλο βιογραφικό του «...ήταν μικρά και πήγαιναν σχολεία».

11: Εντυπωσιακή πραγματικά απόδοση των κοινωνικοοικονομικών αλλαγών και της ανάδυσης της αστικής τάξης που άρχιζε τα χρόνια εκείνα.

γης και απολύθηκα από τη δουλειά. Μετά έφυγα στη Λάρισα και βρήκα δουλειά 4 χιλμ. πιο έξω, σε κατασκευή δρόμων. Δούλευα εκεί για 1½ με 2 μήνες με μεροκάματο 50 δραχμές. Αρρώστησα βαριά από ελονοσία και αναγκάστηκα να πάω στη Νάουσα, όπου παρέμεινα μέχρι να αναρρώσω.

Στις αρχές 1930 έφυγα στη Θεσσαλονίκη αλλά δε βρήκα δουλειά και γύρισα στη Βέροια όπου και πιάστηκα το Μάρτιο. Προφανώς στα βιβλία του στρατού υπήρχε κάποιο μπέρδεμα, γιατί αντί να με δικάσουν ως λιποτάκτη με κατηγορήσαν ως άτομο που απόφευγε τη στρατιωτική θητεία. Με πήραν στο 16ο σύνταγμα Βέροιας όπου έμεινα σαν απλός στρατιώτης 2½ μήνες. Στο διάστημα αυτό αν και ήμουν γνωστός σαν κομμουνιστής, δημιούργησα στους στρατώνες κομμουνιστική οργάνωση, τέσσερις τριάδες, στην οποία ήμουν γραμματέας και ταυτόχρονα οργάνωσα την κομσομόλ στη Βέροια.

Το Μάιο 1930 στάλθηκα στα κάτεργα στο Καλπάκι¹² για την αντιμιλιταριστική μου δράση στο στρατό. Εκεί, τον Αύγουστο οι κομμουνιστές στρατιώτες οργάνωσαμε εξέγερση για το κλείσιμο του κάτεργου. Στη διάρκεια της σύγκρουσης τραυματίστηκα στο κεφάλι από τον διοικητή. Ύστερα από αυτό μας απομόνωσαν όλους στις φυλακές στο Άκταιο (Γιάννενα, Ήπειρος).

Οι δυο καταδικασμένοι σε θάνατο φαντάροι (από ΟΔΗΓΗΤΗ 7/5/1987)

Εκεί κηρύξαμε τετραήμερη απεργία πείνας ενάντια στο ανυπόφορο καθεστώς της φυλακής. Στα τέλη 1930 το στρατοδικείο στα Γιάννενα με καταδίκασε εμένα και ένα από τους συντρόφους σε θάνατο, για την εξέγερση και βία εναντίον των προϊσταμένων οργάνων. Στη διάρκεια της δίκης καταδικάστηκα σε 8 χρόνια για εξύβριση του στρατοδικείου και παράλληλα εκκρεμούσαν άλλες δυο υποθέσεις σε βάρος μου (απειλή προς τα ανώτερα όργανα) που είχαν σχέση με την παραμονή μου στη φυλακή Ακταίου. Ενάντια στην εκτέλεση της καταδίκης, ενάντια στην τρομοκρατία και για τη διάλυση του Καλπακίου, το κόμμα μας και η ΜΟΠΡ ξεκίνησαν μεγάλη εκστρατεία. Μετά

τις κινητοποιήσεις των Ελλήνων εργαζομένων και των διαμαρτυριών από το Εξωτερικό, έγινε αναθεώρηση¹³ της υπόθεσής μας στην Αθήνα και η θανατική καταδίκη μετατράπηκε σε 4½ χρόνια φυλάκισης. Από τα χρόνια αυτά πέρασα στις φυλακές περίπου 8 μήνες. Τον Απρίλη 1931 μαζί με άλλους 7 συντρόφους δραπετεύσαμε από τη φυλακή Συγγρού¹⁴ και ύστερα από 1½ μήνα με την άδεια του κόμματος έφτασα στην ΕΣΣΔ.

Στην Ελλάδα δεν ανήκα σε καμιά άλλη οργάνωση ή κόμμα εκτός από τα παραπάνω (από την αρχή της εμφάνισης των λικβινταριστών¹⁵ στο κόμμα και στην κομσομόλ, πήρα καθαρή θέση και πάλευα ενάντια σ' αυτούς σε όλες τις οργανώσεις

12: Το Καλπάκι είναι ένα χωριό κοντά στα Ιωάννινα. Ο Πειθαρχικός Ουλαμός Καλπακίου δημιουργήθηκε το 1924 και έκλεισε το 1934, μετά από έντονες διαμαρτυρίες. Στο στρατόπεδο αυτό μεταφέρονταν (το σωστό: εκτοπίζονταν, εξορίζονταν) κυρίως επικίνδυνοι για το κράτος κομμουνιστές στρατιώτες. Άυστηρη πειθαρχία, βόμβαση συμπεριφορά των υπευθύνων, άθλιες συνθήκες διαμονής-διαβίωσης και βασανισμοί, ήταν τα βασικά χαρακτηριστικά.

13: Τόσο η δίκη στο Στρατοδικείο Ιωαννίνων (με την εις θάνατον καταδίκη του Μάρκου Μαρκοβίτη και του Γιάννη Πανούση) όσο και η αναθεωρητική δίκη στην Αθήνα, παρουσιάστηκαν πολύ εκτεταμένα από όλο τον τύπο της εποχής (ΡΙΖΟΣΠΑΣΗΣ, ΕΛΕΥΘΕΡΟ ΒΗΜΑ, ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ, ΕΜΠΡΟΣ, ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ κ.ά.). Παράλληλα λάμβαναν χώρα συνεχείς, έντονες διαδηλώσεις και κινητοποιήσεις υποστήριξης τόσο στην Ελλάδα, όσο και στο Εξωτερικό.

14: Ήταν η πρώτη μεγάλη και εντυπωσιακή απόδραση κομμουνιστών. Απέδρασαν οκτώ ανώτερα στελέχη του ΚΚΕ, ανάμεσά τους ο Γ. Γραμματέας και μέλη του Π.Γ. Μαζί τους και ο κόκκινος δεκανέας, υπεύθυνος της φρουράσης. Εκτεταμένη παρουσίαση για μέρες από όλες τις εφημερίδες. Λεπτομερειακή περιγραφή της απόδρασης δίνεται από τον Όρφειο Οικονομίδη (έναν από τους δραπέτες, επέστρεψε στην Ελλάδα, γνωστός δημοσιογράφος) στην ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ, 6/3-9/3/1979.

15: Λικβινταριστές: ονομάσθηκαν έτσι (από την αντίστοιχη ρωσική λέξη) διότι με τις θέσεις τους κοτηγορήθηκαν ότι στόχευαν στην ουσία στη διάλυ-

Ο τόπος όπου θάφτηκε ο Μάρκος (μαζί με 14.000 θύματα του Σταλινισμού)

όπου δούλευα, στην Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Νάουσα και Σέρρες όπου στάλθηκαν το 1928 από την οργάνωση της κομσομόλ και από το κόμμα για την πάλη κατά του λικβινταρισμού, που υπερίσχυε σ' αυτές τις οργανώσεις). Στην φραξιονιστική πάλη¹⁶ το 1930-1931 δεν πήρα μέρος. Όταν άρχισε η ανοικτή πάλη ανάμεσα στις δυο ομάδες, εγώ βρισκόμενος στη φυλακή στο νησί Αίγινα, μαζί με τους συντρόφους Σακαρέλλο¹⁷ και Τυρίμο¹⁸ και μετά

ο ίδιος στη φυλακή Συγγρού, και στις δυο φυλακές ήμουν μέλος του κομμουνιστικού πυρήνα, καταδικάζα και τις δυο απόψεις, αλλά δεν είχα καθαρή εικόνα και συνεπώς δεν πήρα και αποφασιστική στάση (δείτε την απόφαση του κομμουνιστικού πυρήνα των φυλακισμένων της Αίγινας και τη δήλωσή μου στο γραφείο του κομμουνιστικού πυρήνα στη Συγγρού).

Τον Ιανουάριο 1932 έγινα μέλος

του ΠΚΚ (μπολ.) στο KUNMZ¹⁹ όπου σπούδαζα από το Δεκέμβριο 1931 μέχρι τον Οκτώβριο 1933, χωρίς να το τελειώσω²⁰. Το Νοέμβριο και Δεκέμβριο 1933 συνόδευα την Ελληνική εργατική αντιπροσωπεία που ήρθε στην ΕΣΣΔ για τις γιορτές της Οκτωβριανής επανάστασης, συνόδευα επίσης και την πρωτομαγιάτικη αντιπροσωπεία του 1934. Από τον Ιανουάριο 1934 μέχρι τον Απρίλιο 1935 δούλευα στην ΙΚΚΙ²¹ ως ειδικός για την Ελλάδα.

Την κομματική εκκαθάρισή μου την πέρασα στο KUNMZ το 1933. Τον τελευταίο κομματικό έλεγχο έκανα στην περιοχή Φρούντζεσκι. Κομματικές μομφές δεν έχω²².

Όλη η συγγραφική μου δουλειά είναι μερικά άρθρα, ανταποκρίσεις, έρευνες και διηγήματα που είχαν τυπωθεί στις εφημερίδες και περιοδικά του ΚΚΕ. Κατά το 1928 είχα γράψει μια μπροσούρα ενάντια στον αρχειοφασισμό (ελληνικό τροτσκισμό), αλλά λόγω της έλλειψης μέσων, το άρθρο έμεινε στην επιτροπή Θεσσαλονίκης χωρίς να δημοσιευτεί.

31/12/1935 Ochalis (Πιστή αντιγραφή από το χειρόγραφο) ■

ση του ΚΚΕ. Θεωρούσαν ότι το μορφωτικό επίπεδο των μελών του ΚΚΕ είναι πολύ χαμηλό, δεν έπρεπε να γίνεται μαζική στρατολόγηση και μάλιστα εργατών, ότι έπρεπε να στρατολογηθούν σοβαροί, μορφωμένοι ιδεολόγοι από τα αστικά ή και τα μικροαστικά στρώματα για να συμβάλλουν στο ανέβασμα του μορφωτικού επιπέδου του προλεταριάτου. Γενικότερα ο λικβινταρισμός υιοθετούσε «νόμιμες μορφές ενέργειας στο πλαίσιο του αστικού καθεστώτος». Κύριοι εκπρόσωποι της τάσης αυτής, που προβλημάτων στο ΚΚΕ κατά το 1925-1927, ήταν οι Π. Πουλιόπουλος και Π. Γιοσάδουλος (χρημάτισαν και οι δυο γραμματείς της ΚΕ) οι οποίοι τελικώς διαγράφηκαν το 1927 και οδηγήθηκαν στον Τροτσκισμό.

16: Φραξιονιστική πάλη χωρίς αρχές: έντονη διαμάχη ανάμεσα σε κορυφαίο στελέχη του ΚΚΕ που δίκασε, βασάνισε και έφτασε να παραλύσει το κίνημα. Η μια ομάδα, των Χαϊτά-Ευτυχιάδη-Καλοζώφ, αυτή που επονομάστηκε δεξιά (Ελεφάντης) είχε σαν βασική της θέση «πρώτα οργάνωση και ύστερα επανάσταση». Η δεύτερη ομάδα με κύριους εκπροσώπους τους Σιάντο, Θέο και Πυλιώτη, η επονομαζόμενη και αριστερή, θεωρούσε ότι λόγω της κρίσης είχαν ωριμάσει οι επαναστατικές συνθήκες και έτσι κάθε μικρή αυθόρμητη απεργία μπορούσε να εξελιχθεί σε γενική πολιτική απεργία. Η διαμάχη σταμάτησε με τη δραστική παρέμβαση της Κ.Δ. Με την περίφημη έκκληση της Εκτελεστικής Επιτροπής έβαλε οριστικό τέλος(;) στη φραξιονιστική πάλη. Τυπικά δεν υπερίσχυσε καμία ομάδα. Καθαιρέθηκαν όλοι τους από τα ανώτατα κομματικά πόστα και διορίστηκε (διαμορφώθηκε κατά το Επίσημο Κείμενο) νέα καθοδήγηση με γραμματέα το Νίκο Ζαχαριάδη.

17: Σακαρέλλος Δημήτρης: παλιό γνωστό στέλεχος του ΚΚΕ. Έζησε στη Ρωσία ως δάσκαλος, ήρθε στην Ελλάδα, φυλακίστηκε και απελευθερώθηκε (Αίγινα 1934), πολέμησε στον Ισπανικό εμφύλιο. Δύο εκδοχές για το θάνατό του: αεροπορικό ατύχημα στη Γιουγκοσλαβία, εξόντωση κατά τις σταλινικές εκκαθαρίσεις.

18: Τυρίμος Μιχάλης, 1908-1945: ανώτερο στέλεχος του ΚΚΕ, βουλευτής και διευθυντής του Ριζοσπάστη. Άλλαξε κατά τη μεταξική δικτατορία και έγινε συνεργάτης των αρχών της Ασφάλειας (όπως λέγεται, όταν έμαθε πως ο μικρός αδερφός του που βρισκόταν στην ΕΣΣΔ εξοντώθηκε κατά τις εκκαθαρίσεις).

19: ΠΚΚ (μπολ.): Πανεπισιακό Κομμουνιστικό Κόμμα (μπολσεβίκων). KUNMZ: Κομμουνιστικό Πανεπιστήμιο Εθνικών Μειονοτήτων της Δύσης.

20: Σημειώνεται πως οργότερα όχι μόνο το τελείωσε αλλά διδάξε και σε αυτό, μέχρι το Φθινόπωρο 1936 που έκλεισε.

21: ΙΚΚΙ: Εκτελεστική Επιτροπή της Κομμουνιστικής Διεθνούς (1919-1943)

22: Για τον μη οικειωμένο σήμερα οναγνώστη, σημειώνουμε ότι όλα τα μέλη των ΚΚ περνούσαν κατά τακτικά διοστήματα τον λεγόμενο κομματικό έλεγχο, ή εκκαθάριση ή απογραφή. Γινόταν συνήθως στην κομματική οργάνωση που ανήκαν, ήταν προφορική ή και γραπτή, με έντονα αυτοκριτικά και απολογητικά χαρακτηριστικά. Για κάθε παράβαση υπήρχαν σύμφωνα με το Καταστατικό και οι αντίστοιχες τιμωρίες.

ΜΑΝΩΛΗΣ ΒΑΛΣΑΜΙΔΗΣ

ΤΟ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟ ΚΑΙ ΣΥΓΓΡΑΦΙΚΟ ΤΟΥ ΕΡΓΟ

Γράφει ο Γιώργος Μάλλιος, Φιλολόγος-Αρχαιολόγος

Η παρουσίαση του πολιτιστικού και συγγραφικού έργου του Μανώλη Βαλσαμίδα είναι μια οφειλόμενη τιμή σ' έναν εργάτη του πολιτισμού της Νάουσας με πλούσια δράση για πάνω από 60 χρόνια. Όλοι κατανοούμε ότι η παρουσίαση αυτή δεν μπορεί παρά να έχει έντονο τον χαρακτήρα της προσωρινότητας, καθώς ο Μανώλης Βαλσαμίδης έχει ακόμη πολλούς πνευματικούς καρπούς να μας προσφέρει.

Επομένως, ένας πλήρης απολογισμός της δράσης του Μανώλη Βαλσαμίδα είναι έξω από τους στόχους μου. Άλλωστε είναι τόσο πολυσχιδής η δράση του κι εκτεινόμενη ταυτόχρονα σε τοπικό, εθνικό και διεθνές επίπεδο, ώστε μοιραία πολλά θα μείνουν ασχολίαστα. Κι επιπλέον, όλο και κάποια νέα εκδο-

τική του προσπάθεια θα μας «αναγκάσει» ξανά να εστιάσουμε πάνω του και στις νέες αναγνώσεις της τοπικής μας ιστορίας που προτείνει. Έτσι, στόχος της παρουσίασης αυτής θα είναι να προβάλει μέσα από τις βασικές εκδηλώσεις της δράσης του τις σταθερές εκείνες που χαρακτηρίζουν την πολύ-

πλευρη προσωπικότητά του και φωτίζουν, ως έναν βαθμό, τις κατά καιρούς επιλογές του.

Και είναι πράγματι μια πολύπλευρη προσωπικότητα ο Μανώλης Βαλσαμίδης. Είναι αρχικά ο θεολόγος με τις συγκροτημένες του σπουδές πλάι σε μεγάλους καθηγητές του Αριστοτε-

λείου Πανεπιστημίου όπως ο Βασίλειος Έξοχος. Ασυνοίσθητο ή και συνειδητά, φαίνεται πως στην επιλογή των θεολογικών του σπουδών επηρέασε η βαθιά χριστιανική παράδοση της οικογένειάς του, όπως θα δούμε και παρακάτω. Είναι ακόμα – κατά την γνώμη μου είναι κυρίως – ο μάχιμος εκπαιδευτικός και πρωτοπόρος παιδαγωγός, που επί τριάντα και πλέον χρόνια από τις έδρες των σχολείων που υπηρέτησε, ίδρυσε ή και διηύθυνε πρόσφερε παιδαγωγικά σ' αυτόν τον τόπο. Κορυφαία στιγμή της εκπαιδευτικής του σταδιοδρομίας πρέπει να θεωρήσουμε φυσικά την ίδρυση και λειτουργία των ιδιωτικών εκπαιδευτηρίων Ναούσης.

Κι ο ίδιος, ακόμη και χωρίς απαραίτητα να το συνειδητοποιεί, μοιάζει να προκρίνει την ιδιότητά του ως παιδαγωγού. Συνήθως υπογράφει ως Λυκειάρχης, όρο που τον εκλαμβάνει μάλλον ως τίτλο μεγάλης τιμής. Εγώ θα πρόσθετα ότι η τιμή είναι αμοιβαία, αφού η θέση του Λυκειάρχη, που κατέλαβε κατόπιν αξιολόγησης, τιμή την εκπαιδευτική του προσφορά, αλλά κι ο ίδιος με το έργο του τιμή και κοσμήει την θέση αυτή.

Είναι ακόμη ο Μανώλης Βαλσαμίδης ένας σημαντικός ερευνητής της τοπικής μας ιστορίας, για την οποία έχει αφιερώσει το μεγαλύτερο τμήμα του συγγραφικού του έργου. Είναι επίσης σταθερός επιφυλλιδογράφος στον τοπικό τύπο εδώ και πενήντα περίπου χρόνια. Τρεις τόμοι με τον τίτλο «Ψηφίδες» έχουν συγκροτηθεί από άρθρα και παρεμβάσεις του σε εφημερίδες της Νάουσας και της Βέροιας μόνο κατά την τελευταία 20ετία.

Γενικότερα βέβαια ο Μανώλης Βαλσαμίδης είναι ένας πολυγραφότατος συγγραφέας, ώστε δεν μπορεί κανείς να καταλάβει πότε βρίσκει τον χρόνο και συμμετέχει – με ιδιαίτερη επιτυχία ομολογουμένως – σε τόσους πολιτιστικούς φορείς και οργανισμούς είτε στην Νάουσα είτε σε εθνικό επίπεδο ή και διεθνώς. Το έργο του και ο

καθοδηγητικός του ρόλος επί χρόνια στον Πυρσό της Νάουσας, όπως επίσης η καίρια συμβολή του στην σύσταση του ελληνικού τμήματος του CIOFF αλλά και συμμετοχή του σε διεθνείς δράσεις του παγκόσμιου αυτού φολκlorικού οργανισμού αποδεικνύουν του λόγου το αληθές. Πάνω και πέρα από όλα όμως, ο Μανώλης Βαλσαμίδης είναι ένας ενεργός πολίτης λόγω και έργω, και αυτό θα προσπαθήσω να καταδείξω ως το πέρας της παρουσίας αυτής.

Βιογραφικά στοιχεία

Ο Μανώλης Βαλσαμίδης γεννήθηκε στο τέλος του 1929 στην Έδεσσα. Είναι γόνος της πολύτεκνης προσφυγικής οικογένειας του Σταύρου Βαλσαμίδα και της Ζωής Παπάζογλου. Ο πατέρας του καταγόταν από την Ηρόκλεια της Ραιδεστού, η μητέρα του από την Αρτάκη στην απέναντι ασιατική ακτή. Στην φωτογραφία των αρχών του 1929 εικονίζονται ο πατέρας και η μητέρα του Μανώλη Βαλσαμίδα (αριστερά) μαζί με την γιαγιά του (στο κέντρο) και

Η οικογένεια του Μανώλη Βαλσαμίδα στην Έδεσσα το 1929

τους δύο θείους και την θεία του από την πλευρά της μητέρας του (στο κέντρο και δεξιά). Η φωτογραφία τραβήχτηκε μπροστά από το σταθερό σκηνικό της Έδεσσας, τους καταρράκτες. Ο ίδιος ο Βαλσαμίδης δεν φαίνεται στην φωτογραφία, μην αμφιβάλλετε όμως ότι ήταν παρών στην σκηνή, μέσα στην κοιλιά της εγκυμονούσας μητέρας του. Το παιδάκι στο κέντρο της φωτογραφίας είναι ο μικρότερος αδελφός της μητέρας του, ο Μανώλης. Ο πρόωρος θάνατός του, οδήγησαν τους γονείς του Βαλσαμίδα, μόλις λίγων μηνών τότε, να δώσουν το όνομα Εμμανουήλ στο νέο μέλος της οικογένειας.

Βασικό χαρακτηριστικό της οικογένειας του Μανώλη Βαλσαμίδα, καθοριστικό στοιχείο για την διαμόρφωση και ανάπτυξη της προσωπικότητάς του εν γένει, υπήρξε η χριστιανική οικογενειακή του παράδοση. Ο πατέρας της μητέρας του, ο παππούς του δηλαδή, ήταν ιερέας όπως βλέπουμε και στην σχετική οικογενειακή φωτογραφία. Αλλά και ο πατέρας του ίδιου του Βαλσαμίδα είχε στενή σχέση με την Εκκλησία, καθώς ήταν ιεροψάλτης και μάλιστα από τους καλύτερους που υπήρχαν. Το χάρισμα αυτό στάθηκε η αιτία των μετακινήσεων της οικογένειας.

Αρχικά από την Θεσσαλονίκη στην Έδεσσα ύστερα από πρόσκληση των κρατικών βιομηχάνων της πόλης. Στην Έδεσσα γεννήθηκε και πέρασε τα δυο – τρία πρώτα χρόνια της ζωής του ο Βαλσαμίδης. Κι έπειτα, με την συμβολή του Σιπητάνου, μηχανικού τότε σε ναυσοοίκη εργοστάσια, μετακομίζει από την Έδεσσα στην Νάουσα, το 1933, όπου ο πατέρας του δραστηριοποιείται στο εμπόριο, κρατώντας πάντα μια θέση ψάλτη στην Μετομόρφωση. Το 1936 ο Βαλσαμίδης εγγράφεται στην πρώτη δημοτικού. Αρχικά φοιτά στο Σεφέρτζιο κι έπειτα στο 2ο δημοτικό σχολείο. Από τους δασκάλους εκείνης της περιόδου θυμάται με πολύ αγάπη την Γκούγκουρα και τον Φλέγκα.

Σε ηλικία 10 ετών εγγράφεται στο 8τάξιο τότε γυμνάσιο. Τελειόφοιτο γυμνασίου τον Ιούνιο του 1947 -μεσούντος του εμφυλίου πολέμου- τον βλέπουμε σε μια αναμνηστική φωτογραφία λίγο πριν την αποφοίτηση. Εισάγεται στην Ιατρική Σχολή του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, δεν θα παρακολουθήσει όμως τα μαθήματα της σχολής αυτής. Για τρία χρόνια ως το 1950 εργάζεται ως οικονομικός διαχειριστής σε μια από τις παιδουπόλεις της Θεσσαλονίκης, ενώ παράλληλα φοιτά και σε μια σχολή λογιστικής.

Το 1950 δίνει εξετάσεις και πετυχαίνει να εισαχθεί στην Θεολογική Σχολή του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Φαίνεται ότι η οικογενειακή του παράδοση τον οδηγεί αναπόφευκτα στην ενασχόλησή του με την Θεολογία. Από το 1950 ως το 1954 σπουδάζει αλλά δεν παύει να εργάζεται ταυτόχρονα. Στο τρίτο έτος των σπουδών του γίνεται βοηθός του καθηγητή Βασίλειου Εξάρχου στον τομέα της Κατηχητικής και Εγκυκλοπαιδείας της Θεολογίας.

Το 1954 παίρνει το πτυχίο, ενώ ήδη υπηρετούσε την στρατιωτική του θητεία. Ο θάνατος του πατέρα του τον αναγκάζει να απορρίψει την δελεαστική πρόταση για μεταπτυχιακές σπουδές στο Παρίσι. Ως ο μεγαλύτερος γιος είναι πια προστάτης της πολύτεκνης οικογένειάς του και της χήρας μητέρας του. Έτσι η τριτοβάθμια εκπαίδευση έχασε από τις τάξεις της τον Μανώλη Βαλσαμίδη. Τον κέρδισε όμως η μέση εκπαίδευση και η Νάουσα στις οποίες τα επόμενα χρόνια θα αφιερώσει το μεγαλύτερο μέρος της ενεργητικότητάς του.

Η θητεία στα σχολεία της Πέλλας

Η εκπαιδευτική σταδιοδρομία του Μανώλη Βαλσαμίδη αρχίζει σχεδόν αμέσως μετά την αποφοίτησή του. Κοθώς συνεργάζεται με την Μητρόπολη Εδέσσης για την αναδιοργάνωση

Εργαζόμενος ως εκπαιδευτικός στα Ιδιωτικά Εκπαιδευτήρια Γιαννιτσών

των κατηχητικών σχολείων της περιφέρειας, θα καταλάβει μια θέση αναπληρωτή θεολόγου στο ιδιωτικό γυμνάσιο της Κρύας Βρύσης, ιδιοκτησίας Μπαξεβάνου και Μήττα. Οπωσδήποτε ήταν μια αρχή, ακόμα κι αν ήταν μια προσωρινή λύση.

Την επόμενη χρονιά πιάνει δουλειά στα Ιδιωτικά Εκπαιδευτήρια Γιαννιτσών ιδιοκτησίας Ιντζεσίλογλου. Θα εργαστεί ως θεολόγος εκεί από το 1955 ως το 1959, ενώ παράλληλα εξοικονομεί να οργανώνει τα κατηχητικά σχολεία των χωριών της Πέλλας, ενασχόληση που τον φέρνει σε άμεση επαφή με τους κατοίκους της περιοχής, λαϊκούς και ιερείς. Από την άλλη δεν παραλείπει να συμπληρώσει την κατάρτισή του φοιτώντας για δυο χρόνια στην Φιλοσοφική Σχολή της Θεσσαλονίκης.

Κατά το διάστημα της παραμονής του στα Γιαννιτσα γνωρίζει την σύζυγο του Αναστασία Σοφορδάνη, δασκάλα στο επάγγελμα. Μαζί θα αποκτήσουν δύο κόρες, την Ζωή και την Βασιλική, και μια κοινή ζωή γεμάτη σχέδια για το μέλλον. Έτσι, το 1959 η νέα οικογένεια θα εγκαταλείψει τα Γιαννιτσα, προκειμένου να εγκατασταθεί στην Νάουσα. Εδώ ο Μανώλης Βαλσαμίδης θα κυνηγήσει το

όνειρό του δημιουργώντας το πρώτο ιδιωτικό σχολείο στην πόλη μας.

«Μια ωραία προσπάθεια»: η ίδρυση και λειτουργία του ιδιωτικού γυμνασίου

Το ιδιωτικό εκπαιδευτήριο Νάουσας είναι μια τομή τόσο στην ζωή του Μανώλη Βαλσαμίδη όσο και στα εκπαιδευτικά πράγματα της περιοχής. Η εφημερίδα Φωνή της Νάουσας παρακολουθεί από κοντά τις προετοιμασίες λειτουργίας του σχολείου με σχόλια και ανακοινώσεις, μέσα από τις οποίες το νέο σχολείο συστήνεται σταδιακά στους Ναουσαίους. Σε μια από αυτές τις αναφορές με το χαρακτηριστικό σχόλιο του συντάκτη («Μια ωραία προσπάθεια»), η κατακλείδα είναι μάλλον προφητική: «ευχόμεθα εις τον κύριον Βαλσαμίδη καλήν πρόοδον, βέβαιον όντες ότι οι συμπολίτες θα εκτιμήσουν την προσπάθειάν του δια την ανύψωσιν του πνευματικού επιπέδου της πόλεώς μας».

Πράγματι η προσπάθεια του Μανώλη Βαλσαμίδη αγκαλιάζεται από τον κόσμο της Νάουσας, ώστε το ιδιωτικό γυμνάσιο να γίνει γρήγορα ένας δεύτερος, ισότιμος πόλος της μέσης εκ-

Αθλητικές δράσεις των Ιδιωτικών Εκπαιδευτηρίων Νάουσας

παίδευσης στην πόλη, πλάι στο Λάππειο. Για περίπου μια εικοσαετία εκατοντάδες μαθητές της πόλης μας αλλά και των γύρω χωριών λαμβάνουν ποιτική μόρφωση, ουσιαστικά συγκροτούν την προσωπικότητά τους στο ιδιωτικό γυμνάσιο.

Οι περισσότεροι από αυτούς θα θυμούνται σήμερα με ιδιαίτερη νοσταλγία τα μαθητικά τους χρόνια, περισσότερο βέβαια τις πάμπολλες εκδρομές σε διάφορα μέρη της Ελλάδας και του εξωτερικού, τις αθλητικές ημερίδες και τους αγώνες με τα άλλα σχολεία, τις ταινίες και τις ποικίλες εκδηλώσεις.

Θητεία στην δημόσια εκπαίδευση

Η χαρούμενη αυτή παρέα του ιδιωτικού γυμνασίου της Νάουσας διατηρήθηκε ως το 1978, όταν οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις του Γεώργιου Ράλλη καθιστούν ατελέσφορη την διατήρηση ιδιωτικών σχολείων στην επαρχία. Ο Βαλασμίδης μετατάσσεται τότε στην δημόσια εκπαίδευση την οποία υπηρετεί κατέχοντας τον βαθμό του Λυκειάρχη με τον ίδιο Ζήλο, όχι όμως με τις ίδιες δυνατότητες ευελιξίας. Συμμετέχει στην μεταφορά του Λυκεί-

ου Νάουσας από το κτήριο του Λαππείου στο νέο συγκρότημα στο Σπήλαιο. Συνταξιοδοτείται τελικά το 1988, χωρίς αυτό όμως να σημαίνει ότι εγκατέλειψε ποτέ την εκπαίδευση και την νεολαία. Συχνά πυκνά επισκέπτεται τα σχολεία της πόλης μας δίνοντας συνευξείς και διαλέξεις, γιατί ένας δάσκαλος δεν σταματά ποτέ να διδάσκει.

Πολυδιάστατο πολιτιστικό έργο

Η εκπαιδευτική δράση του Μανώλη Βαλασμίδη δεν είναι αποκομμένη από το πολιτιστικό έργο που εκτείνεται σε ποικίλους τομείς. Φαίνεται ότι ο Βαλασμίδης είχε βαθιά συναίσθηση του ρόλου που μπορούσε να παίξει στα πολιτιστικά πράγματα, ως εκ τούτου υπήρξε μέλος σε πολλούς φορείς τόσο σε τοπικό όσο και σε εθνικό και διεθνές επίπεδο. Στην Νάουσα συμμετείχε στις διοικήσεις του ΦΑΣ (αντιπρόεδρος), του ΕΟΣ (πρόεδρος), των Προσκόπων (τοπικός έφορος). Βέβαια το πνευματικό τέκνο του Μανώλη Βαλασμίδη δεν είναι άλλο από τον σύλλογο του Πυρσού Νάουσας.

Ο Πυρσός γεννήθηκε στο πλαίσιο των ιδιωτικών εκπαιδευτηρίων το σχολικό έτος 1960-61 από μια αντικειμενι-

κή ανάγκη, όπως παραδέχεται ο ιδρυτής του. Έπρεπε με κάποιον τρόπο να δικαιολογηθούν οι πολλές εκδρομές και οι ποικίλες αθλητικές δράσεις των μαθητών, οι οποίες δεν προβλέπονταν σύμφωνα με το ισχύον τότε καθεστώς. Γι' αυτό στα πρώτα χρόνια της ζωής του ο Πυρσός θεραπεύει εξίσου τον αθλητισμό και τον πολιτισμό. Το 1970 όμως ο τομέας του αθλητισμού μεταφέρεται στον «ΦΑΣ Νάουσας» και ο Πυρσός μετατρέπεται σε επίσημο πολιτιστικό σωματείο που στοχεύει κυρίως στην μελέτη, καλλιέργεια και διάδοση του λαϊκού, παραδοσιακού πολιτισμού του τόπου μας.

Για τους σκοπούς αυτούς ο Πυρσός επιδίδεται στην καταγραφή και παρουσίαση στοιχείων του λαϊκού πολιτισμού της πόλης και της περιοχής της Νάουσας, ειδικά του χορευτικού τους πλούτου. Συμμετέχει σε παραστάσεις και συνέδρια σε Ελλάδα και εξωτερικό. Εκεί, μέσω του Πυρσού, ο Μανώλης Βαλασμίδης έρχεται σε επαφή και με το Διεθνές Συμβούλιο Οργανώσεων Φολκλορικών Φεστιβάλ και Τεχνών, δηλαδή τον CIOFF.

Ως συνέπεια αυτής της επαφής ο Μανώλης Βαλασμίδης υπήρξε ένα από τα ιδρυτικά μέλη του ελληνικού τμήματος του CIOFF, ενώ διατέλεσε και γενικός του γραμματέας. Επιπλέον, χρημάτισε πρόεδρος του παγκόσμιου συνεδρίου του CIOFF στην Θεσσαλονίκη το 1997. Χάρη σ' αυτόν και τους συνεργάτες του στον Πυρσό σχεδιάστηκε και υλοποιείται η διοργάνωση του διεθνούς φολκλορικού φεστιβάλ CIOFF – PYRSOS – NAOUSSA που για περισσότερο από 20 χρόνια τώρα ντύνει με φανταχτερά χρώματα, υπέροχες μουσικές και περίτεχνους χορούς τις βραδιές του καλοκαιριού στην πόλη μας. Η αναγνώριση που τυχάνει ο Βαλασμίδης από τους συναδέλφους του στον CIOFF είναι καθολική. Έτσι, πολύ συχνά συμμετέχει σε διεθνή συνέδρια και συμπόσια ως εκπρόσωπος της Ελλά-

δας, προβάλλοντας πάντα την Νάουσα και τον πολιτισμό της. Με τις διάφορες ιδιότητές του γνωρίζει σημαντικές ανθρώπους στην Ελλάδα αλλά και διεθνώς. Συνομιλεί με φορείς της UNESCO και τους καθιστά κοινωνούς του δικού μας, ελληνικού αλλά και ειδικότερα μακεδονικού, ναουσαϊκού πολιτισμού.

Καινοτομία, εξωστρέφεια και Νάουσα

Συνοψίζοντας, διακρίνουμε τρία στοιχεία που συνέχουν τις ποικίλες δραστηριότητες του Μανώλη Βαλασμίδη: καινοτομία, εξωστρέφεια, Νάουσα ως επίκεντρο δράσης. Η καινοτομία εντοπίζεται κυρίως στο εκπαιδευτικό έργο του Βαλασμίδη και η ενσωμάτωσή της στην εκπαιδευτική διαδικασία υπήρξε ένα από τα βασικά πλεονεκτήματα του ιδιωτικού γυμνασίου που διηύθυνε. Ας παρατηρήσουμε για παράδειγμα μια από τις ανακοινώσεις στον τοπικό τύπο πριν την έναρξη της σχολικής χρονιάς 1960-1. Θα διαπιστώσουμε καταρχάς ότι οι μαθητές σε κάθε τμήμα του σχολείου δεν υπερβαίνουν τους 25 (την προηγούμενη χρονιά έφθαναν ως τους 30). Αυτό είναι ένα σαφέστατο πλεονέκτημα έναντι του δημόσιου σχολείου που εκείνη την εποχή είχε συνήθως τμήματα με 40 μαθητές και άνω. Επιπλέον, στο ιδιωτικό γυμνάσιο διδάσκονταν υποχρεωτικά δύο ξένες γλώσσες, αγγλικά και γερμανικά. Και βέβαια η μελέτη των μαθητών επιτηρούνταν από τους ίδιους τους καθηγητές επί ένα τρίωρο κάθε μέρα το απόγευμα. Ειδικά οι μικροί μαθητές δεν μπορούσαν να ξεφύγουν με τίποτα! Αξίζει τέλος να επισημάνουμε την αγάπη του Βαλασμίδη για τα σύγχρονα εκείνη την εποχή οπτικοακουστικά μέσα, όπως φαίνεται από την λειτουργία σχολικού κινηματογράφου στο πλαίσιο της εκπαιδευτικής διαδικασίας.

Ένα άλλο καινοτόμο χαρακτηριστικό της φιλοσοφίας του Βαλασμίδη ήταν οι εκπαιδευτικές εκδρομές. Οι μαθη-

Μαθητές των Ιδιωτικών Εκπαιδευτηρίων Νάουσας διδάσκονται χιονοδρομία

τές του σχολείου επισκέπτονταν κάθε χρόνο διάφορα μέρη στην περιοχή της Νάουσας και ευρύτερα στην Ελλάδα. Σε μια τέτοια επίσκεψη στην Ρόδο συνάντησαν και τον Άντονι Κουίν, όπως δημοσιεύτηκε σε τότε φύλλο της «Φωνής» η φωτογραφία. Οι εκδρομές βέβαια λειτουργούν διττά: αφενός φέρνουν τους μαθητές με βιωματικό τρόπο κοντά στην γνώση, αφετέρου συσφίγγουν τις σχέσεις της παιδαγωγικής ομάδας (καθηγητές-μαθητές), προϋπόθεση απαραίτητη για την ευδοκίμηση του παιδαγωγικού έργου.

Άλλο στοιχείο της εκπαιδευτικής πρακτικής του ήταν ο αθλητισμός. Δεν είναι τυχαίο ότι πάντα διάλεγε πολύ καλούς γυμναστές για να στελεχώσουν το σχολείο του. Μεταξύ αυτών ήταν και ο Βασίλης Κοκκόλης, προπονητής παγκόσμιων πρωταθλητριών και ολυμπιονικών στο ακόντιο. Τόσο αυτός όσο και οι άλλοι συνάδελφοί του γυμναστές εργάστηκαν με ζήλο, για να προάγουν την αθλητική αγωγή στο σχολείο και να καλλιεργήσουν το ταλέντο των μαθητών. Σ' αυτήν τους την προσπάθεια εύρισκαν πάντα την συμπαράσταση του διευθυντή Μανώλη Βαλασμίδη που προτιμούσε την ουσία παρά

το θέαμα. Γι' αυτό εμφύσησε νέο πνεύμα στις συνηθισμένες ως τότε γυμναστικές επιδείξεις και διοργάνωνε αντ' αυτών αθλητικές ημερίδες.

Στις εκδηλώσεις αυτές το κοινό της Νάουσας ερχόταν σε εποφή και με άγνωστο στους πολλούς αθλήματα, όπως ήταν πτο βόλλεϋ και το μπάσκετ. Επίσης πολύ μεγάλη σημασία δινόταν στην καλλιέργεια της χιονοδρομίας, η οποία βέβαια συνδυαζόταν με την πραγματοποίηση εκδρομών στο χιονισμένο Βέρμιο. Το σημαντικό μάλιστα είναι ότι όλα αυτά δεν περιορίζονταν στο στενό πλαίσιο του σχολείου αλλά διαχέονταν και στην ευρύτερη ναουσαϊκή κοινωνία. Τα σπέρματα αυτών των δράσεων καρπίζονται στο επόμενο διάστημα. Πρέπει να θεωρούμε σίγουρο ότι η αθλητική άνθιση της πόλης μας κατά τις δεκαετίες του 1970 και 1980 οφείλει πολλά και στην αθλητική πολιτική του σχολείου του Μανώλη Βαλασμίδη.

Τέλος, ιδιαίτερα σημαντική προσφορά στον τομέα της εκπαιδευτικής καινοτομίας είναι η συμβολή του Μανώλη Βαλασμίδη στην σύσταση και – κυρίως – στην οργάνωση των Τεχνικών Σχολών της Νάουσας, την ίδρυση των οποίων την χρωστούμε στο όραμα και την δη-

Εκπαιδευτική εκδρομή στο Βέρμιο των Ιδιωτικών Εκπαιδευτηρίων Νάουσας

μιουργικότητα του Φιλώτα Κόκκινου. Δουλεύοντας εκτός ωραρίου αλλά και εκτός θεσμικού πλαισίου, θα έλεγα, ο Βαλασαμίδης οργάνωσε το αναλυτικό πρόγραμμα της Κατωτέρας και Μέσης Τεχνικής Σχολής, δεν δίστασε μάλιστα να συγγράψει, με την βοήθεια των μαθητών, κάποια από τα βιβλία.

Το δεύτερο στοιχείο που χαρακτηρίζει τον Μανώλη Βαλασαμίδα είναι η εξωστρέφεια, το γεγονός δηλαδή ότι δεν μένει στα στενά όρια της πόλης αυτής. Συμμετέχει σε διεθνή fora, παρακολουθεί ή πραγματοποιεί διαλέξεις και επαφές σε συνέδρια στο εξωτερικό, γράφει βιβλία που μεταφράζονται σε πολλές ξένες γλώσσες κι απευθύνονται στους επισκέπτες της πόλης μας. Έχει προβάλλει έτσι τον πολιτισμό της Νάουσας στο εξωτερικό όσο λίγοι μόνο μέχρι τώρα. Με τις διασυνδέσεις που έχει δημιουργήσει εξασφαλίζει την συμμετοχή της Νάουσας στο ευρωπαϊκό πρόγραμμα Culture 2000. Στο πλαίσιο αυτό οργανώνει προσυνεδριακά σεμινάρια και εκπαιδευτικές δράσεις φέρνοντας κοντά στο έθιμο Μπούλες τόσο τους Έξους επιστήμονες όσο και τους Ναουσαίους μαθητές. Και τέλος, ως μην λησμονούμε τους εκατοντάδες των Εξ-

νων επιστημόνων, φοιτητών, μαθητών και χορευτών που έχουν Ξεναγηθεί από τον ίδιο τον Μανώλη Βαλασαμίδα στις αρχαιότητες και τους ιστορικούς χώρους της περιοχής μας, ειδικά στην Σχολή Αριστοτέλους που είναι μάλλον το αγαπημένο του σημείο.

Επισκοπώντας την ζωή και το έργο του Μανώλη Βαλασαμίδα διαπιστώνουμε αβίαστα ότι κυρίως περιστρέφονται γύρω από την Νάουσα. Η εστίαση αυτή είναι το τρίτο γνώρισμα της δράσης του. Απόδειξη γι' αυτό είναι η επιλογή του να επιστρέψει στην Νάουσα και να ιδρύσει εδώ το ιδιωτικό του σχολείο. Θα μπορούσαμε να προσθέσουμε κι άλλες, όπως η συνεργασία του με το Λύκειο Ελληνίδων Αθηνών και τον Τάκη Μπάιτση για την δημιουργία του μοναδικού ως σήμερα επιστημονικά τεκμηριωμένου cd με θέμα το έθιμο Μπούλες, οι επισκέψεις στα σχολεία και η συγγραφή βιβλίων σχετικά με ιστορικά και λαογραφικά θέματα της Νάουσας, η συνεχής αρθρογραφία του στον τοπικό τύπο.

Περισσότερο όμως θα ήθελα να σταθώ στο γεγονός ότι ο Μανώλης Βαλασαμίδης και ο Πυρσός έχουν επιδοθεί στην συστηματική μελέτη και καλ-

λιέργεια των τοπικών χορών των χωριών της Νάουσας ήδη από την δεκαετία του 1970, κάτι σπάνιο και πρωτοποριακό για εκείνη την εποχή. Αυτό συνάδει με την γενικότερη αντίληψη του Βαλασαμίδα ότι οι αφανείς για πολιτικούς λόγους πληθυσμοί των ντόπιων (=αλαβόφωνων) Μακεδόνων αποτελούν κύριο στοιχείο αυτού του τόπου που αξίζει να ξανασταθεί στο κέντρο της ιστορίας.

Συγγραφικό έργο

Πρέπει να παραδεχτούμε ότι ο Μανώλης Βαλασαμίδης είναι ένας πολυγραφότατος αλλά και πολυπράγμων συγγραφέας. Κι ενώ το συγγραφικό έργο του περιλαμβάνει πολλούς τίτλους και μεγάλη ποικιλία θεμάτων, εντούτοις σε καμιά περίπτωση δεν χαρακτηρίζεται από επιφανειακότητα. Παρακάτω παρατίθεται ένας κατάλογος (όχι εξαντλητικός) των βιβλίων που συνέγραψε.

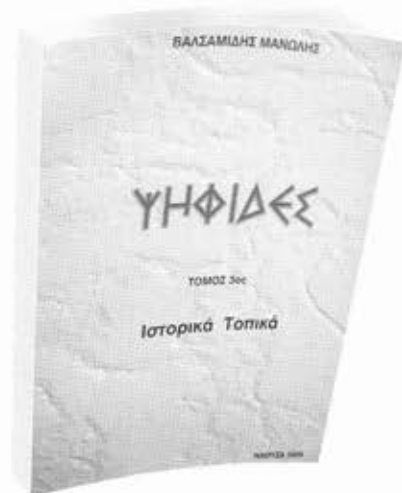
Τα πρώτα τρία βιβλία του, στην δεκαετία του '60 κιόλας, γράφτηκαν με την συνδρομή των μαθητών του ιδιωτικού γυμνασίου με σκοπό να χρησιμοποιηθούν στο σχολείο. Αξιοσημείωτη συγγραφική προσπάθεια ήταν το μικρό βιβλίο «Γνωριμία με τις αρχαιότητες της Νάουσας», που για πολλά χρόνια ήταν το μοναδικό έργο με θέμα την αρχαιολογία της περιοχής. Κι αυτό χρησιμοποιήθηκε ευρέως από τους μαθητές της πόλης. Είναι όμως το βιβλίο του «Η Παιδεία στην Νάουσα μετά την καταστροφή του 1822» με το οποίο ο Βαλασαμίδης προχωρά στην πρωτότυπη ιστορική έρευνα με την μελέτη και έκδοση αρχείων τα οποία διασώζει όχι μόνο από την λήθη αλλά και την βέβαιη φυσική καταστροφή.

Το βιβλίο αυτό, έκδοση του 1996, είναι σημαντικό για πολλούς λόγους. Καταρχάς σ' αυτό συγκεντρώνονται και δημοσιεύονται εξαιρετικά ενδιαφέροντα τεκμήρια της ναουσαϊκής εκπαιδευτικής ιστορίας του 19ου αι., συγκεκριμένα ο Κώδικας των Σχολείων και τα Προ-

κτικά των Συνεδριάσεων της Ελληνικής Ορθοδόξου Κοινότητας της Νάουσας. Στα αρχεία αυτά αποδεικνύεται η προσήλωση των Ναουσαίων στο αγαθό της παιδείας σε χρόνια πολύ δύσκολα για τους κατοίκους της πόλης αλλά και κρίσιμα για την μετέπειτα πορεία τους. Παράλληλα παρέχεται ένας πλούτος πληροφοριών για την προσωπογραφία της Νάουσας κατά τον 19ο αι., που μπορεί να αποδειχτεί πολύ χρήσιμος για την συγγραφή μιας συνθετικής ιστορικής μελέτης για την πόλη. Το βιβλίο του Βαλαμίδη «Μιέζα» είναι ένας αρχαιολογικός οδηγός που παρουσιάζει τα σημαντικότερα μνημεία της αρχαίας πόλης.

Με την μετάφρασή του σε τέσσερις ξένες γλώσσες (Αγγλικά, Γαλλικά, Ιταλικά, Γερμανικά) είναι ένα πραγματικά εξωστρεφές έργο. Τυπωμένο σε 7500 αντίτυπα έχει επισκιάσει με την κυκλοφορία του ακόμα και τον οδηγό της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας. Είναι γραμμένο με λόγο γλαφυρό, σίγουρα όχι αυστηρά επιστημονικό, με τόνο προσωπικό, εξομολογητικό και ρυθμό γρήγορο, συχνά καταϊγιστικό παρά τις συχνές παρεκβάσεις του συγγραφέα. Εδώ θα βρούμε πολλές από τις προσωπικές απόψεις του Βαλαμίδη σχετικά με την ερμηνεία των αρχαιολογικών δεδομένων. Κάποιες είναι τολμηρές υποθέσεις, πολύ ελκυστικές σίγουρα, όπως η πρόταση της ταύτισης του νεκρού του τάφου της Κρίσεως με τον Μιέζα σωματοφύλακα του Μεγάλου Αλεξάνδρου Πευκέστα. Το βιβλίο αυτό είναι το πιο αναλυτικό σύγγραμμά για τις αρχαιότητες της περιοχής μας και θεωρείται ιδιαίτερως προσιτό για το μη εξειδικευμένο κοινό.

Η σημαντικότερη αρθρογραφία του Μανώλη Βαλαμίδη στον τοπικό τύπο είναι συγκεντρωμένη στο τρίτομο (έπεται και τέταρτος τόμος) έργο με τον τίτλο «Ψηφίδες». Σταχυολογούνται κείμενα σχετικά με την θεολογία, τον πολιτισμό, την εκπαίδευση, την ιστο-

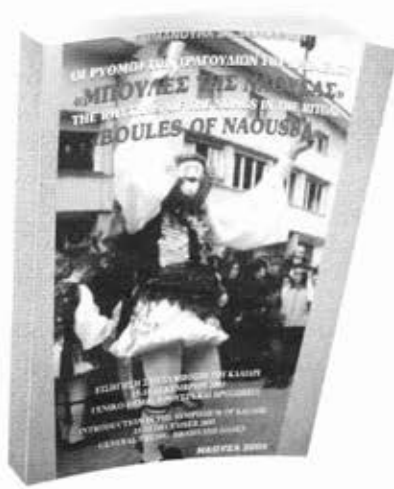
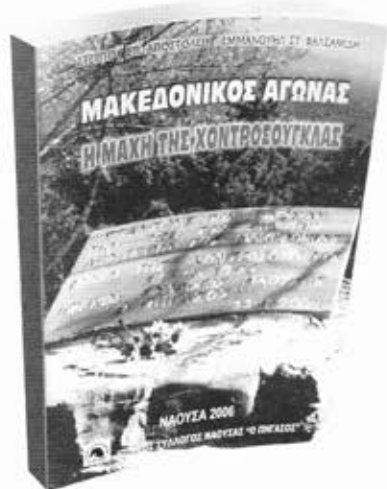
Τα βιβλία «Μιέζα» και «Ψηφίδες»

ρία και την επικαιρότητα γενικά. Αποδεικνύεται έτσι για μια ακόμη φορά το ευρύ φάσμα των ενδιαφερόντων του συγγραφέα. Ολόκληρος πάντως ο τρίτος τόμος είναι αφιερωμένος στην τοπική ιστορία της Νάουσας, σπουδαία συμβολή στην κατανόηση σκοτεινών περιόδων της ζωής στον τόπο μας.

Το βιβλίο «Οι ρυθμοί των τραγουδιών στο δρώμενο Μπούλες της Νάουσας» αποτελεί μια δίγλωσση (στα ελληνικά και τα αγγλικά) ανεπτυγμένη εκδοχή της διάλεξης που έδωσε ο Βαλαμίδης στην Σαρδηνία. Ουσιαστικά αναλύονται οι ρυθμοί των βασικών τραγουδιών και σκοπών που ακούγονται στο πλαίσιο του έθνους. Δίνεται όμως και η αφορμή να συνοψίσει ο συγγραφέας τις απόψεις του για το έθιμο, που κατά την γνώμη του πρέπει να συνδεθεί με αντίστοιχα δρώμενα και ιδεολογικά σχήματα της αρχαίας Ελλάδας «Η Μάχη της Χοντροσουγκλας», δημοσιευμένη το 2006, είναι καρπός της συνεργασίας του Μανώλη Βαλαμίδη με έναν άλλο σημαίνοντα λόγιο της πόλης μας, τον Στέργιο Αποστόλου. Στο βιβλίο αυτό παρουσιάζεται ο Μακεδονικός Αγώνας στην περιοχή της Νάουσας, τα πρόσωπα που εμπλέκονται και τα γεγονότα που οδήγησαν στην καταστροφή της Χοντροσουγκλας. Το τοπικό

αυτό γεγονός εντάσσεται με ενάργεια στο ευρύτερο πλαίσιο της ένοπλης σύγκρουσης Ελλήνων και Βουλγάρων στην Μακεδονία αλλά και του ιδεολογικού πολέμου που διεξαγόταν παράλληλα.

Το ενδιαφέρον πάντως για τον Μακεδονικό Αγώνα δεν είναι απαραίτητο να προέρχεται μόνο από τις επιστημονικές αναζητήσεις του Βαλαμίδη. Ίσως είναι το αποτέλεσμα μιας αδιόρατης παράδοσης οι αρχές της οποίας φθάνουν δυο γενιές πιο πίσω, στο αδελφό της γιαγιάς του, τον ιερέα Χρυσόστομο Χρυσομαλλίδη, που με το όνομα Παπαδράκος είχε γίνει ο φόβος και ο τρόμος των Βουλγάρων στην Δ. Μακεδονία στα πρώτα χρόνια του 20ου αι. Το πιο πρόσφατο βιβλίο του Βαλαμίδη «Νάουσα 1892-1906» αποτελεί κατά την γνώμη μου την κορύφωση της συγγραφικής του δράσης, καθώς είναι με αυστηρά κριτήρια επιστημονικότητας πιο ολοκληρωμένη του μελέτη. Πρόκειται για μια συγκροτημένη παρουσίαση της κοινοτικής ζωής στην Νάουσα στο μεταίχμιο του 19ου και του 20ου αι. Η επιμέρους περιοδολόγησή της 15ετίας γίνεται βάσει των ποιμεναρχών της Μητρόπολης Βεροίας και Ναούσης. Η μελέτη βασίζεται στους κώδικες της Ελληνικής Ορθοδόξου Κοινότητας Ναούσης των ετών 1892-1906.

Τα βιβλία «Μάχη της Χοντροσουγκλας» και «Μπούλες της Νάουσας»

Πραγματοεύεται πολλά θέματα της λειτουργίας (και δυσλειτουργίας) της Κοινοότητας τα χρόνια αυτά, ενώ φωτίζεται η κατάσταση της εκπαίδευσης στην πόλη στην καμνή του 19ου αι προς τον 20ο. Μέσα στο βιβλίο παρελαύνουν οι σημαντικότερες προσωπικότητες Ναουσαίωντης εποχής αυτής. Παρέχεται επίσης ένας εξαιρετικά ενδιαφέρον κατάλογος των γόμων των Ναουσαίων πολλοί από τους οποίους βρίσκονται στην αρχή σημερινών οικογενειών της πόλης. Κατά την γνώμη μου είναι ένα ιδιαιτέρως πολύτιμο βιβλίο για την αυτογνωσία της Νάουσας.

Θα κλείσω παρουσιάζοντας δύο τεκμήρια του πώς αντιλαμβάνεται την έννοια του ενεργού πολίτη ο Μανώλης Βαλαμίδης. Ο ενεργός πολίτης είναι αυτός που δεν φοβάται να πάρει θέση. Μπορεί να κάνει και λάθος, αλλά αυτό δεν τον εμποδίζει να εκφράζει την θέση του για τα πράγματα. Ο Μανώλης Βαλαμίδης δεν δίστασε ποτέ να πάρει θέση αναλαμβάνοντας το βάρος της ευθύνης. Στις δύο περιπτώσεις που παρουσιάζονται παρακάτω τα αποτελέσματα της στάσης του υπήρξαν καθοριστικά για το μέλλον δύο πολύ σημαντικών αρχαιολογικών χώρων.

Μετά την ανασκαφή του τάφου της Κρίσεως από τον Φώτιο Πέτσα στο

μέσα της δεκαετίας του '50, το μνημείο άρχισε να παρουσιάζει σημάδια φθοράς που οφείλονταν σε προβλήματα στατιστικότητας αλλά και στην αποσάθρωση των υλικών κατασκευής. Ο τάφος βρισκόταν λίγο πριν την κατάρρευση και ο Βαλαμίδης με συνεχείς αναφορές και σκληρές προς την Αρχαιολογική Υπηρεσία ζητούσε επίμονα την ένταξη του μνημείου σε ένα πρόγραμμα αποκατάστασης.

Έφθασε μάλιστα στο σημείο να προβεί σε μήνυση κατά παντός υπευθύνου (ή ανευθύνου, καλύτερα). Οι παρεμβάσεις του κινητοποίησαν τον Δήμο, πολλούς φορείς αλλά και ιδιώτες για την σωτηρία του τάφου. Το πέτυχαν, όλοι μαζί (πόσο σπάνιο αλήθεια αυτό!) κι έτσι έχουμε σήμερα σχεδόν ακέραιο ένα μοναδικό δείγμα της μακεδονικής ταφικής αρχιτεκτονικής στα όρια του δήμου μας.

Οι προστριβές του Βαλαμίδα με την Αρχαιολογική Υπηρεσία είχαν αρχίσει από πολύ πριν, όταν ήταν ακόμα νέος καθηγητής στην Πέλλα. Το 1954 βρίσκεται σε πλήρη ανάπτυξη το σχέδιο αναδιοργάνωσης των κατηχητικών σχολείων στα χωριά του κάμπου των Γιαννιτσών και ο νεαρός θεολόγος περιέρχεται τους οικισμούς με το ποδήλατό του. Σε μια από τις επισκέψεις του στο χωριό Άγιοι Απόστολοι (σημ.

Αρχαία Πέλλα) παρατηρεί έναν χωρικό να ετοιμάζεται να απολαξεύσει μια επιτύμβια στήλη, για να την προσαρμόσει στον τοίχο του σπιτιού του.

Νέος, ρομαντικός και ιδεολόγος, ο Βαλαμίδης εμποδίζει την καταστροφή. Ο χωρικός τον παίρνει εντός του αχυρώνα, για να του δείξει κάτι ακόμα ομορφότερο που γέννησε η πελλιώτικη γη. Πρόκειται για τον γνωστό μαρμαρίνοσκύλο που κοσμούσε τον τάφο ενός πλούσιου Μακεδόνα στο β' μισό του 4ου αι. π.Χ. Τότε ο Βαλαμίδης πηγαίνει στην εκκλησία και από τον άμβωνα εκφωνεί λόγο όχι για το Ευαγγέλιο αλλά για την στάση που πρέπει να έχουν οι Έλληνες απέναντι στις αρχαιότητες του τόπου τους. Ξεκινά ένα αγώνα, για να ξεκινήσουν επιτέλους οι αρχαιολογικές ανασκαφές στην περιοχή της Πέλλας. Γράφει καταγγελτικά άρθρα στην Μακεδονία που επισημαίνουν τους κινδύνους της αδράνειας.

Ο ίδιος όμως ο Γενικός Διευθυντής Αρχαιοτήτων Μακεδονίας οπαντά με μια φράση αρχαίου ιστορικού: *η Πέλλα κατεσκάφη από τους Ρωμαίους, οπότε κάθε έρευνα είναι άσκοπη*. Την λύση θα δώσει τελικά η τύχη: σε μια εκσκαφή ενός χωροφυίου έρχεται στο φως ένας από τους κίονες της οικίας του Διονύσου. Το εύρημα είναι πολύ μεγάλο για να μη δοθεί η πρόβλεψη σημασία. Καταφθάνει τότε ο αρχαιολόγος Φώτιος Πέτσας και έτσι ξεκινούν οι ανασκαφές στην πρωτεύουσα των αρχαίων Μακεδόνων.

Και στις δύο αυτές ενδεικτικές περιπτώσεις οι ενέργειες του Μανώλη Βαλαμίδα αποδείχτηκαν καθοριστικές, για να κινητοποιηθεί ο δυσκίνητος κρατικός μηχανισμός και να αναλάβει πλέον έργο. Θυμίζει επομένως ο Βαλαμίδης την σωκρατική αλογόμυγα που δεν αφήνει κανέναν ήσυχο, χωρίς να του υπενθυμίζει τι έχει ευθύνη να πράττει. Ουσιαστικά υπενθυμίζει τι σημαίνει να είσαι ενεργός πολίτης και λόγω και έργω. ■

ΤΟ «ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ» ΝΙΚΟΣ ΣΠΑΡΤΣΗΣ: ΔΑΣΚΑΛΟΣ ΚΑΙ ΣΥΜΠΟΛΙΤΗΣ

Των Αλεξ. Οικονόμου, Θωμά Δραγουμάνου, Θεοπίστης Κεφαλά-Σπάρτη

Εκδήλωση τιμής στον συγγραφέα και ενεργό πολίτη Νίκο Σπάρτη οργάνωσε η Πολιτιστική Εταιρεία «Αναστάσιος Μιχαήλ ο Λόγιος» στα μέσα Ιανουαρίου 2013, στην Εστία Μουσών, στο πλαίσιο της σειράς ανάλογων εκδηλώσεων προς τιμήν ανθρώπων που με το έργο τους τιμούν την πόλη μας. Την παρουσίαση του συγγραφικού έργου, επιστημονικού και λαογραφικού, του ακούραστου εργάτη της Νάουσας Νίκου Σπάρτη, έκαναν ο γεωπόνος Θωμάς Δραγουμάνος και η αρχιτέκτων Θεοπίστη Κεφαλά-Σπάρτη. Νωρίτερα ο πρόεδρος της Πολιτιστικής Εταιρείας Αλέξανδρος Οικονόμου αναφέρθηκε επιγραμματικά στο πλούσιο βιογραφικό του πολυγραφότα-του και υπερδραστήριου τιμώμενου της βραδιάς, «ενός κάποτε δεινού σκιέρ και ακόμη και σή-μερα εξερευνητή του βουνού», όπως είπε.

Ο Νίκος Σπάρτης γεννήθηκε στη Νάουσα το 1921. Η οικογένειά του είναι από τις παλιότερες της πόλης. Αποφοίτος του Πρακτικού Λυκείου (Λαππείου) Νάουσας το 1941. Πτυχιούχος Γεωπονικής Σχολής Αριστοτ. Πανεπ. Θεσσαλονίκης το 1947. Ως φοιτητής έλαβε μέρος στην Εθνική Αντίσταση (μέλος της ΕΠΟΝ) εκδίδοντας με άλλους παράνομη εφημερίδα την οποία μετέφερε και στη Νάουσα, ενώ με κινητοποιήσεις και παραστάσεις διαμαρτυρίας εξασφάλιζαν τρόφιμα για τους φοιτητές. Το 1943 με τον Ξεσπκωμό πάνω από 20.000 φοιτητών αποσοβήθηκε η επέκταση της βουλγαρικής κατοχής στην περιοχή πέρα από το νομό Σερρών, όπως σχεδίαζε η βουλγαρική πλευρά.

Για τη δράση του αυτή τιμήθηκε με μετάλλιο και Δίπλωμα συμμετοχής στην Εθνική Αντίσταση. Διδάκτωρ Γεωπονικής ΑΠΘ το 1965. Θέμα Διδακτορικής διατριβής: «Αραιώμα καρπού ποικιλιών μπλέας, ακλαδέας και ροδακινέας διά μηχανικών και χημικών μέσων». Επιστ. Επετηρίδα Γεωπονοδοσολογικής Σχολής ΑΠΘ 1964. Εργάστηκε στο Υπουργείο Γεωργίας - Δνση Γεωργίας Κοζάνης από 29-1-1957 έως 11-11-1957 και στο Ινστιτούτο Δενδροκομίας Ναούσης από 29-11-1957 έως 11-11-1958.

Συμμετοχή στα κοινά

Υπήρξε, και εξακολουθεί να είναι ενεργός πολίτης στα δρώμενα της πόλης μας από μικρή ακόμα ηλικία. Συμμετείχε σε πάρα πολλούς συλλόγους, συνεταιριστικές οργανώσεις και άλλες κοινωφελείς δραστηριότητες.

Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι υπήρξε από τα ιδρυτικά μέλη του Συλλόγου Αποφοίτων Γυμνασίου Νάουσας, την σημερινή Πολιτιστική μας Εταιρεία, διετέλεσε μάλιστα και Πρόεδρος του Διοικητικού της Συμβουλίου. Επίσης συμμετείχε στο Ωδείο Ναούσης, τον Προσκοπισμό, τον ΕΟΣ (δεινός σκιέρ μέχρι ακόμα και πριν λίγα χρόνια), το Κέντρο Προστασίας Καταναλωτών (ΚΕΠΚΑ) και άλλων, καθώς και του Αγροτικού Συλλόγου και του ΑΣΕΠΟΠ.

Μαζί με μια μικρή ομάδα φίλων εξερεύνησαν σπιθαμή προς σπιθαμή ολόκληρο το βουνό μας καταγράφοντας μια σειρά τοποθεσιών κατάλληλων για αξιοποίηση, προς όφελος της οικονομίας της περιοχής μας.

Δάσκαλος και συμπολίτης

Την παρουσίαση του επιστημονικού έργου (εργασίες, βιβλίο) του καθηγητή και συγγραφέα έκανε ο κ. Δραγουμάνος, μιλώντας με συγκίνηση και σεβασμό για τον «δάσκαλο και συμπολίτη κυρ-Νίκο». Παρουσιάζοντας το πλούσιο έργο του κ. Σπάρτη ο κ. Δραγουμάνος τον χαρακτήρισε ως τον πρώτο αξιόλογο γεωπόνο της περιοχής Νάουσας και όλης της Ημαθίας, με πρωτοπόρες πρακτικές και δράσεις στη δενδροκομία της περιοχής. Τόνισε ειδικότερα ότι τα κτήματα της οικογένειας Σπάρτη στον Αρχάγγελο Ημαθίας είχαν πάντα νέες ποικιλίες και ποιότητα, ενώ δεν είναι τυχαίο ότι το πρώτο κτήριο με ακτινίδια ήταν δικό του στην περιοχή «Λαζαράσκα».

Ο ομιλητής αναφέρθηκε στην Ακαδημαϊκή καριέρα του κ. Σπάρτη, ως Βοηθού-Επιμελητή Εργαστηρίου Δενδροκομίας Γεωπονικής Σχολής ΑΠΘ από 11-11-1958 έως 16-2-1973 και στη συνέχεια ως Καθηγητή ΚΑΤΕΕ (ΤΕΙ) Θεσσαλονίκης από 17-2-1973 έως 10-9-1987. Κατά τη διάρκεια αυτών των ετών συμμετείχε σε διάφορα προγράμματα μετεκπαίδευσης σε πανεπιστήμια και Ινστιτούτα του εξωτερικού, ενώ συνολικά δημοσίευσε σε επιστημονικά περιοδικά και άλλες ειδικές εκδόσεις πάνω από 15 ερευνητικές εργασίες, οι περισσότερες με θέματα Δενδροκομίας, έξι εκπαιδευτικά βιβλία με Γεωπονικά θέματα καθώς και σειρά σημειώσεων για τους σπουδαστές του ΤΕΙ.

Μετεκπαιδεύσεις:

-WYE College Πανεπιστημίου Λονδίνου από 1-10-1966 έως 1-10-1967 σε βιολογικά θέματα. (Postgraduate Certificate).

-Course Λοχανοκομίας Πανεπιστήμιο Wageningen, από 9-8-1971 έως 15-11-1971

-Πανεπιστήμιο Wageningen, Dep. Of Horticulture, Ιούνιος-Σεπτέμβριος 1972 σε πείραμα «Επιδράσεις φωτός και θερμοκρασίας στη Μπάμια».

-ΣΕΛΕΤΕ από 19-2-1973 έως 13-4-1973

-ILOCENTER Τορίνο, από 16-9-1974 έως 11-10-1974

-BOSTON College Αγγλίας για 3 μήνες το 1981.

Ερευνητικές εργασίες - Βιβλία Γεωπονίας
BIBLIA

Ι. Γεωργική Βιολογία, 1978

2. Δενδροκομία III (Μηλοειδή Ξυνά, Φυτά θερμών χωρών, Μικροί καρποί), 1981
3. Δενδροκομία II (Πυρηνόκαρπα, Ακρόδρια, Διάφορα), 1983
4. Λαχανοκομία, τόμος Α', 1985
5. Λαχανοκομία, τόμος Β', 1985
6. Ανθοκηπευτικές Καλλιέργειες (σε συνεργασία με τον Π. Καλτσιόκη), 1987
7. Μπάμια, *abelmoschus esculentus* (L. moench), 2001, Θεσσαλονίκη
8. Πατάτα, *solanum tuberosum* 2004, Θεσσαλονίκη

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΕΣ

1. Γενικής Δενδροκομίας, 1980
2. Γενικής και Ειδικής Ανθοκομίας, 1981
3. Ελαιοκομίας, 1982

Ο κ. Δραγουμάνος έκλεισε με ευχαριστίες προς τον κ. Σπάρτη για τη μεγάλη του προσφορά σχολιάζοντας: «*Η Νάουσα σήμερα σε τιμά γιατί το αξίζει*».

Το λαογραφικό έργο του

Ακολούθησε η παρουσίαση του λαογραφικού έργου του συγγραφέα από την κ. Θεοπίστη Κεφαλά-Σπάρτη. «*Μ' αρέσει ο κόσμος, ο κόσμος στα πανηγύρια, η φύση, τα ξωκλήσια...*», με αυτήν την οτέλειωτη φράση που χωράει τόσα πολλά ακόμη, τελείωσε την κουβέντα μας ο κύριος Νίκος Σπάρτης, στην τελευταία συνάντηση που είχαμε, με αφορμή την σημερινή, προς τιμήν του, εκδήλωση», ανέφερε η ομιλήτρια. Σε αυτόν τον κόσμο, σε αυτόν τον τρόπο

ζωής, σε αυτή την πόλη αφιέρωσε ένα μεγάλο μέρος της ζωής του.

Συνέγραψε έξι βιβλία, με ένα έβδομο να έχει πάρει το δρόμο του τυπογραφείου. Όλα θησαυροφυλάκια του παρελθόντος, όπου προβάλλεται η πορεία ενός λαού, ενός τόπου. Με κύριο και ουσιαστικό χαρακτηριστικό, ο συγγραφέας και μελετητής να προέρχεται από το λαό που μελετά. Αναφερόμενη συνοπτικά στο περιεχόμενο των βιβλίων αυτών η ομιλήτρια υπενθύμισε:

1. ΑΝΤΕΤΧΙΑ ΣΤΗ ΝΑΟΥΣΑ έκδοση 2004

Μέσα στις 400 και πλέον σελίδες του πρώτου βιβλίου για την λαογραφία του Νικολάου Σπάρτη, υπάρχει συμπυκνωμένη η καταγραφή των παραδόσεών μας. Αυτό που αποκαλούμε «*οι ρίζες μας*», το ιστορικό μας παρελθόν, πώς ήταν, πώς μας παραδόθηκε και τι κρατήσαμε. Πώς ήταν η καθημερινή μας ζωή, οι διατροφικές μας συνήθειες, τα ρούχα μας, οι παραδοσιακές μας φορεσιές, πως κτίζαμε τα σπίτια μας. Πως ήταν η ζωή στα χτήματα και στα αμπέλια, τι και πώς τα φυτεύαμε. Σε αυτό το βιβλίο μαθαίνουμε για όλο τον κύκλο της ζωής μας, από την σύλληψη μέχρι το τέλος. Πώς ήταν στο σχολείο, με την οικογένεια, τους φίλους, στις εκδρομές, γιορτές, στην Ξενιτιά. Πώς διοικούσαν η πόλη, οι αλληλοβοηθήθειες, το Εθιμικό δίκαιο. Μεγάλο κομμάτι του βιβλίου κατέχουν οι Θρησκευτικές Γιορτές, το ήθη και έθιμα, οι αναφορές στα πανηγύρια – κάθε μήνα, όλο το χρόνο – κάθε χρόνο. Η γλώσσα του βιβλίου, μια καταγραφή του Ναουσαϊκού ιδιώ-

ματος, με την ερμηνεία των λέξεων στο τέλος κάθε σελίδας.

2. ΣΙΑΚΑΔΕΣ ΝΙΑΟΥΣΤΙΝΟΙ έκδοση 2005

Η κοινωνική ζωή των Ναουσαίων - ειδομένη μέσα από το πρίσμα του ανατρεπτικού πολλές φορές χιούμορ, περιγράφεται μέσα στις μικρές ιστορίες, τους «σιακάδες». Οι Σιακάδες ακολουθούσαν την επικαιρότητα και μέσα από αυτήν καταγράφον χαρακτήρες ανθρώπων, παραδόσεις, συνταγές, ποιήματα, παραμύθια, ήθη και έθιμα.

Το βιβλίο είναι γραμμένο με το γλωσσικό ιδίωμα των Ναουσαίων του προηγούμενου αιώνα, δύσκολο βέβαια, αλλά μεγάλη παρακαταθήκη για τις επόμενες γενιές. Οι 266 σιακάδες του γράφτηκαν σε διάρκεια 53 ετών και δημοσιεύτηκαν στην τοπική εφημερίδα «Φωνή της Ναούσης». Υπογραφήθηκαν με το ψευδώνυμο «ΑΠΗΔΟΥΛΑΣ» μέχρι το 1970 και μετά ως «ΟΥΝΟΝΗΣ». *Είχε μεγαλώσει λέει... και το άλλαξε! Μεγαλώνουν ποτέ τα παλικάρια; Γερνάει ποτέ ένα ανοιχτό μυαλό;*

3. ΙΣΝΑΦΚΙΑ και ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ έκδοση 2006

Αναφέρεται στα επαγγέλματα, τις επαγγελματικές πρακτικές στη Νάουσα και την εξέλιξη των επαγγελματικών σωματείων - ισναφιών, την κοινωνική και εθνική τους δράση, τη σχέση τους με την εκκλησία από την εποχή της Τουρκοκρατίας μέχρι σήμερα. Τα παραδοσιακά επαγγέλματα αποτελούν σημαντικό κεφάλαιο του λαϊκού μας πολιτισμού, δεδομένου ότι πρόκειται για τέχνες και τεχνικές που ανα-

πτύχθηκαν, καθιερώθηκαν και επιβίωσαν στη διάρκεια χιλιετιών.

Τα παραδοσιακά επαγγέλματα της Νάουσας αντνακλούν τις ιδιαίτερες κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες που διαμορφώθηκαν σε ένα ιστορικό πλαίσιο συνεχών και κομβικών αλλαγών, από το 19ο στον 20ό αιώνα. Μέσα από τις σελίδες και το πλούσιο φωτογραφικό υλικό του βιβλίου θυμόμαστε οπλους ανθρώπους του τόπου μας, οι οποίοι με την τέχνη τους έγραψαν τη μικρή τους ιστορία, ιστορία ζωής και μόχθου, ιστορία ανθρωπιάς και συνέπειας.

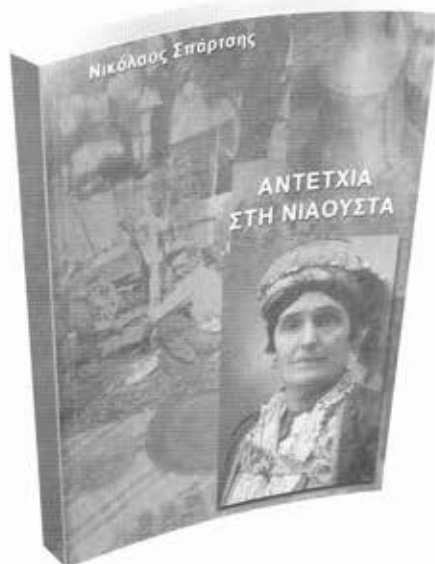
Το βιβλίο έχει τρία στοιχεία που το χαρακτηρίζουν και φέρουν τη σφραγίδα του συγγραφέα:

1. Τη γλώσσα. Χρησιμοποιεί και πάλι ο συγγραφέας τα ναουσαϊκά, μόνο που τώρα δεν υπάρχουν παραπομπές με την ερμηνεία των λέξεων.
2. Την σε βάθος αναλυτική περιγραφή του επαγγέλματος, των διαδικασιών παραγωγής, των εργαλείων κλπ.
3. Την εμβόλιμη εξιστόρηση γεγονότων και περιστατικών, που δίνουν πολλά στοιχεία για το χαρακτήρα των Ναουσαίων.

Στις 520 σελίδες του καταγράφονται 177 επαγγέλματα και ασχολίες.

4. ΠΑΡΟΙΜΙΕΣ - ΓΝΩΜΙΚΑ -ΠΑΡΟΙΜΙΩ-ΔΕΙΣ ΦΡΑΣΕΙΣ - ΑΙΝΙΓΜΑΤΑ ΝΙΑΟΥΣΤΙΝΑ έκδοση 2007

Στο 17 Κεφάλαιο που χωρίζεται το βιβλίο, συναντούμε ΠΑΡΟΙΜΙΕΣ, ΓΝΩΜΙΚΑ, ΠΑΡΟΙΜΙΩ-ΔΕΙΣ ΦΡΑΣΕΙΣ και ΑΙΝΙΓΜΑΤΑ που κατατάχθηκαν σύμφωνα με το είδος - θέμα που αναφερόταν. Σε αυτές λοιπόν τις μικρές φράσεις υπάρχει

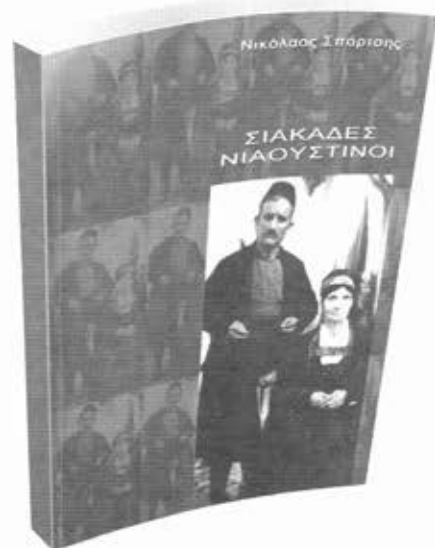
συμπυκνωμένη η λαϊκή σοφία. Και ο λαός μας τις χρησιμοποιεί είτε για να δώσει έμφαση σε κάτι, είτε για να το πει με έμμεσο τρόπο. Στην εισαγωγή του βιβλίου, ο συγγραφέας, εκτός από την επιστημονική ανάλυση του θέματος του, αναφέρει τους λόγους που χρησιμοποιεί την Ναουσαϊκή διάλεκτο και τους λόγους που επέλεξε αυτό το βιβλίο να εμπεριλάβει με πλούσιο φωτογραφικό υλικό. Στο τέλος του βιβλίου υπάρχει μια καλώς επιλεγμένη βιβλιογραφία.

5. ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗ ΜΟΥΣΙΚΗ ΚΑΙ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ ΣΤΗ ΝΑΟΥΣΑ έκδοση 2010

«Έγινε προσπάθεια μεγάλη και μακροχρόνια για την συμπλήρωση των τραγουδιών αυτών για να μείνουν θύμησες και παρακαταθήκη στους νεότερους και για να φανεί με ενάργεια η σχέση της Νεοελληνικής με την Αρχαία Ελληνική γλώσσα».

Με αυτή την φράση τελειώνει την εισαγωγή του πέμπτου κατά σειρά βιβλίου του ο Νικόλαος Σπάρτης. Και ενώ κάθε χρόνο είχαμε και ένα νέο βιβλίο, εδώ μεσολαβούν τρία χρόνια. Τρία χρόνια αναζήτησης, μελέτης, συνεργασίας με ειδικούς για να έχουμε στα χέρια μας ένα βιβλίο όπου τα περισσότερα τραγούδια έχουν στίχους και νότες. Είναι έτοιμα να τραγουδηθούν.

ΙΣΤΟΡΙΚΑ από τα κλέφτικα μέχρι αυτά που τραγουδήθηκαν ως το 1944, ΕΡΩΤΙΚΑ (παλιά και ρομαντικής εποχής ως το 1920), της ΞΕΝΙΤΙΑΣ, της ΜΠΟΥΛΑΣ, του ΓΑΜΟΥ, της ΠΑΡΕΑΣ, Εμβατήρια παραδοσιακού γάμου, Κάλαντα, Ύμνοι Χριστουγέννων, Πασχαλινό, Τροπάρια θρήνοι της Παναγίας, Σατυρικά, Παιδικά, Ρεμπέτικο

παλιάς εποχής, Σχολικά, Διάφορα, Νονουρίσματα. 315 ΣΥΝΟΛΙΚΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ που τραγούδησαν και τραγουδούν οι Ναουσαίοι στο σπίτι, σε κοινωνικές εκδηλώσεις, στις χορωδίες μας, μουσικές που ακούγονται από τη φιλαρμονική μας, από τις παραδοσιακές μουσικές μπάντες μας.

Με πλούσια βιβλιογραφία και πολλές φωτογραφίες - αρκετές της οικογενείας Σπάρτη (είχαν και έχουν όλοι υπέροχες φωνές και κυρίως τραγουδούν, σαν να είναι το τραγούδι κομμάτι της καθημερινότητάς τους). Στο γλωσσάρι υπάρχουν και πάλι οι ερμηνείες των «άγνωστων» λέξεων.

6. ΤΑ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΑ ΜΑΣ ΦΑΓΗΤΑ ΣΤΗ ΝΑΟΥΣΑ έκδοση 2012

Το τελευταίο -μέχρι σήμερα- βιβλίο του Νικόλαου Σπάρτη δεν είναι σαν τα άλλα βιβλία συνταγών. Δεν έχουμε δοσολογίες υλικών, ούτε θερμοκρασίες και χρόνους ψησίματος. Έχουμε όμως μια πλήρη καταγραφή των διατροφικών συνθηκών μας, περιγραφή των υλικών, του τρόπου μαγειρέματος, αλλά κυρίως την γνώση του πότε το τρώμε, πού βρίσκουμε τις πρώτες ύλες, τι συμβολίζει, τη σχέση του φαγητού με τις θρησκευτικές επιταγές για σαρακοστιανά, νηστίσιμα, αρτύσιμα.

Μαθαίνουμε για την διατήρηση - συντήρηση των φαγητών και πολλά μυστικά των γιαγιάδων μας στην κουζίνα. Μέσα από τα κεφάλαια του βιβλίου παίρνουμε σημαντικές πληροφορίες για την σωστή διατροφή, την χρήση των φαρμακευτικών και αρωματικών βοτάνων στη μα-

γειρική, για τις βιτομίνες και τα χημικά στοιχεία.

Το φαινόμενο Νίκος Σπάρτης

Ολοκληρώνοντας την σύντομη παρουσίαση των λογογραφικών βιβλίων του τιμώμενου σήμερα συγγραφέα αναρωτήθηκα για το φαινόμενο του κυρ Νίκου. Ανέτρεξα στο Google και βρήκα περί τα 1700 αποτελέσματα αναφοράς στον Νικόλαο Σπάρτη. Και πολλούς χαρακτηρισμούς: *Αειθαλής, Ακούραστος, Ερευνητής, Αεικίνητος, συγγραφέας, Άσκνος, Οξύνοος, Σωστός έφηβος, πάντα νέος, Σεμπάστιαν Φέτελ (φόρμουλα 1) ετών 92, Ακούραστος εργάτης κ.ά.*

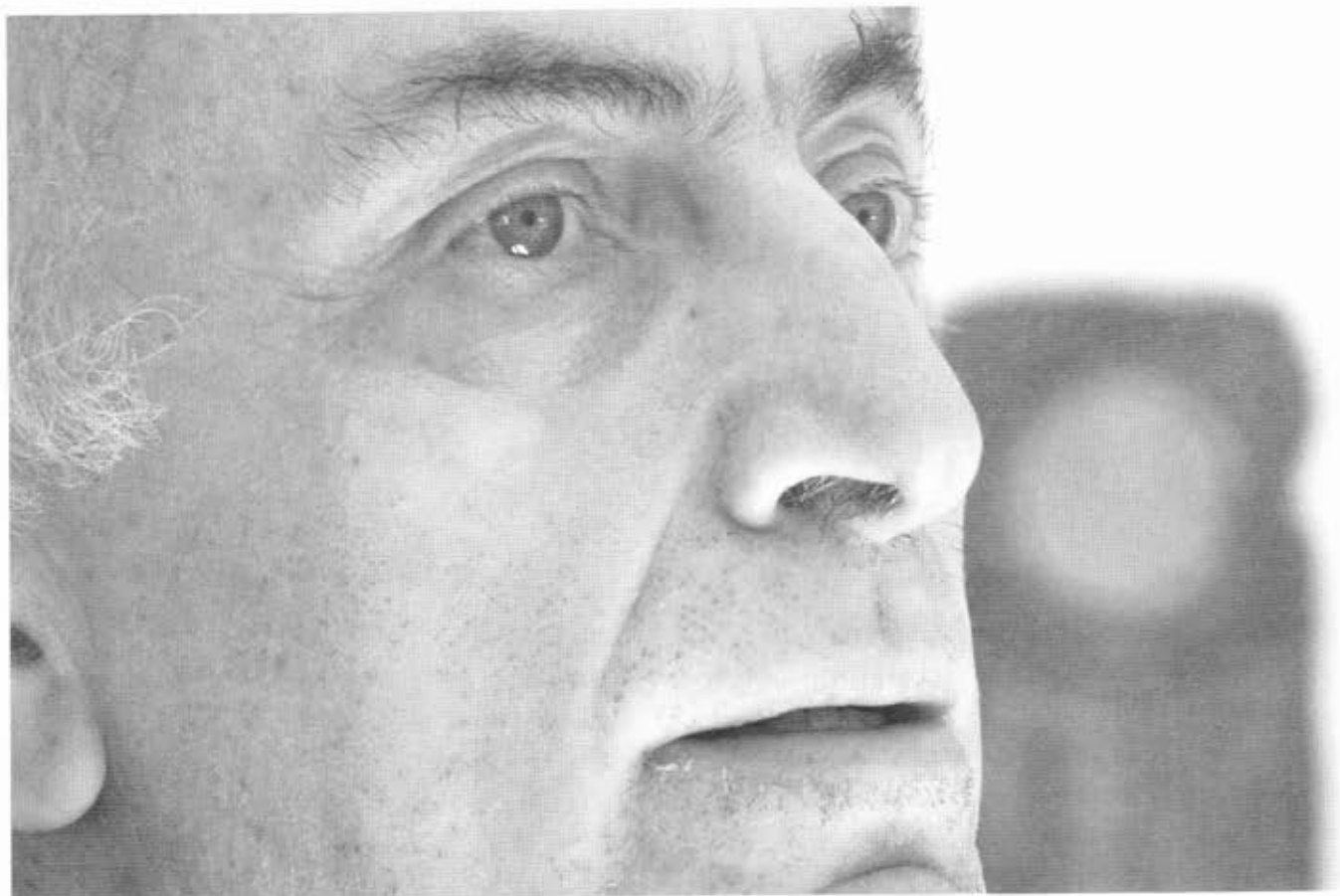
Και θυμήθηκα για ένα παλιό μπασούλο με τα αρχεία του. Και του τηλεφώνησα και ζήτησα να δω κάποια. Και μου τα έφερε στο σπίτι «το θηρίο» την μέρα που είχε το πολύ κρύο. Και γω με την μύτη να τρέχει και κουκουλωμένη, με τις πυτζάμες ένοιωσα...αυτό που έχανα. Την διάθεση για ζωή. Ντύθηκα και βγήκα έξω!

Αυτό το περιστατικό σε συνδυασμό με τα αρχεία που μου έφερε με έκαναν να σκεφτώ ότι τίποτα δεν είναι τυχαίο! Είναι λοιπόν τετράδια από το σχολείο, με τις σημειώσεις του γιατί που να έβρισκαν βιβλία εκείνο τον καιρό. Τετράδια σε άριστη κατάσταση. Ακόμη και τα πρόχειρα με τα σιχάκια που τέλειωνε το σχολείο, τις πρώτες προσπάθειες ανεύρεσης τρόπου υπογραφής και σκίτσα προσώπων που θυμίζουν λιγάκι Αλέκο Φασιανό. Και όλα αυτά πριν πάνω από 70 χρόνια. Μέσα λοιπόν από τις 2000 και πλέον σελίδες των λογογραφικών βιβλίων του κυρίου Σπάρτη, γνωρίσαμε την γλώσσα, τον τρόπο ζωής,

τις ανθρώπινες σχέσεις, τα τεχνικά μέσα, τους τρόπους σκέψης-αίσθησης και αντίληψης, την θρησκεία, το ταμπού, τις υποχρεώσεις, τους τρόπους ψυχαγωγίας, τις παραδόσεις των Ναουσαίων τον 19ο και 20ο αιώνα. Μια ολοκληρωμένη καταγραφή της κουλτούρας μιας πόλης που μας παραδόθηκε και καλούμαστε να την κρατήσουμε, να την διαχειριστούμε με τον καλύτερο τρόπο, να προσθέσουμε καινούργιες δημιουργίες και να την παραδώσουμε στις επόμενες γενιές. Και σήμερα φαίνεται επιτακτικότερη η ανάγκη, μέσα από την παραδοσιακή γνώση, να κρατήσουμε την ιστορική μας φυσιογνωμία, βρίσκοντας ο κάθε ένας μας τις δικές του ισορροπίες και ξεκαθαρίζοντας τη σχέση του με το παρελθόν.

Θα κλείσω με μια φράση που είπε σε παρουσίαση βιβλίου του ο ίδιος ο συγγραφέας: «...*Με τα βιβλία μου άφησα μια καλή παρακαταθήκη και αρκετά εφόδια για όλους τους Ναουσαίους...*» *Ήταν μια προσπάθεια για εργασία και προσφορά για την Νάουσα που όλοι αγαπήσαμε...*»

Συγκινημένος πήρε τον λόγο αμέσως μετά για λίγο ο κ. Νίκος Σπάρτης. Ευχαρίστησε για τη μεγάλη τιμή που του επιφύλαξε η Πολιτιστική Εταιρεία και αποκάλυψε ότι το περιεχόμενο του νέου του (7ου κατά σειρά) βιβλίου θα είναι τα (360 στον αριθμό) **παιχνίδια στη Νάουσα των παιδικών του χρόνων**, κάποια από τα οποία εξακολουθούν να παίζονται μέχρι σήμερα, το δε επόμενο βιβλίο του, όγδοο κατά σειρά, θα είναι για τα **φαρμακευτικά βότανα του Βερμίου!** 📖

ΟΙ ΔΥΟ ΝΕΕΣ ΠΟΙΗΤΙΚΕΣ ΣΥΛΛΟΓΕΣ ΤΟΥ ΗΛΙΑ ΤΣΕΧΟΥ

«ΝΟΜΟΙ ΑΦΙΕΡΩΣΕΩΝ» (2012)

«ΤΑ ΠΛΗΘΗ ΤΟΥ ΕΝΟΣ» (2013)

*Γράφουν οι
Παντελής Τσαλουχίδης
Δήμητρα Τζάκη*

«Νόμοι Αφιερώσεων» (2012) του Παντελή Τσαλουχίδα

Η νέα συλλογή του Ηλία Τσέχου «Νόμοι Αφιερώσεων» 2012, ένα χρόνο μετά την επιστροφή του στην ποίηση με τη συλλογή «Η Στογόνα ή Ωκεανός» (2011 γ' έκδοση), επαληθεύει για πολλοστή φορά το πρωτεύικό στοιχείο που χαράζει και ορίζει τη ζωή και τις πράξεις του Ηλία Τσέχου.

Δεν είναι μόνο οι δύο συνεχόμενες συλλογές μετά από εκδοτική σιωπή είκοσι δύο χρόνων είναι πιο πολύ το έντονο ανεβοκατέβασμα της έντασης του ποιητικού λόγου από ποίημα σε ποίημα, η εναλλαγή σύντομων και επιγραμματικών, συχνά ελλειπτικών ποιημάτων (ανάμεσα σε αυτά μονόστιχα, επιγράμματα και χάικου) με εκτενέστερα και πλατύτερα. Είναι ακόμα η ανάγκη του δημιουργού να ζήσουν αυτά τα ποιήματα, να μη καθούν αλλά σudadως να

πρωταγωνιστήσουν ή απαραίτητα να αρέσουν. Στους «Νόμους Αφιερώσεων» επιπλέον, στο κοινό με την προηγούμενη συλλογή ρυθμό χαρακτηριστικά – συνεχείς μεταμορφώσεις μορφής και περιεχομένου, τη συντακτική δομή του λόγου να τεντώνεται στα όριά της για να ακολουθήσει τον ποιητικό ρυθμό – προστίθεται ένας δυναμικός και ενίοτε βίαιος πολιτικός λόγος που δε μένει στον επικαιρικό από το οποίο αφορμάται αλλά επεκτείνεται σε συνολικότερη θεώρηση, πολιτική, κοινωνική, με έγνοια και οδό για τον τόπο.

Είναι η πρώτη φορά που η ποίηση του Τσέκου εκφέρει ρητά και άμεσα λόγο πολιτικό έχει λοιπόν ιδιαίτερο βάρος η επιλογή αυτή του ποιητή. Όπως και η επιλογή των 39 αφιερώσεων σε γνωστούς και οικείους που φωτίζει τον τίτλο της συλλογής, «Νόμοι Αφιερώσεων». Και όπως πάντα οι καλύτερες, πιστεύω, στιγμές βρίσκονται στο ελεγείο της μνήμης: μνήμη των φίλων σε μακρινές χώρες ή μακρινούς καιρούς, μνήμη που δεν απαλλοτριώνεται ούτε καταργείται, όσο, όποιο κι αν είναι το σήμερα, κυρίως το αύριο.

Κάθε φορά που αντικρίζω την Πύλη του Αδριανού

*Ως σκηνικό θεών, από την οδό Λυσικράτους
Εμπρός μου φανερώνεται ο γαλαξίας Τάκης Βαμβακίδης*

Πετώ την σκούφια μου, τα σπλάχνα

Την αρχή της ζωής μου εν Αθήναις 1976

Δεν πήγε άδικα, Ούτε Ξενιτειά

Και ακόμη σε πιο ελάσσονες τόνους, συχνά με λεξιλόγιο από την ποντιακή διάλεκτο, αποθέτονται οι πιο επώδυνες μνήμες για οικεία πρόσωπα που πέρασαν στην αντίπερο όχθη της Αχερουσίας:

Μεγάλεψα αδερφάδες

Μαζί σας σώος ταξιδεύω

Η μάνα σε παντοτινό τραγούδι

«Αραυέτέ με όλ, θ' αραυέτέ με

Κι άλλο πολλά εσύ πουλίμ»

Ας μην τελείται η λαλία τς, τα παράπονα τς

*Ποίος να έλεεν πως μίαν κι άλλο κι αφιλώγα την
Κι αφάζα την κι αλλάζα την και ας γουζεύω
Μάνα!*

Δος χαιρετίας τον πατέρα μ'

Ας συ Μπάρας τα χωράφε πέα τον

Μία μόνιμη κατάφαση στη ζωή είναι η ποίηση του Ηλία Τσέκου, στις χάρες και ομορφιές των ονείρων της, στις λύπες και στις πίκρες, στο αλκοόλ της ποίησης, μυστικό δώρο που δεν έζησε.

«Τα πλήθη του ενός» (2013) της Δήμητρας Τζάκη

Η νέα ποιητική συλλογή του Ηλία Τσέκου μου χαρίστηκε στην εκδήλωση του Συλλόγου για τη Διάδοση των Εικαστικών Τεχνών «Έργα Παράλληλα». Έβγαλε το βιβλιαράκι ο Ηλίας γενναιόδωρα από το χαρτοφύλακά του ζητώντας μου συγνώμη κιόλας που αυτό το τελευταίο αντίτυπο που κουβαλούσε επάνω του ήταν ανάποδα τυπωμένο, αλλά λες και απόλυτα στοιχισμένο με την πρακτική της ποίησης και κάθε ποιητικής πράξης που για να εκτιναχθεί στο μέλλον ή ψηλά και μακριά αν θέλετε, δεν μπορεί παρά να ικνηλατήσει επί μακρόν και με προ-

ΗΛΙΑΣ ΤΣΕΚΟΣ
Νόμοι Αφιερώσεων

Ποιητική Συλλογή: «Νόμοι Αφιερώσεων»

ΗΛΙΑΣ ΤΣΕΧΟΣ

Τα πλήθη του ενός

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑ
ΑΘΗΝΑ 2013

Ποιητική Συλλογή: «Τα πλήθη του ενός»

σεχτική ευλάβεια το παρελθόν.

Εγείρει καιρό

Ο προφήτης Ηλίας

Στις κορφές μου

λέει σε ένα από τα σοράντα χάικου ο Ηλίας. Και ο λαός επίσης πως σαν κατέπεσαν οι θεοί από τον Όλυμπο, έσβησε ο Ήλιος και στις κορυφές των βουνών ανέβηκε ο προφήτης Ηλίας. Έχτισε το εκκλησάκι του και παρέλαβε το άρμα του Ήλιου για να γίνει αρματολάτης του νέου χρόνου και έφορος των καιρικών του φαινομένων. Αυτός πια ρυθμίζει τη βροχή, τη βροντή, τον κεραυνό. Κι όταν βροντά λέει ο λαός είναι ο προφήτης Ηλίας που εξορκίζει το κακό. Το εκκλησάκι του Ηλία, όπως πολύ καλά γνωρίζουμε, το παρατηρητήριο που διάλεξε για το μοναχικό του ταξίδι, αυτό της ποίησης, είναι στην κορυφή του Βερμίου και στα πλήθη του ενός μαζεύει τον καιρό πάνω του και μας επιστρέφεται καρφώνοντας τις λέξεις μια στο σημαντικό και μια στο ασήμαντο, μια στο ελάχιστο και μια στο μέγιστο, μια στη γη και μια στον ουρανό. Πότε ένας μικρός και πότε ένας μεγάλος Ανταίος, πότε αστράφτει και βροντά και πότε ρίχνει μια φιλή βροχούλα για να ανασπ-

κώσει ένα γύρω μυρωδιές χώματος και κυπαρισσιού, έτσι για να μην ξεχνιόμαστε.

Πιο πολιτικός παρά ποτέ μου φαίνεται ο Ηλίας Τσέχος σ' αυτή την τελευταία του συλλογή. Όχι δε λείπουν ούτε το Γιαννακοχώρι, ούτε οι φίλοι του, ούτε οι χαρμολύπες της μικρής ζωής. Αλλά μαζί μ' αυτά είναι διάχυτη η ανυπομονησία για ό,τι δεν γίνεται, γι αυτό που δεν και που θα έπρεπε. Βαρύθυμος είναι με υπόγεια οργή και θυμό για το πως θερίζονται τα καλοκαίρια μας:

Αφελής Ιούνιος

Το καλοκαίρι ξεπουλήθηκα

Σε εποχές δωμάτια

Ροδάκινα, twitter

Χάχανα γιανακοχωρίτικα

Διώροφα κατοικημένα

Ανίες επανάληψης

Ιούννη μασκαρά 2012

Προσβάλλουν

Τρίπτυχοι χαφιέδες

Το καλοκαίρι αγοράστηκα

Ατέλειωτα μηδενικά

Φτυσιές, βρισιές, πληγές

Η κατασρόλα βράζοντας

Ζητιάνα Ευπόλητη

Εις τας Ευρώπας

Το καλοκαίρι εξαντλήθηκα

Τόσο ανόητα σε εκλογές

Εκατομμύρια χρόνια γέρασα.

Τώρα αυτή τη στιγμή που γράφεται τούτο το σημείωμα, αρχές Ιούλη του 2013, ο Ηλίας Τσέχος μοιράζεται και καλώς, γενναιόδωρα τις λέξεις και τις εικόνες του στο facebook συνεχιζοντας από τα πλήθη του ενός: «ΑΚΟΥ ΠΟΥΛΑΚΙ ΜΟΥ! Ο ΘΕΟΣ ΔΕΝ ΕΝΔΙΑΦΕΡΕΤΑΙ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΑΝΘΡΩΠΟΥΣ ΑΥΤΟΙ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝΤΑΙ ΓΙ' ΑΥΤΟΝ, ΑΝΤΕ ΠΕΤΑ...». Αμήν Ηλίο. **N**

Η ΒΙΤΑΜΙΝΗ Ε ΚΑΙ Ο ΣΥΝΕΡΓΗΣΤΙΚΟΣ ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΣΕΛΗΝΙΟΥ

Οι βιταμίνες και τα ανόργανα θρεπτικά στοιχεία (μακρο και μικροθρεπτικά), αποτελούν απαραίτητα στοιχεία για την ομαλή ανάπτυξη και συντήρηση των λειτουργιών του οργανισμού του ανθρώπου. Υπάρχουν τουλάχιστον 40 γνωστές βιταμίνες, ανόργανα θρεπτικά στοιχεία και άλλα διατροφικά στοιχεία, που το ανθρώπινο σώμα δεν μπορεί να τα παρασκευάσει σε επαρκείς ποσότητες και γι' αυτό το λόγο θα πρέπει να τα προσλαμβάνει μέσω της τροφής ή από συμπληρώματα διατροφής.

Γράφουν οι

Δ. Στυλιανίδης, Επίτιμος Διευθυντής
Ινστιτούτου Φυλλοβόλων Δένδρων

Θ. Σωτηρόπουλος, Αν. ερευνητής
ΕΛ.Γ.Ο. «Δήμητρα», Ινστ. Φυλλοβό-
λων Δένδρων Νάουσας

Α. Σιμώνης, Επίτιμος Διευθυντής
Ινστ. Εδαφολογίας Θεσσαλονίκης.

Δ. Αλμαλιώτης, τ. τακτικός ερευνη-
τής ΕΘΙΑΓΕ, Ινστ. Εδαφολογίας Θεσ-
σαλονίκης

Υπάρχει όμως η δυνατότητα να υπολο-
γίζει ένας φυσιολογικός άνθρωπος την
ποσότητα του σιδήρου, του φωσφό-
ρου και προπαντός των μικροθρεπτι-
κών, όπως ο ψευδάργυρος και το σε-
λήνιο που ο οργανισμός χρειάζεται σε
απειροελάχιστες ποσότητες που κατα-
ναλώνει καθημερινά, ώστε να ακολου-
θεί πιστά τις συστάσεις των ειδικών;
Πως θα εξασφαλισθεί επαρκής πρό-
σληψη όλων των απαραίτητων για την
υγεία θρεπτικών στοιχείων;

Όπως αναφέρει ο καθηγητής διατρο-
φής και διαιτολογίας κ. Συντώσης, η
απάντηση είναι απλή και ακολουθεί την
απλή λογική, όπως άλλωστε απλές εί-
ναι οι απαντήσεις σε όλα τα φαινομε-
νικά πολύπλοκα προβλήματα.

Η κατανάλωση όσο το δυνατόν μεγαλύ-
τερης ποικιλίας τροφίμων, με μέτρο, σι-
γουρεύει επαρκή πρόσληψη όλων των
μακρο και μικροθρεπτικών που χρειά-
ζεται ο οργανισμός για καλή υγεία.

Βασικές γνώσεις για τις βιταμίνες

Η λέξη βιταμίνη είναι σχετικά ένας νέος όρος. Καταγράφηκε στα λεξικά το 1912, ενώ επινοήθηκε για να περιγράψει οργανικές ουσίες που περιέχονται στις τροφές και είναι απαραίτητες για τις περισσότερες χημικές διεργασίες του οργανισμού. Πριν την ανακάλυψη των βιταμινών, οι γιατροί συνιστούσαν συγκεκριμένες τροφές: καρότα (πλούσια σε βιταμίνη Α) για καλή όραση, εσπεριδοειδή (πλούσια σε βιταμίνη C) για την πρόληψη του σκορβούτου, δημητριακά ολικής άλεσης και λαχανικά (μεγάλη περιεκτικότητα σε βιταμίνη Β1) για την εξουδετέρωση του beriberi. Οι επιστήμονες έχουν ανακαλύψει 13 βιταμίνες ως απαραίτητες για καλή υγεία, απαραίτητες επειδή ο οργανισμός δεν συνθέτει αυτά τα θρεπτικά συστατικά μόνος του. Οι βιταμίνες ταξινομούνται σε δυο κατηγορίες: λιποδιαλυτές και υδατοδιαλυτές. Οι λιποδιαλυτές είναι οι Α, D, Ε και Κ. Υδατοδιαλυτές βιταμίνες είναι οι C, Β, Β1, Β2, Β3, Β5, Β6, Β12, το φολικό οξύ και η βιοτίνη.

Το ανθρώπινο σώμα απορροφά τις βιταμίνες της τροφής ευκολότερα απ' ό,τι τα χάπια. Επιπλέον η επιστήμη συνεχώς ανακαλύπτει πολλά φυτικά θρεπτικά συστατικά που δρουν συνεργικά με τις βιταμίνες στην προώθηση της υγείας και αυτά τα φυτικά δεν είναι διαθέσιμα σε μορφή δισκίων.

Βιταμίνη Ε

Δύο βιταμίνες, Ε και C, διεκδικούν τον τίτλο του στρατηγού των βιταμινών. Φαίνεται πως τον κατέχουν και οι δύο. Η βιταμίνη Ε είναι ένα από τα πιο δημοφιλή συμπληρώματα. Πρόκειται για ένα ισχυρό λιποδιαλυτό αντιοξειδωτικό, υπεύθυνο για την προστασία των λιπαρών μερών των κυττάρων του οργανισμού από τις ελεύθερες ρίζες. Η περίσσεια ελευθέρων ριζών που οφείλονται σε πηγές όπως ο καπνός του τσιγάρου, οι ρυπογόνοι παράγοντες της ατμόσφαιρας, η ακτινοβολία UV και άλλα, προκαλεί βλάβες στα κύτταρα, οι οποίες μακροπρόθεσμα μπορεί να οδηγή-

σουν σε ασθένειες όπως οι καρδιοπάθειες και ο καρκίνος. Η βιταμίνη Ε προστατεύει την καρδιά αναστέλλοντας τη μετατροπή της χοληστερόλης LDL στην οξειδωμένη της μορφή.

Επιπλέον, η βιταμίνη Ε είναι απαραίτητη για την προστασία των ερυθρών αιμοσφαιρίων και την αποκατάσταση και ανανέωση των ιστών, όπου και ο ρόλος της στην επούλωση τραυμάτων, στις μυοσθένειες και στις νόσους των αρθρώσεων. Χωρίς τη βιταμίνη Ε, ο οργανισμός του ανθρώπου θα δυσκολευόταν να απορροφήσει τη βιταμίνη Α. Η βιταμίνη Ε ανακαλύφθηκε πρόσφατα. Αναγνωρίστηκε από τους ερευνητές το 1922. Σε πρώτες έρευνες που έγιναν σε πειραματόζωα, παρατηρήθηκε ότι, όταν η διατροφή των ποντικών ήταν φτωχή σε θρεπτικές ουσίες, παρουσίαζαν στειρότητα, ενώ όταν η διατροφή τους εμπλουτιζόταν με σπορέλαιο, πλούσιο σε βιταμίνη Ε, τα ποντίκια γινόνταν γόνιμα. Όταν απομονώθηκε η υπεύθυνη θρεπτική ουσία την ονόμασαν τοκοφερόλη, από τις Ελληνικές λέξεις «τόκος και φέρω».

Η βιταμίνη Ε στην πραγματικότητα περιλαμβάνει δυο οικογένειες συστατικών, τις τοκοφερόλες (άλφα, βήτα, γάμα και δέλτα) και τις τοκοτριενόλες (άλφα, βήτα, γάμα και δέλτα). Τα συστατικά που έχουν μελετηθεί περισσότερο είναι η άλφα-τοκοφερόλη, η δέλτα-τοκοφερόλη και η γάμα-τοκοφερόλη, παρά το γεγονός ότι όλα τα συστατικά της βιταμίνης Ε είναι ωφέλιμα για τον οργανισμό. Σε αντίθεση με τις υπόλοιπες λιποδιαλυτές βιταμίνες τα αποθέματα της βιταμίνης Ε στον οργανισμό δεν είναι μεγάλα. Προσλαμβάνεται από το στόμα, φθάνει στο έντερο, όπου και απορροφάται μαζί με τα λίπη και τα χολικά άλατα, περνώντας στο λεμφικό σύστημα και στη συνέχεια στο αίμα με το οποίο μεταφέρεται στο ήπαρ για να χρησιμοποιηθεί ή να αποθηκευθεί. Το μισό και πλέον της περίσσειας της βιταμίνης αποβάλλεται, ενώ ορισμένη ποσότητα αποθηκεύεται στους όρχεις, στη μήτρα, στα επινεφρίδια, στην υπόφυση και στο αίμα. Η βιταμίνη Ε

απορροφάται επίσης κατά ένα μέρος και μέσω του δέρματος, όταν χορηγείται στη μορφή αλοιφής λαδιού.

Τα οφέλη από τη βιταμίνη Ε

Ανατρέχοντας κανείς σε βιβλιογραφικές πηγές, βρίσκει πληθώρα θετικών επιδράσεων της βιταμίνης Ε στον οργανισμό του ανθρώπου, που έχουν σαν αποτέλεσμα την προστασία του ανθρώπου, από πολλές ασθένειες, ή ακόμα και θεραπεία πολλών από αυτές. Έτσι αναφέρεται ότι η βιταμίνη Ε μπορεί να καθυστερήσει την ανάπτυξη του καταρράκτη, να ενισχύσει το ανοσοποιητικό σύστημα, να μειώσει τον κίνδυνο εμφάνισης καρκίνου και καρδιακών παθήσεων, να εμποδίσει την κυνόγχη, να καταπολεμήσει τις τοξίνες από διάφορους ρύπους, να θεραπεύσει την νόσο Parkinson να επιβραδύνει την εξέλιξη της νόσου Alzheimer και ακόμη έχει αντιγηραντική δράση.

Προλαμβάνει τη δυσπλασία του τραχήλου της μήτρας, συμβάλλει στην αντιμετώπιση ανεπιθυμητών καταστάσεων που ακολουθούν την εμμηνοπαύση, αντιμετωπίζει το προεμμηνορροϊκό σύνδρομο, αποτελεί στοιχείο συμπληρωματικής αγωγής κατά της ρευματοειδούς αρθρίτιδας, υποβοηθάει την εσωτερική άμυνα του οργανισμού απέναντι στην υπεριώδη ακτινοβολία και προστατεύει τα κύτταρα των πνευμόνων.

Ωστόσο, μελέτες στις προαναφερθείσες δράσεις της, βρίσκονται ακόμα σε εξέλιξη. Οι πιο υποσχόμενες αποδείξεις μέχρι στιγμής αφορούν την προστασία από διάφορες καρδιακές παθήσεις, καθώς η βιταμίνη Ε φαίνεται να παρεμποδίζει το αρχικό στάδιο της αθηροσκληρωτικής διαδικασίας που είναι η οξείδωση της LDL «κακής» χοληστερόλης. Αποτελέσματα μελετών έδειξαν ότι η χρήση συμπληρωμάτων διατροφής που περιέχουν βιταμίνη Ε μπορεί να μειώσουν τον κίνδυνο καρδιακών παθήσεων από 25-50%.

Πρόσληψη ποσότητας μικρότερης της Συνιστώμενης Ημερήσιας Δόσης (Σ.Η.Δ.), μπορεί να οδηγήσει σε νευρολογική ζημία. Εάν όμως γίνεται ισορ-

ροφημένη διατροφή που θα περιλαμβάνει έστω και μικρή ποσότητα πολυακόρεστων λιπαρών, προσλαμβάνεται η Σ.Η.Δ. Πρόσληψη μεγάλης ποσότητας, ακόμη και πολύ μεγάλης, φαίνεται να δημιουργεί λίγες παρενέργειες περιστασιακά, όπως διάρροια και πονοκεφάλους. Σε υψηλές δόσεις η βιταμίνη Ε παρεμβαίνει στην ικανότητα θρόμβωσης του αίματος. Αυτό είναι πρόβλημα γι' αυτούς που λαμβάνουν φάρμακα για την αραιώση του αίματος και γι' αυτό θα πρέπει να υπάρξει ιατρική συμβουλή.

Ενώ η Συνιστώμενη Ημερήσια Δόση είναι ικανή για να εμποδίσει την έλλειψη της βιταμίνης, ωστόσο δεν είναι ικανή για να εκδηλωθεί η μέγιστη αντιοξειδωτική δράση της. Για το λόγο αυτό συνιστάται η πρόσληψη 200 έως 800 IU που ισοδυναμεί με 133-533 mg βιταμίνης Ε ανά ημέρα. Καθώς είναι αδύνατη η πρόσληψη αυτής της ποσότητας μέσω των τροφών, χρειάζεται συμπληρωματική χορήγησή της.

Που υπάρχει η βιταμίνη Ε

Πλούσιες σε βιταμίνη Ε είναι οι τροφές που είναι πλούσιες σε πολυακόρεστα λιπαρά, όπως το αραβοσιτέλαιο, το ηλιέλαιο, το σουσαμέλαιο και άλλα. Το ελαιόλαδο, κατά την Αμερικάνικη βιβλιογραφία δεν είναι πλούσιο σε βιταμίνη Ε, γιατί το κύριο λιπαρό του, το ελαϊκό οξύ είναι μονοακόρεστο. Πλούσιοι είναι και οι σπόροι, καθώς και οι Ξηροί καρποί που περιέχουν πολλά πολυακόρεστα. Σε βιβλιογραφική πηγή αναφέρεται ότι οι καρποί των αμυγδάλων περιέχουν σημαντική ποσότητα βιταμίνης Ε. Από αναλύσεις Ξηρών καρπών που πραγματοποιήθηκαν στο Ινστιτούτο Τεχνολογίας Γεωργικών Προϊόντων, διαπιστώθηκε ότι, σχεδόν το σύνολο των λιπαρών οξέων των αμυγδάλων (55%), αποτελείται από ελαϊκό οξύ, δηλαδή μονοακόρεστο. Πλούσια σε πολυακόρεστα είναι τα καρύδια, τόσο με Ω3 όσο και με Ω6 λιπαρά. Τα Ω6 λιπαρά (λινελαϊκό οξύ) κυμαίνονται από 58-77%, ενώ τα Ω3 από 2,5 έως 15%.

Πλούσια σε Ω6 (42-43%) είναι και τα

Οι Ξηροί καρποί είναι πλούσιοι σε περιεκτικότητα βιταμίνης Ε

Βραζιλιανό καρύδια (Brazilnut) (μη δημοσιευμένα στοιχεία). Πλούσια σε βιταμίνη Ε είναι τα σκούρα πράσινα λαχανικά και το αβοκάντο. Η σόγια, το αλεύρι βρώμης και οι κόκκοι σιταριού περιέχουν σημαντική ποσότητα βιταμίνης Ε.

Συνεργιστική δράση βιταμίνης Ε και σεληνίου

Όπως αναφέρεται στο τέλος του κεφαλαίου «Βασικές γνώσεις για τις βιταμίνες», το ανθρώπινο σώμα απορροφά τις βιταμίνες της τροφής ευκολότερα απ' ό,τι τα χάπια. Επιπλέον η επιστήμη συνεχώς ανακαλύπτει πολλά φυτικά θρεπτικά συστατικά που δρούν συνεργικά με τις βιταμίνες στην προώθηση της υγείας και αυτά τα φυτικά θρεπτικά δεν είναι διαθέσιμα σε μορφή διακίου. Το σελήνιο είναι φυτικό μικροθρεπτικό στοιχείο το οποίο παρουσιάζει ισχυρή συνεργιστική δράση με τη βιταμίνη Ε. Το σελήνιο μέχρι το 1979 δεν εθεωρείτο απαραίτητο στοιχείο για τη διατροφή του ανθρώπου. Σύντομα όμως έγινε ένα πολύ ενδιαφέρον στοιχείο, όσον αφορά την δράση του στην αντιμετώπιση ορισμένων ασθενειών. Οι επιστήμονες μελετούν τις πιθανές προστατευτικές του επιδράσεις κατά του καρκίνου και των καρδιοπαθειών και ίσως ακόμη και της ρευματοειδούς αρθρίτιδας και του AIDS. Οι επιστήμονες προσπαθούν ακόμη να ανακαλύψουν

τον ακριβή ρόλο του στον ανθρώπινο οργανισμό. Το στοιχείο αυτό είναι συστατικό της περοξειδάσης της γλουτοθειόνης, ένα αντιοξειδωτικό ένζυμο που υπάρχει σε όλα τα κύτταρα και λειτουργεί συνεργιστικά με την βιταμίνη Ε. Επιπλέον το σελήνιο χρειάζεται για τη σωστή λειτουργία του θυροειδούς αδένα. Το ότι το στοιχείο αυτό μπορεί να προστατεύσει τον ανθρώπινο οργανισμό από τον καρκίνο δεν έγινε ακόμη σαφές. Αρκετές μελέτες δείχνουν ότι οι άνθρωποι που ζουν σε περιοχές όπου η περιεκτικότητα των εδαφών σε σελήνιο είναι πολύ χαμηλή, εμφανίζουν υψηλά ποσοστά καρκίνου και καρδιακών παθήσεων. Ωστόσο, αναφέρεται μια μελέτη του 1996 που έγινε σε άνδρες, σύμφωνα με την οποία, συμπληρώματα σεληνίου (200 μικρογραμμάρια την ημέρα), περιόρισαν περίπου κατά το ήμισυ την εμφάνιση του καρκίνου του πνεύμονος, του παχέος εντέρου και του προστάτη. Τα άτομα που επιλέχθηκαν ζούσαν σε περιοχές με χαμηλά επίπεδα σεληνίου στο έδαφος.

Χαμηλή πρόσληψη

Η έλλειψη σεληνίου στο έδαφος δεν είναι πολύ συχνή. Η συνεχής χρήση του λιπάσματος «θειική αμμωνία» ανεξαρτήτως pH εδάφους, υπήρξε αιτία τα τελευταία χρόνια να εκδηλωθούν χαμηλά

Καρποί του δέντρου Brazil nut

επίπεδα σεληνίου σε αρκετές περιοχές. Εκτεταμένη έλλειψη σεληνίου εμφανίστηκε στην επαρχία Keshan της Βόρειας Κίνας. Αργότερα διαπιστώθηκε ότι η ασθένεια Keshan εκτείνεται σε μια ευρεία ζώνη πλάτους περίπου εκατόν εξήντα χιλιομέτρων. Περισσότερα από 10 εκατομμύρια άτομα, ηλικίας κάτω των 15 ετών προσβλήθηκαν από την ασθένεια. Η περιεκτικότητα των εδαφών στην περιοχή αυτή είναι 5 με 10 φορές χαμηλότερη από τα κατώτερα επίπεδα των Η.Π.Α. Από την νόσο Keshan προκαλείται μεγέθυνση της καρδιάς και μια μορφή οστεοαρθρίτιδας σε παιδιά και νεαρά άτομα. Πολύ χαμηλά επίπεδα σεληνίου είναι δυνατόν να εξασθενήσουν το ανοσοποιητικό σύστημα του οργανισμού και να μειώσουν την ικανότητα του στην εξουδετέρωση τοξικών ουσιών.

Εκτός από την Κίνα, πρόβλημα έλλειψης σεληνίου υπάρχει και στη Βόρεια Ευρώπη. Το έδαφος της Σκανδιναβίας και σχεδόν όλης της βόρειας Ευρώπης, είναι φτωχό σε σελήνιο. Εξαιτίας όμως της φύσης του εδάφους και των κλιματικών συνθηκών, ακόμη και το λίγο σελήνιο που υπάρχει, δεν είναι εύκολο προσλήψιμο από τα φυτά. Έχει υπολογιστεί ότι ο μέσος Φινλανδός έπαιρνε ημερησίως 25 εκατομμυριοστά του γραμμαρίου, όταν η ημερήσια ανάγκη πρόσληψης είναι 70 μικρογραμμάρια

για τους άνδρες και 25 για τις γυναίκες. Για την αντιμετώπιση του προβλήματος, η Φινλανδία εισήγαγε σιτηρά από χώρες με εδάφη πλούσια σε σελήνιο. Αργότερα εφήρμοσαν ένα πρόγραμμα εμπλουτισμού των χρησιμοποιούμενων λιπασμάτων με σελήνιο. Στην Αυστραλία η έλλειψη σεληνίου προκαλεί στα πρόβατα μια ασθένεια γνωστή με την ονομασία «λευκή σάρκα».

Πηγές σεληνίου

Βασική πηγή σεληνίου, από όπου το προσλαμβάνουν τα φυτά και απ' αυτά ο άνθρωπος και τα ζώα, είναι το έδαφος. Το σελήνιο βρίσκεται σε μεγάλο αριθμό τροφίμων. Εκείνο όμως το προϊόν το οποίο είναι ιδιαίτερα πλούσιο σε σελήνιο είναι το Βραζιλιανό καρύδι, γνωστό ως Brazil nut. (Ακριβής μετάφραση: Βραζιλιανό ακρόδρυο).

Σε σχετική έρευνα που πραγματοποιήθηκε στο Εργαστήριο Εδοφολογίας του Α.Π.Θ., επιβεβαιώθηκε με αριθμούς η μεγάλη υπεροχή σε σελήνιο του Brazil nut, έναντι 25 δειγμάτων Επύρων καρπών και σπόρων, με 1325 μικρογραμμάρια επί νωπού βάρους 1 χιλιογράμμου. Ακολουθεί το αποφλοιωμένο σουσάμι με 650 μικρογραμμάρια έναντι 337 του μη αποφλοιωμένου. Φαίνεται ότι το σελήνιο συγκεντρώνεται στο εσωτερικό του σπόρου. Ακολουθεί ο ηλιόσπορος με 520 μι-

κρογραμμάρια. Το χαμηλότερο επίπεδο παρουσίασε η ποικιλία αμυγδαλιάς Texas (93 χιλιοστόγραμμα) (στοιχεία μη δημοσιευμένα).

Brazil nut

Ένα τροπικό δένδρο της Νοτίου Αμερικής, το οποίο είτε σαν αυτοφυές, είτε σαν καλλιεργούμενο, υπάρχει στην κοιλάδα του Αμαζονίου, όπου τα εδάφη είναι πλούσια σε σελήνιο. Είναι γνωστό επίσης και με τα ονόματα: Para nut, Cream nut, και Castana. Το επιστημονικό του όνομα είναι: *Bartholletia excelsa*. Την υψηλή του περιεκτικότητα σε σελήνιο την οφείλει αφ' ενός στα πλούσια σε σελήνιο εδάφη και αφ' ετέρου στην ικανότητα του να προσλαμβάνει με ευχέρεια το στοιχείο αυτό.

Στη χώρα μας εισάγεται εδώ και αρκετά χρόνια υπό μορφή ενδοσπερμίου (ψίχα). Συχνά όμως καταναλωτές παραπονιούνται ότι πολλές φορές τα ενδοσπέρμια είναι ταγγισμένα (οξειδωμένα). Το Brazil nut επειδή στη χώρα μας κυκλοφορεί γυμνό σαν ψίχα αφ' ενός και αφ' ετέρου ένα μεγάλο μέρος των λιπαρών του (42-43%) είναι πολυακόρεστα (Ω6), είναι πολύ επιρρεπές στο τάγγισμα. Από την Κύπρο το 1980 μας απεστάλη μια ποσότητα Brazil nut τα οποία είχαν και το ενδοκάρπιο. Ακόμη και τον επόμενο χρόνο δεν παρουσίασαν τάγγισμα. Ίσως θα πρέπει να εξετασθεί η εισαγωγή του με ενδοκάρπιο (Ξυλώδες περίβλημα) για να αντιμετωπισθεί σε κάποιο βαθμό το τάγγισμα.

Ηλιάνθος

Ο ηλιάνθος, φυτό από το οποίο παράγεται ο ηλιόσπορος και το ηλιέλαιο, τα οποία σαν πηγή πολυακόρεστων λιπαρών πρέπει να περιέχουν σημαντική ποσότητα βιταμίνης Ε. Συγχρόνως στον ηλιόσπορο οξειδολογή είναι και η περιεκτικότητά του σε σελήνιο. Αν ληφθεί δε υπόψη ότι ο ηλιόσπορος είναι πλούσιος σε ανόργανα θρεπτικά στοιχεία, τότε δίκαια ο ηλιόσπορος και τα προϊόντα του κατέχουν μια αξιολογή θέση στις τροφές των ανθρώπων. **N**

βιβλία που δεν πρέπει να λείπουν από τη βιβλιοθήκη σας...

ΕΥΣΤΑΘΙΟΥ ΣΤΟΥΤΙΑΝΝΑΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΕΩΣ ΝΑΟΥΣΗΣ

ΑΠΟ ΤΗΣ ΙΔΡΥΣΕΩΣ ΜΕΧΡΙ
ΤΗΣ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗΣ ΤΗΣ
ΤΟ 1822

(ΚΑΤΑ ΑΝΕΚΔΟΤΟΝ
ΣΧΕΔΙΑΣΜΑ Δ. ΠΛΑΤΑΡΙΔΗ)

σελ.: 270, τιμή: 20€

ΝΑΟΥΣΑ, 19ος-20ος αιώνας

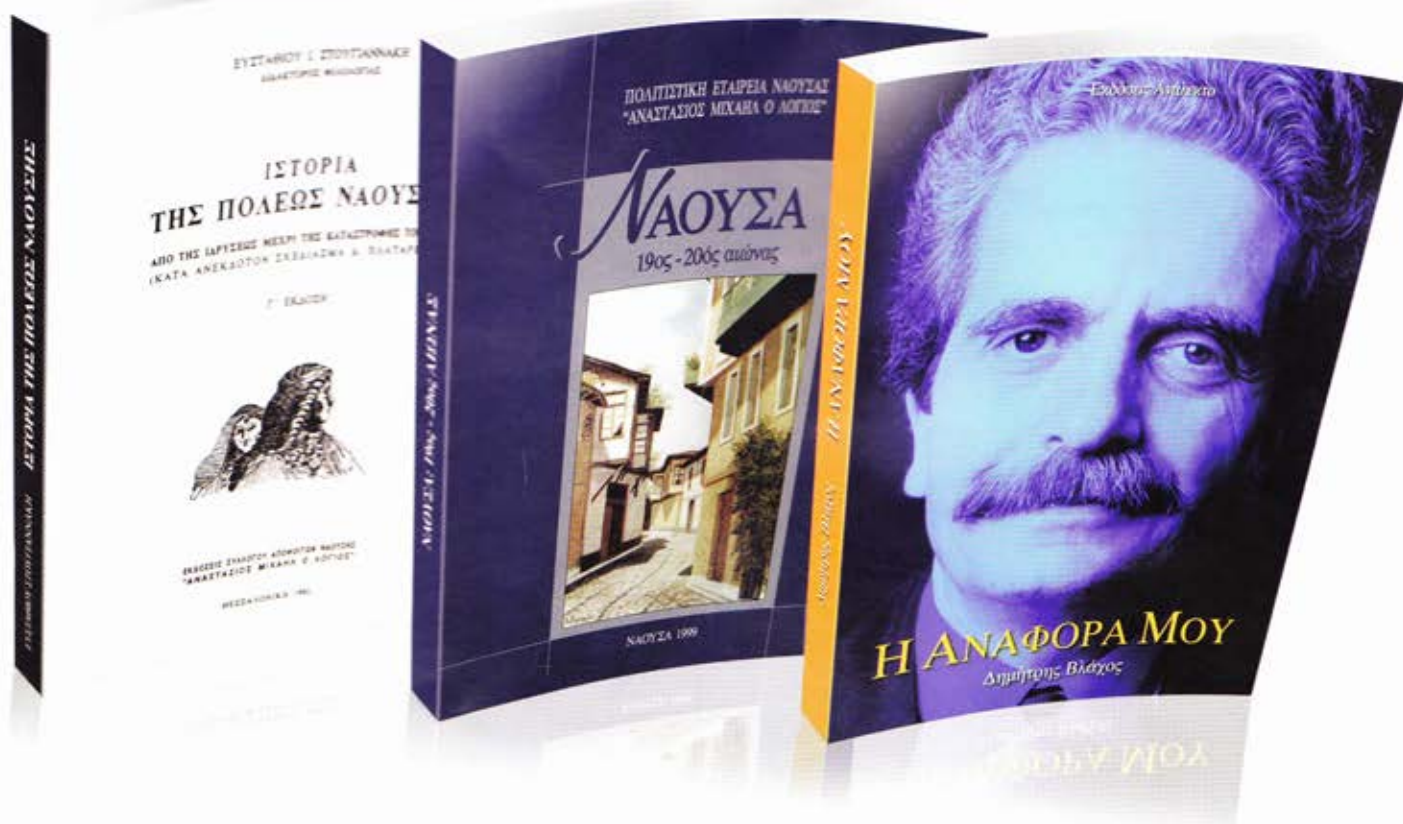
συλλογικό έργο που παρουσιάζει
πτυχές της ιστορίας της πόλης
μετά την καταστροφή της το 1822
και μέχρι τον Β' Παγκ. Πόλεμο

σελ.: 414, τιμή: 25€ (χαρτόδετο),
30€ (πανόδετο)

ΔΗΜΗΤΡΗ ΒΛΑΧΟΥ Η ΑΝΑΦΟΡΑ ΜΟΥ

μια ιδιαίτερως ενδιαφέρουσα
αφήγηση του για πέντε τετραετίες
Δημάρχου Νάουσας, που φωτίζει
πολλές πτυχές της σύγχρονης
ιστορίας της πόλης, αλλά και
της Ελλάδας γενικότερα

σελ.: 318, τιμή: 20€

ΚΩΣΤΑ ΛΑΠΑΒΙΤΣΑ (ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ)

ΙΣΧΝΟΣ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΣ

Η ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ
ΥΣΤΕΡΗ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

Το βιβλίο αποτελεί συλλογή
επιστημονικών μελετών
που αφορούν την ανάπτυξη
του καπιταλισμού στην
Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Επίκεντρο του ενδιαφέροντος
είναι η περιοχή της Μακεδονίας
και κυρίως η πόλη της Νάουσας
που διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο
στην καπιταλιστική ανάπτυξη.

σελ. 260, τιμή: 20€

ΔΙΑΘΕΣΗ: Πολιτιστική Εταιρεία Νάουσας, Δημ. Βιβλιοθήκη, τηλ.: 2332024102 | Αλέξανδρος Οικονόμου, τηλ.: 2332029380

